

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**HALİDE EDİP ADIVAR'IN *DÖNER AYNA ÂKİLE HANIM*
SOKAĞI VE *HANDAN* ROMANLARININ SÖYLEM
ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşe Sibel ŞAHİN

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Alphan Yusuf AKGÜL

İSTANBUL

2018

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**HALİDE EDİP ADIVAR'IN *DÖNER AYNA ÂKİLE HANIM*
SOKAĞI VE *HANDAN* ROMANLARININ SÖYLEM
ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşe Sibel ŞAHİN

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Alphan Yusuf AKGÜL

İSTANBUL

2018

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 010114YL04 numaralı Ayşe Sibel ŞAHİN'in hazırladığı “*Halide Edip Adıvar’ın Döner Ayna, Âkile Hanım Sokağı ve Handan Romanlarının Söylem Analizi Yöntemiyle İncelenmesi*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 18/09/2018 günü (14:⁰⁰–15:⁰⁰) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Alphan Yusuf AKGÜL

Prof. Dr. Emel KEFELİ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Naim ATABAĞSOY

Çankaya Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşe Sibel ŞAHİN

18.09.2018

ÖZ

Halide Edip Adıvar'ın romanlarındaki kadın karakterlerin çoğu kocaları tarafından aldatılan, ilgi gösterilmeyen ve mutsuz bir hayat süren kadınlardır. Yazarın yarattığı bu kadınlar entelektüel, eğitilmiş ve yaşadığı toplumun sorunlarının farkında olan bireylerdir. Ayrıca yazarın yaşadığı dönem itibarıyla hem Osmanlı Devleti'nin hem de sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin birçok siyasi ve sosyal meselesine şahit olmasından ötürü kadın ya da erkek roman kahramanlarını belli bir ideolojiyi savunan, temsil ettiği sistemin sorumlu bireyleri olarak karşı çıktığı sistemi de eleştiren mücadeleci karakterlerden oluşturduğu görülür. Biz de bu tezimizde roman kişilerinin, diyalog ve iç monologlarında şüphe ve kıskançlık söylemlerini doğrudan ya da dolaylı olarak kurdukları cümleleri analiz ederek sebep ve sonuçlarıyla ortaya çıkardık. Aynı zamanda siyasi ve eleştirel söylemlerin kaynaklarını ve ortaya çıkardığı sonuçları birey ve sistem bağlamında ele alarak inceleyip metnin ardında yatan asıl anlatılmak istenenler açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: söylem, kıskançlık, şüphe, eleştiri, ideoloji

ABSTRACT

Most of the female characters of Halide Edip Adivar's novels are the ones uninterested and cheated by their husbands, living an unhappy life. The women created by the author are intellectual, educated individuals who are of the problems they are experiencing. Additionally, due to the period of author's life as the witness to many political and social matters of both Ottoman State and Turkish Republic, it can be realized that she had formed the heroes or heroines of the novels, the characters as advocating a particular ideology, criticizing the system they are opposing as being the responsible individuals of the system they are representing. We, in our thesis, had brought out with the reasons and results, the jealousy and doubt discourses of the inner monologues and dialogues of the novel characters, by analyzing the expressions they used directly or indirectly. Also, political and critical expressions basis and their results they brought out, the real message behind the text is explained with reference to content of individual and system

Keywords: discourse, jealousy, doubt, criticism, ideology

ÖN SÖZ

Halide Edip Adıvar'ın romanlarındaki diyalog ve iç monologları incelediğimiz bu çalışma, metnin ardında yatan gerçek anlamı ortaya çıkarıp karakterlerin söylemlerini belirleyen sebepleri tespit ederek neyi, nasıl, niçin söylediklerini ve ne ima ettiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu incelemede diyalog ve iç monologlar üzerinden şüphe, eleştirel ideoloji ve kıskançlık söylemlerinin nedenleri tespit edilecektir.

Halide Edip Adıvar, romanlarında başkarakter olarak genellikle kadınları seçer ki bu kadınlar idealist, mücadeleci, zeki ve eğitilmiş olma özellikleriyle devrin diğer örneklerinden ayrılarak ön plana çıkmaktadırlar. Yazar, karakterleri oluştururken kendilerine has bir kimlik ortaya koyar. Bu kimlik karakterin söylemini belirler. *Handan* romanında başkarakter olan Handan'ın sıra dışı kişiliği, entelektüel kimliği ve mücadeleci yapısı anlatılırken bazı söylemlerinin bu durumla ilgili olarak ortaya çıktığı görülür. Aynı zamanda evli olması ve kendisini sürekli aldatan kocasını kıskanması onun söyleminde şüphe ve kıskançlığın da önemli bir yer tuttuğunu göstermiştir. Romandaki diğer karakterlerin de söylemlerini incelediğimizde kıskançlığın ve şüphenin farklı boyutlarının ele alındığını, romana konu olan devrin eleştirel ve ideolojik söyleminin eserlerin büyük bölümünde çeşitli karakterler aracılığıyla dile getirildiği göze çarpar.

Söylem incelemesi yapılırken disiplinler arası çalışmanın, karakterin söylemini analiz etmemizde ne kadar önemli bir husus olduğunu gördük. Çünkü söylemin içeriğini belirleyen ve şekillendiren insanın kimliğini oluşturan birçok özelliğinin yanı sıra, kişinin psikolojik durumu, aldığı eğitim, dini inançları, kültürü, içinde yaşadığı toplumun sosyolojik yapısı, siyasi düşüncesi gibi çeşitli etkenlerin de önemli bir yer tuttuğunu fark ettik. Neyi, nasıl, neden söylüyor ve aslında ne söylüyor bütün bu disiplinler ışığında inceleyip tespit ettik.

Döner Ayna ve *Âkile Hanım Sokağı* romanlarında işlenen en belirgin konu kıskançlık ve bu duygunun ortaya çıkardığı sonuçlardı. Her iki romanda diyalog ve monologlarda, karakterin söylemlerinin alt metninde bu duyguya kapıldıklarını gördük.

Elbette bu sonuca varmak için karakterin kimliğine dair bulguları ortaya çıkarıp kıskançlık duygusunu yaşamasına sebep olabilecek etkenleri göz önünde bulundurduk. Jest ve mimikler, her ne kadar yazılı metinlerde görülemeyecek olsa da yazarın tasvir ve ifade gücü sayesinde özellikle kıskanç kadın tipinin zihnimize canlanarak ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Bu iki romanda toplumun önceki siyasi sistem içerisinde yaşadıkları ile yeni siyasi sisteme adaptasyonu ve sonuçlarının tartışıldığı, eleştirel söylemlerin ortaya çıktığı ikinci bir bölüm vardır. Biz toplumun içinde bulunduğu şartları ve dönemi etkileyen siyasi düşünce ile olayları karakterlerin söylemleri bağlamında inceleyerek sistemi neden, nasıl eleştirdiklerini ve sahip oldukları ideolojiyi ortaya çıkarmaya çalıştık. Daha önce de belirttiğimiz gibi bütün bunları yaparken siyaset, psikoloji, sosyoloji, tarih gibi çeşitli disiplinlerden yararlandık.

Bu çalışmada bana yol gösteren ve her zaman destek olup motive eden hocam Dr. Öğr. Alphan Akgül'e, değerli aileme, her anlamda destek ve yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Bilal DURAK, Mehlika ÇAKAN, Meliha ÖZHAN, Merve TOPRAK, Sibel ÇAVUŞOĞLU, Coşkun YILDIRIMTÜRK ve Züleyha SÖNMEZ'e, ayrıca tezimin tamamlanmasında değerli fikirleriyle bana yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Naim ATABAĞSOY'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ayşe Sibel ŞAHİN

İstanbul 2018

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	
<i>DÖNER AYNA</i>	
1. 1. Kıskançlık.....	14
1. 3. İdeoloji.....	26
2. BÖLÜM	
<i>ÂKİLE HANIM SOKAĞI</i>	
2. 1. Kıskançlık.....	43
2. 3. İdeoloji.....	55
3. BÖLÜM	
<i>HANDAN</i>	
3. 1. Kıskançlık.....	67
3. 2. Şüphe.....	78
3. 3. İdeoloji.....	84
SONUÇ.....	92
BİBLİYOGRAFYA.....	95

KISALTMALAR

çev. : çeviren

der. : derleyen

ed. : editör

s. : sayfa

t.y. : basım tarihi yok

ve diğ. : ve diğ.leri

GİRİŞ

Bugüne kadar Halide Edip Adivar'ın romanları üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda, bu çalışmaların daha çok konu ve içerik bağlamında feminizm, kadın ve kadının eğitimi, toplumsal ögeler ve millî mücadele bağlamında kadın, Türk toplumunda kadının yeri ve önemi üzerine yapılan çalışmalar olduğunu görürüz. Bu çalışmada Halide Edip Adivar'ın romanları farklı bir açıdan incelendi ve yazarın romanlarındaki diyalog ve iç monologlardan yola çıkarak bir söylem analizi yapıldı. Dilbilimsel bir yöntem olan söylem analizinin incelenen romanlara uygulanabilirliği, aynı zamanda karakterlerin şüphe, birbirleriyle mücadele gibi duygularının ve eylemlerinin, kişilerin fikirlerinin ve savunduğu ideolojinin hangi kelime ve kelime gruplarıyla nasıl ve ne şekilde söze yansıdığı incelendi.

Romanlardaki diyalog ve iç monologların çözümlemesi yapılırken disiplinler arası çalışılmıştır. Çünkü bir diyalog ya da iç monolog çözümlenirken kişiye ait ruhsal, zihinsel, karakteristik özelliklerin belirlenmesi ve aynı zamanda kişinin yaşadığı zaman, çevre, sosyoekonomik durum, kültür, ideoloji, eğitim gibi kişiliği belirleyen etkenlerin incelenmesini gerektirmektedir. Bundan dolayı tarih, psikoloji, felsefe gibi alanlardan yararlanılmıştır.

Söylem kuramları, beşeri bilimlerde disiplinler arası yaklaşımlardır. Beşeri bilimlerdeki dilbilim, dil felsefesi, antropoloji, etnoloji, sosyoloji, psikoloji, psikanaliz gibi bilim dallarının söylem hakkındaki düşünceleriyle şekillenen kuramlardır. Söylem kuramları, kendi terminolojisine içkin dil kullanımı, hegemonya, güç, ideoloji ve sosyal teoriden oluşmaktadır.¹

¹ Tolga Elbirlik ve Ferhat Karabulut, "Söylem Kuramları Bir Sınıflandırma Çalışması", *Dil Araştırmaları*, 17 (2015): 33.

Halide Edip Adivar'ın romanları diyaloglar açısından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Aynı zamanda karakterlerin çeşitliliği, farklı toplumsal kategorilere mensup çok çeşitli insan figürleri zengin ve çeşitli bir diyalog formu oluşturmuştur.

Yazarın, konu ve karakter bağlamında sağlam bir Türkçe ve gramer yapısına dayandırarak oluşturduğu diyaloglar, dönemin sosyo-ekonomik yapısını, dilini, kültürünü, toplumun ve devletin siyasi tavrını ortaya koymakta oldukça başarılı birer araçtır. Aynı zamanda Halide Edip, bir kadın yazar olarak yine kadını merkeze koyan romanlarındaki diyalog ve iç monologlarda kıskançlık, alay etme, küçümseme, aldatma gibi duyguları kimi zaman açık kimi zaman imalı bir dille vermiştir. İşte bizi ilgilendiren nokta burada, diyaloglardaki ifadeleri inceleyerek ima yoluyla ya da seçilen kimi sözcüklerden hareketle kişilerin kime, neyi, nasıl söylediği ve aslında söylemek istediğinin tam olarak sözlerinde var olup olmadığının tespitidir. Bundan dolayı bizi, bu çalışmada inceleyeceğimiz metinlerde sonuca götürecek olan metot, söylem analizidir.

Bütün bunları yaparken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta kişilerin söylemlerini bir bağlam eksenine oturtarak, metindeki dile ait olan ya da dile ait olmayan unsurlar ışığında bütün bir çerçevede incelemek olmalıdır. Metnin ötesindeki anlamı ortaya çıkarmak, iletişimsel ağın içindeki her bir unsuru dikkate alarak, uzlaşım sal bir bağlam ve bütünlük içerisinde gerçek anlamı ortaya koymaktır.

Söylem çözümlemesi dilbilimcilerin son otuz yıldır üzerinde önemle durdukları bir konudur. Bu yolla tümceden metne ve iletişim edimine ulaşmak amaçlanmaktadır. Dilin değişik kesitleri, dil kullanım bağlamı, dilin amaçlı, işlevsel kullanımı, yapı-işlev bağıntısı, iletişimde bulunan kişilerin konumları ve rolleri, iletişimin anlaşılmasında dünya bilgisinin önemi gibi konular söylem çalışmalarında başlıca inceleme alanlarıdır.²

Bu dilbilimsel kavram, konuşmalardaki ton, üslup, söz, tavır, vurgu, jest ve mimiklerle bizim metnin altında yatan gerçek anlamın ne olduğuna dair bir çözümleme

² Aykut Kocaman, "Söylem Çalışması ve Türkçe Öğretimi", *Doğan Aksan Armağanı*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları: 1998, s. 104-105.

yoluna girmemizi sağlar. İletişim sonucu ortaya çıkan kazanımlara ve metne ulaşmamızı sağlar.

Bir metnin söyleminin çözümlemesi yapılırken izlenen üç tür yöntem vardır: Michel Foucault'nun öncülük ettiği eleştirel söylem çözümlemesi, karşılıklı konuşma çözümlemesi, içerik çözümlemesi. Tahir Gür, içerik çözümlemesini edebiyattan toplum bilime kadar birçok alanda kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biri olarak tanımlar.³ Bu çalışmada diyalogların analizinde kullanacağımız içerik çözümlemesi dil bilim alanında sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Biz anlamla ilgileneceğimiz için söylemi kendi bağlamında inceleyip, anlamın sorgulamasını ve yorumlamasını yapacağız. “Dilbilimci James Paul Gee’ye göre söylem çözümleme yöntemini dilbilimsel ayrıntılar, söylemi üreten, algılayan, yorumlayanlar ve söylemin üretildiği sosyal bağlam belirler.”⁴ Biz de romanlardaki karakterlerin kurduğu diyalogları inceleyerek onlara ait kimliklere ulaşmak, kişiliklerine dair bulgular elde ederek iletişimde bulunurken ortaya çıkan söylemlerinin asıl ifade ettiği anlamı yorumlamaya çalışacağız. Kişinin kimliğine, karakterine, psikolojik ve zihinsel yapısına dair elde ettiğimiz veriler ışığında söylemlerinin analizini yapacağız.

Söylem analizi bir gramer yapısı incelemesi değildir. Bir dilin incelenmesi olan söylem analizi, bize metnin altında yatan asıl söylenmek istenenin ortaya konmasını sağlar. Bu açıdan baktığımızda her yazılı ya da sözlü metinde bir söylem analizi yapmak mümkün müdür, bu tartışılır. Ayrıca söylemin dilini anlamak, altında yatan gerçek ifadeyi kavrayabilmek için bireyin zihinsel ve düşünsel kimliğini oluşturan kültür, eğitim, gelenek, görenek ve sosyokültürel çevre gibi unsurların da önemli ölçüde belirleyici olduğu görürüz.

Öncelikle söylemin ne olduğunu, nasıl oluştuğunu anlamak için “Dil nedir?” ve “Dil nasıl kullanılır?”, “Söz nedir? Nasıl meydana gelir?” gibi soruları cevaplamak gerekir. Çünkü söylemin oluşması öncelikle dile bağlıdır. Dil hem ifadeyi oluşturmakta hem de düşüncenin somutlaşmasını sağlamaktadır.

³ Gür, “Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 5 (2013): s. 192.

⁴ Gür, “Çözümlemesi”, s. 195– 196.

Dil, insana ait olduğu gerçek dünyadan ayrı ve onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya kurma ve tabiata tarihi katma imkânı veren, toplumsal uzlaşlara dayalı bir saymacalar sistemi ve ses – anlam ilişkisi bütünüyle nedensiz olan, seslerden örülü olarak iğretilmeler toplamıdır.⁵

Canlı ve yaşayan bir sistem olan dil, kültürden ve insandan bağımsız olarak varlığını sürdüremez. Dil, toplumsal uzlaşlara dayalı bir sistem olduğuna göre her milletin kendine özgü kurallarıyla biçimlendirilen, kendi kültüründen, kendi tarihi ve sosyal hayatından tezahür eden bir yapı olduğu söylenebilir.

Bir halkın dilinin onun kültürünü, ruhunu, düşünce tarzlarını yansıttığı söylenir sık sık. Tropik bölgelerin halkları öyle gevşek ve ağırkandır ki, bir sürü sessiz harflerini düşürüp kaybetmelerine hiç şaşmamak gerekir. Portekizcenin yumuşak sesleriyle İspanyolcanın kulak tırmalayan sertliğini karşılaştırmak, bu iki komşu kültür arasındaki temel farkı kavramak için yeterlidir. Kimi dillerin grameri karmaşık fikirleri ifade edemeyecek kadar lde mantıktan yoksundur. Buna karşılık Almanca özellikle düzenli bir dildir ve bu yüzden Almanlar böylesine düzenli bir kafa yapısına sahiptir. [K]imi dillerde gelecek zaman kipi bile bulunmaz; yani bu dilleri konuşanlar geleceği kavrayamaz. Babilliler *Suç ve Ceza*'yı anlamakta zorlanırdı, nk dilleri bu iki kavramı tek bir kelimeyle karşılıyordu. Fiyortların engebeli girinti çıkıntıları Norvecenin dimdik vurgularında duyulur hale ve aykovski'nin kederli ezgilerinde Rusçanın kalın I'lerini iştir gibi olursunuz.⁶

Çeşitli tanımları yapılmakla beraber dili, nedensiz simgelerden teşekkül eden ve bildirişimin gerçekleşmesini sağlayan sistem, çok boyutlu kavramlar bütünü olarak tarif etmek mümkündür. Bu tanımın ardından dil ile alakalı bazı hayati noktaları da eklemek gerekir: Bildirişimin aracı olan dil, toplumsal uzlaşmaya dayanır ve bireysel özelliklere

⁵ Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK, 2013, s. 274.

⁶ Guy Deutscher, *Dilin Aynasından*, ev. Cemal Yardımcı, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 9.

değin uzanan değişkelerden meydana gelir. Dilin üç temel özelliği vardır: Saymacılık, ortaklaşacılık, nedensizlik.⁷

Dil, toplumun ortak bir aracı, bir anlaşmalar bütünü, bir kültür nesnesidir. Düşünceye aracılık ederken bireyden bağımsız olamayacağı için çeşitli farklılıklar ve değişkenlikler içerir. Toplumun ve bireyin düşüncesinin aracıdır dil. Bütün bunlar dile sosyal bir boyut kazandırır. Sözü yaratır ve düşüncenin son değişmez halinin, gerçekliğinin bir biçimi bir formudur. “Dil, insan için başka hiçbir canlının deneyimlemediği bir dünya olarak mevcudiyetinin şartıdır.”⁸

Anlaşıyor ki, dil ile insan ve insan toplulukları arasında karşılıklı bağımlılık vardır ve her ikisi de bir diğeri olmaksızın var olamaz. Bu bağımlılık durumu ile insan dili; dil de insanı etkiler. İnsanın konuşma eylemiyle dil hayat bulur. İnsan da düşüncesini, nesnelere ifade etmek için dile muhtaçtır.

Saussure’e göre dil toplumsal bir sistem, söz ise bireyin yarattığı bir olgudur. Dil bireylerin anlaşmasını sağlar, bir bütünlük içerisinde, sürekli. Toplumun yarattığı, kurallara bağlı, işleyişi karşılıklı ilişkiler bağlamında bireyin kurallarını ve işleyişini değiştiremeyeceği bir sistemdir. Söz ise dilin kişi tarafından gerçekleştirilmesi, özel kullanım şeklidir.

Bir söylemi oluşturmak için sadece dil tek başına yeterli değildir. Söylemin oluşabilmesi için “söz” e de ihtiyaç duyarız. Söz dilin somut halidir. Bu haliyle söz ve dil arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Dilin varlığı söyleme bağlıdır. Söylem, dilin vücut bulmasıdır. Roland Barthes, sözsüz dil olmaz, dilsiz de söz olmaz der. Dil ve sözün karşılıklı bir içeme ilişkisi içinde olduğunu belirtir.

Dil yalnızca “konuşan kitle” içinde eksiksiz olarak ortaya çıkar; bir söz ancak dilden alınarak kullanılabilir; ama öte yandan, dil, ancak, sözden hareketle olanaklıdır: tarihsel bakımından, söz olguları her zaman dil olgularından daha önce ortaya çıkar. (dil evrimini sağlayan sözdür); oluşum bakımındansa, dil bireyde, çevresindeki sözün öğrenilmesiyle belirir (bebeklerde dilbilgisi ve sözlük yani

⁷ Karaağaç, *Sözlüğü*, s. 274.

⁸ Taylan Altuğ, *Dile Gelen Felsefe*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 7.

kısaca söylemek gerekirse, dil öğretimi yapılamaz). Sonuç olarak, dil, sözün hem ürünü hem aracıdır. Demek ki burada gerçek bir diyalektik söz konusudur.⁹

Modern dilbilimin kurucu olan Ferdinand de Saussure 19.yüzyılda “söz” ve “dil” ayrımını yapmış, dili bir bütün olarak ele almıştır. Saussure’a göre dil toplumsal bir sistem, söz ise bireyin yarattığı bir olgudur. Toplumun yarattığı kurallara bağlı, işleyişi karşılıklı ilişkiler bağlamında bireyin kurallarını ve işleyişini değiştiremeyeceği bir sistemdir. Söz ise dilin kişi tarafından gerçekleştirilmesi, özel bir kullanım şeklidir.

Dil, örgütlenmiş bir sistem olduğundan belli bir şifreye göre (code) işler. Az sayıda öge, belli yapı şemaları içinde sıralanarak sonsuz ibareler meydana getirir. Önemli olan bütündür. Dilde gerçek işlemdir. Saussure dilin biçim olduğunu, gereç olmadığını göstermiştir.¹⁰

Toplum dili, birey de sözü yaratır. Bu nedenle söz kişiseldir. Neyi, nasıl söyleyeceğini kişi kendisi seçer. İstedikini istediği şekilde aktarır. Dolayısıyla şahsi olan söz, anlık ve gelip geçici, dil ise süreklidir. Her belirgin değişim yeni bir dizgeye geçiş demektir. Onun için yapısal durum da, evrimsel görünüm de ancak dil düzeyinde incelenebilir. Bu iki kavram birbirleriyle etkileşim içinde olduklarına göre birini diğerinden bağımsız düşünemeyiz. Birinin var olması diğerinin mevcudiyetiyle mümkündür.

Elbette sözsüz bir dil, dilsiz bir söz düşünülemez. Bunlar arasındaki sıkı ilişki yadsınamaz. Ancak sözü inceleyerek dili tanıyabilir ve dile dayanarak sözü değerlendirebiliriz. Yapılan ayırım kuramsal ve yöntemsel bir ayırmadır. Yoksa dil de söz de – daha önce gördüğümüz gibi– karmaşık ve çok yönlü, bir yandan fizik, fizyoloji ve psikolojiye bağlanan, bir yandan da toplumsal özellikleri içeren bulanık bir düzlemde el ele verirler: Dil yeteneği.

⁹ Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, İstanbul: Kaf Yayıncılık 1999, s. 37.

¹⁰ Süheyla Bayrav, *Yapısal Dilbilim*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969, s. 27.

Ama olguları değerlendirirken yanlışlığa düşmemek için DİL – SÖZ ayılığını göz önünde bulundurmak gerekir.¹¹

“Söz, gerçekler dünyasındaki varlıkların, durumların, hareketlerin ve tasavvurların dildeki ifadesidir. Dildeki bu ifade ise, bir genellemeden ibarettir.”¹² Yani söz soyut halden varlıkların, durumların, eylemlerin, düşüncelerin adlaşmasıyla somut hale dönüşür.

“Söz, bireylerin söylediklerinin toplamıdır ve konuşulanlara bağlı bireysel birleştirmeleri ve bu birleştirmelerin gerçekleşmesi için zorunlu seslem eylemlerini kapsar.”¹³ Buna göre birey ve söz karşılıklı etkileşim halinde ve birbirinden bağımsız olamayacak bir ilişki içerisinde bir denklemin taraflarıdır.

Biz sözlerden oluşan cümleler kurarak düşüncelerimizi ifade ederiz. Sözü nasıl ve ne şekilde kullandığımız önemlidir. Çünkü istediğimiz ifadeyi sözden bağımsız yerine getiremeyiz. Bu da sözün zihnimizdeki düşünceyle örtüşen bir ilişki içinde olduğunu, düşünceden bağımsız olamayacağını gösterir.

Düz anlamlı bir cümle somut bir inceleme nesnesi olarak ele alınabilir, nesnel olarak incelenebilir. Ne var ki sözcüklerin duygu değeri, yan anlam ve bağlam işin içine girdiğinde dil, tam anlamıyla somuta indirgenebilecek kadar durağan bir varlık değildir.¹⁴

Kullandığımız her söz, bir ilişkiler zinciri içerisinde söylemimizi oluşturur. Oluşan her söylem de onu duyan ya da okuyan kişi için farklı söylem kapıları açar. Kişinin kültürel birikimi, kişilik özellikleri, eğitimi söylemin oluşmasında etkili unsurlardır. Bu şekilde oluşan söylem, karşıdaki kişinin yine aynı unsurların şekillendirdiği ideolojik ve zihinsel yapısıyla ilgili olarak belirlenir.

¹¹ Berke Vardar, *Dil Bilim Sorunları*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 1968, s. 13.

¹² Karaağaç, *Sözlüğü*, s. 714.

¹³ Kâmile İmer ve diğer., *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 228.

¹⁴ Hilmi Uçan, “Söylem Gösterge Bilimi ve Duygu Değeri: Tevfik Fikret’in “Sitâyîş-i Hazret-i Padişâhî” ve “Sis” Şiirlerinde Sevgi ve Nefret”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, XII (2010): 32–33.

“Söylem sözlükte metin ve metnin oluşma şartlarının birlikteliği olarak tanımlanır. Söylem içine metinlerin yerleştirildiği toplumsal bir süreçtir. Metin ise söylemin içinde üretilen somut, elle tutulur bir varlığı ifade eder.”¹⁵ Bu tanıma göre bizim çalışmamızda yapacak olduğumuz çözümlenmeler metnin bağlamında, cümlelerin ancak bu bağlamla anlamlı kılındığı ve bireyin ruhsal, karakteristik özelliklerinden de hareketle olacaktır. Aynı zamanda söylemin olduğu zaman, mekân, ortamda bulunan kişiler ve söylemi oluşturanın karşısındaki için beslediği olumlu ya da olumsuz duygular bir bütünlük içerisinde metni yarattığından, bağlamdan kopmadan genel bir çerçevede ele alınacaktır. “Cümle yer aldığı metnin ya da söylemin bağlamı içinde anlamlıdır.”¹⁶

Bir söylem incelenmesi “söylem analizi” ya da “söylem çözümlemesi” olarak adlandırılır.

Söylem analizi farklı disiplinlerden (psikoloji, sosyoloji, dilbilim, antropoloji, edebiyat çalışmaları, felsefe, medya ve iletişim çalışmaları) beslenerek gelişen ve bu farklı disiplinlerin teorik bakış açılarına dayanan zırhlarla kuşatılmış bir analiz tekniğidir (Potter ve Wetherell, 1987; Tonkiss, 2006). Söylem analizi bu açıdan bütünlüğe tek bir teori, metot ve uygulama değildir. Bunun yerine farklı disiplinler, farklı araştırma gelenekleri içinde yürütülen, heterojen özelliğe sahip nitel bir araştırma yöntemidir (Tonkiss, 2006).¹⁷

Teun A. Van Dijk’e göre, söylem analizi hem eski hem de yeni bir disiplindir ve söylem analizinin kaynakları için 2000 yıldan daha eski konuşma ve edebiyat araştırmalarına kadar uzanılabilir. Van Dijk ayrıca, belagat ve hitabetin de söylem analizinde büyük tarihsel bir kaynak olduğunu kaydetmektedir.¹⁸

¹⁵ Karaağaç, *Sözlüğü*, s. 713.

¹⁶ Nesrin Bayraktar, *Dilbilimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s. 44.

¹⁷ Halil Ekşi ve Hilal Çelik, “Söylem Analizi”, *Dergi Park*, (2011), c. 27, s. 105.

¹⁸ Teun A. van Dijk, “Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline”, ed. Teun van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis-3* (1985): 1.

Söylem, metnin ne söylediği değil, neyi kastettiği neyi anlatmak istediğidir. “Kim ne söylüyor? Nasıl söylüyor?” sorularının cevabıdır. Bütün bu cevaplara ulaşmak da birçok kavrama ve kültürel olguya vâkıf olmakla mümkündür. Bu donanımlar her bireyde aynı olmayacağı için metnin arka planında yatan söyleme de herkesin ulaşması ya da ulaşsa bile aynı derecede ve aynı biçimlendirilmiş çerçevede görmesi olanaksızdır. “Ne zaman, nerede, nasıl, kim tarafından, kime, ne niyetine, ne amaçla söylendiği: İletişim olayının, tüm bu bağlamsal bileşenlerinin, alayımı olarak yorumu; söylem olayı.”¹⁹

Bu yukarıdaki durum bize sadece söylemi oluşturanın değil, metni okuyan ya da işiten kişiyi de söylemden farklı farklı anlamlar yol açacağı fikrini verir. “Söylem, akıl ve irade çerçevesinde oluşan rastgele bir olaydır. Belirli kurallar bağlamında meydana gelen söz, çeşitli şekillerde bir araya gelerek sayısız farklı söylem oluşturur.”²⁰ Söylem akıl ve irade çerçevesinde oluştuğuna göre, söylemin ortaya çıkması için önce bir insan tarafından belli kurallar çerçevesinde dilde ifade edilmesi gerekir. Bu da yeryüzünde, konuştu dil ne olursa olsun yaşayan her insan tarafından sonsuz sayıda söylemin oluşabileceğini gösterir.

İsminden de anlaşılacağı gibi söylem analizinin iki ayağı vardır. Birinci ayağı *söylem* (discourse), ikinci ayağı ise *analiz*dir. İşin söylem tarafında yalnızca söze dayalı anlatım yoktur. Sözel anlatımın yanında yazılı, görsel veya işaret anlatımları da vardır. Konuşanın, yazanın, çizenin, herhangi bir hareket yapanın, bir iletişim halinde olanın veya işaretleme yoluyla bir şeyler anlatanların her hareketi, her durumu, her davranışı söylem kelimesinin kapsam alanına girebilir. İşin analiz tarafında ise bu saydığımız veya benzeri maddelerin ne anlama geldiği konusunu semiyotik yaklaşımlarla ortaya çıkarma yani deşifre etme işi vardır. Söylem analizi, anlatılanların hangi formlarda nasıl anlatıldığı, niçin anlatıldığı, hangi maksatla ifade edildikleri, ifadeden ne

¹⁹ Edibe Sözen, *Söylem*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 85.

²⁰ Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 83.

anlam çıkarılması gerektiği gibi çok farklı soruların cevabını bulmaya yöneliktir.²¹

Elbette, üretilen her cümle bir ima, kinaye ya da üstü kapalı bir alt metin içermeyebilir. Biz bu çıkarımları söylemi oluşturan kişinin ses tonu, mimikleri ya da yazılı bir metinse, metinde daha önce anlatılanlardan yola çıkarak tanıdığımız karakterlerin kimle konuştuğuna ve seçtiği sözcüklere bağlı olarak meydana getirdiği ifade gücünden yapabiliriz. Bir yandan da karakterin bireysel özellikleri, kişiliğini oluşturan unsurlar, kazanımları da söylemini belirleyen faktörler olduğu için, bütün bu durumlar bize gerçekleşen söylemin analizini yapma imkânını sağlayacaktır. “Hiç şüphe yok, söylev bize belli bir bildiriden başka, söz sahibinin yaşı, çevresi, tahsili, karakteri üzerinde bilgi verir.”²²

Bir tür yorumlama, değerlendirme olan söylem; analizi yapanın çıkarımları ve söylemi oluşturan bireyin, birey bağlamında da toplumun sosyal hayatı, ideolojisi, değer yargılarıdır. “İki kişi arasındaki en mahrem konuşma, bir insanın en öznel duygu ve deneyimlerini dile getirişi bile toplumsal değerlendirme ve kısıtlamaların izini taşıyan söz türleri içinde gerçekleşir.”²³ Bir söylemin çözümlenmesi yapılırken bizde uyandırdığı duygular ve bıraktığı izlenimler, yaptığımız çıkarımın ya da yorumun yeni ve farklı bir söylem oluşturmasını sağlar. Bundan dolayı tek bir söylemden birçok söylem doğabilir.

Farklı bakış açılarıyla yapılan tanımlardan hareketle söylemin, dilin bireysel kullanımını yansıtan, kullanıldığı ya da üretildiği bağlamın hem yaratıcısı hem ürünü; sosyal ilişki, sosyal kurum ve ürün olabilen yazılı veya sözlü dilsel ürünler olduğu söylenebilir.²⁴

²¹ Kerim Demirci, *Türkoloji İçin Dilbilim*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2013, s. 95.

²² Bayrav, *Dilbilimi*, s. 40.

²³ Mikhail Bakhtin, *Karnavaldan Romana*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 15.

²⁴ Gür, “Çözümlemesi”, s. 190.

Dil ve birey, birey ve söylem birbirinin kapsayıcısı ise dil, birey ve söylem bağlamında yapılacak çözümler, söylemin daha çok konuşandan kaynaklı öznelliğe dönüşen bir anlatı biçimi olduğunu ortaya koyar. “Dil, bireyin kişiliğinin ortaya çıktığı ve oluştuğu, ötekine ulaştığı ve öteki tarafında tanındığı bir söylemin aracını sağlar. [D]il herkesin paylaştığı ortak bir dizgedir; söylem hem bir bildiri içerir, hem de etki aracıdır.”²⁵

Söylem bir tür iletişim becerisi, etkili konuşma, bakış açısı, ideolojik aktarım, anlatım şekli ve bir dünya görüşüdür. Söz ve söylem bireysel olduğundan öznel bir oluşumdur ve dolayısıyla ideolojiktir. Birey dili kendi istediği şekilde, gereksinimleri ve istekleri doğrultusunda kullanır. Bireyin dilsel kazanımlarıyla birlikte, bu saydığımız unsurlar söylemin gücünü ve etkisini belirler. Bir söylem üzerine yapılan çözümlemede metni görünürden farklı olarak yorumlarken, bizim de sahip olduğumuz bütün dilsel edinimlerimiz ve kültürel, sosyal, ideolojik, psikolojik tutum ve davranışlarımız belirleyici olmaktadır. Bu unsurların oluşturduğu genel bir çerçeveden bakarak yaptığımız söylem çözümü, sadece metni yaratanın söylemek istediğiyle değil, bizim yorumumuzla da ortaya çıkan yeni metinlerin doğmasını sağlar.

Söylem yeniden bir tanımlama, yeni bir üründür. Konuşur– okur ve bağlam ilişkileri söylemin bir sonuç değil bir *süreç* olduğunu gösterir. Durağan olan sonuç diye nitelenen metindir. (sözlü ya da yazılı). Söylem sürekli bir oluşumdur, bir devingenliktir”²⁶

Mikhail Bakhtin, *Karnavalın Romana* adlı eserinin söylem ve roman ilişkisini anlattığı bölümlerinde, gündelik dilde olduğu gibi romanda da belli bir söylem olduğunu birçok bilim dalında olduğu gibi edebiyatta da müstakil bir “söz türü” nün var olduğunu öne sürer. Ayrıca edebi türlerin okur–eser arasındaki ortak görüşlerin, ideolojilerin bulunduğu aynı zamanda yazarın da dünya görüşünü yansıttığı bir araç olduğunu ifade eder.

²⁵ Emile Benveniste, *Genel Dilbilim Sorunları*, çev. Erdim Öztokat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 96.

²⁶ Ahmet Kocaman, *Söylem Üzerine*, Ankara: Metu Press, 2003, s. 9.

Gündelik yaşamda, kullanılan dilin kendi kural ve kalıplarına ek olarak, bunların sözceler oluşturacak biçimde nasıl bir araya getirilebileceğine ilişkin kural ve kalıplar vardır. Bunlar toplumsal farklılık ve ilişkiler doğrultusunda, örneğin farklı sınıflara, kuşaklara, kurumlara, mesleklere özgü biçimler olarak, sürekli bir etkileşim içinde dili katmanlaştırır. [B]u ilk düzey söz türlerinin farklı alanlarda, farklı toplumsal etkinlikleri olanaklı kılacak biçimde yeni kalıplar içinde birleştirip dönüştürülmesiyle ikincil düzeydeki söz türleri oluşur; örneğin, hukukun, siyasetin, bilimin dili. Edebiyat da bu ikincil düzeyde bir söz türüdür. [E]debi türler hem yapıtlarda vücut bulabilecek dünya görüşleri, en geniş anlamıyla ideolojiler, hem de yapıtların okurlara seslenme biçimleri, okurlarında uyandırdıkları beklentiler üzerinde sınırlamalar oluşturur.²⁷

Biz, incelediğimiz romanlardaki diyaloglarda söylem çözümlemesi yaparak yazarın konuştuğu karakterlerin neyi, nasıl, kime, neden söylediğini ve ne söylediğini, okuduğumuz alt metni hem kendi yorumladığımız şekliyle hem de konuşan karakterin gerçekte kastettiği biçimiyle ortaya çıkarmış oluyoruz. Böylece metin, söylemin bir ürünü haline gelmiş oluyor.

Metin iletişim amaçlı sözlü ya da yazılı dil birimidir. Geleneksel anlayışın aksine metin, tek sözcükten oluşabileceği gibi yazılı ya da sözlü olabilir. Bir sözcük bütünü metin sayılabilmesi için temel ölçüt metnin iletişim değeri taşımasıdır.²⁸

Yazılı ya da sözlü her tür söylem bir metin oluşturduğundan, bizim romanlarda ele aldığımız görünürde yazılı olan ancak karşılıklı diyaloglar şeklindeki cümleler, bir konuşucusu olduğu için sözlü bir metin haline gelmiş olur ve her konuşulduğunda yeniden üretilir.

Söylem analizi en basit anlatımı ile dilin incelenmesidir. Ancak bu inceleme ifade edilen dilsel öğelerin basit bir incelenmesi olmayıp ifadelerin/söze dökülenlerin sözdizimsel ve semantik sınırlarının

²⁷ Bakhtin, *Romana*, s. 15.

²⁸ Bayraktar, *Dilbilimi*, s. 137.

ötesine gitmeyi ve bu ötede yatan anlam ve içeriği incelemeyi gerektirmektedir.²⁹

Bu açıklama ışığında baktığımızda birine ya da bir olaya dair bir söylemi incelerken metnin ardında yatan, gerisinde olan asıl anlamı ortaya çıkarmak için gramatikal olarak değil, anlamsal olarak sözü incelemeliyiz. Bu incelemeyi gerçekleştirdiğimiz takdirde kişilerin kimliğini, olayların ardındaki gerçekleri daha doğru değerlendirebiliriz. Söylem, bireyin inanç, kültür, alışkanlık, eğitim, değer yargıları gibi unsurların etkisinde ortaya çıkar. Gerek toplum gerek birey bağlamında söylemin incelenmesi, öncelikli olarak kişilerin kimlikleri hakkında bilgi edinilmesini sağlar.

Düşünce ve zihin kimliği oluşturan en temel unsurlardır. Söz, sistematik bir şekilde zihinden dile aktarılır ve kişiliği oluşturan unsurlar bağlamında bireye özgü bir söylem halinde dönüşür.

²⁹ Ekşi ve Çelik, “Analizi”, s. 105.

1. BÖLÜM

DÖNER AYNA

Halide Edip Adıvar'ın *Döner Ayna* adlı eseri 1954 yılında yayımlanmıştır. Romanın konusu gayrimeşru bir çocuk olan Hanife'nin hayatıdır. Dokuz, on yaşlarında babası Hacı Murat'ın adamları tarafından annesinden alınıp babasının evine götürülmesi esnasında yolculuğu boyunca zorluklar çeken Hanife, babasının evinde üvey annesi ve kardeşleri tarafından sevilir ve mutlu bir hayata kavuşur. Ancak Hacı Murat'ın evlatlığı olan Huriye'nin kıskançlığı, zamanla büyük bir düşmanlığa ve intikam arzusuna dönüşür. Romanın ikinci bölümünde Huriye'nin kurduğu korkunç bir tuzak sonrası Hanife'nin İstanbul'a gidişi ve yaşadığı dehşetli hayat anlatılır. Ancak romanın sonunda âşık olduğu eski bir asker olan Bilal ile evlenir.

Romandaki diyalogları ve iç monologları incelerken birbirini kıskanan ya da birbirinden şüphe duyan karakterlerin, bu duyguları sözle okuyucuya nasıl aktardıklarını ve kurdukları cümlelerin altında yatan asıl metnin ne olduğunu söylem analizi yardımıyla çözümleyebiliriz.

1. 1. Kıskançlık

Roman kıskançlık, öfke, hınç ve intikam alma duyguları üzerine kuruludur. Romanın ilk bölümünde yer alan birçok karakter, bu menfi duygulara sahip insanlardır. Romanda köy yaşantısı ve kişilerin karakterleri, yüzeysel olarak verilse de onların duygularına ve ruhsal durumlarına dair birçok bilgiyi yine onların sözlerinden elde ediyoruz. İnsan, çok çeşitli ve farklı duygulara sahip bir varlıktır. Olumlu–olumsuz, iyi–kötü olarak niteleyebileceğimiz duyguların, insan ruhuna etkisi ve bu etkinin sonuçları kişiden kişiye farklılıklar gösterir. Romanın başkarakteri olan Hanife ve diğer önemli

karakterlerden biri olan Huriye arasında gelişen olaylar zinciri, Hanife'nin babası Hacı Murat'ın konağına gelmesiyle başlar. Bu geliş, çocuk yaşlarda Hacı Murat'ın evine bir bakıma evlatlık gibi gelen Huriye'de marazi bir kıskançlık duygusunun doğmasına yol açar. Çünkü Huriye büyüdükçe Hacı Murat'ı bir baba gibi değil bir sevgili gibi görmekte, Hacı Murat'ta da aynı şekilde Huriye'ye karşı cinsel anlamda bir ilgi oluşmaktadır. Fakat eve sonradan gelen Hacı Murat'ın gayri meşru kızı Hanife, Hacı Murat'ın sevgisini ve ilgisini kazandıkça Huriye'de hastalıklı bir kıskançlık doğar.

Hacı Murat'ın kızı Hanife'yi kendisine benzetmesi ve bunu Huriye'nin de hazır bulunduğu bir ortamda ifade etmesi Huriye'yi rahatsız eder:

Keyifli keyifli kakhaha savuruyordu. Bu, nadir tezahür eden neşeden Hasan da anası da memnun görünüyor; fakat Huriye'nin kaşları çatılmış sert sert:

–Hiç de benzemiyor dedi.

–Kıskandın mı?

–Ben mi? Bu sıçanın neresini kıskanacağım?³⁰

Burada Huriye, Hanife'nin Hacı Murat'a benzemesinden ve ev halkının da bunu onaylamasından rahatsızdır. Kendisi de Hanife'nin Hacı Murat'a benzediğini fark etmekle beraber, bu durumdan doğan kıskançlığını karşıt tepki göstererek bastırmaya çalışır.

Kıskançlık insan ruhunu olumsuz etkileyen, insanı yıpratıcı ve yoran tehlikeli bir durumdur. Orhan Hançerlioğlu, kıskançlığın tanımını şöyle yapmaktadır:

Bir başkasının üstünlüğüne ya da etkisine dayanamama... Kıskançlık ruhsal bir olaydır, imrenmeden farklıdır... Kıskançlık insansal bir duygudur, acı veren bir heyecan olarak tanımlanır. Başkalarıyla da ilgili olduğundan toplumsal yapıyı sayılmıştır. Örneğin Profesör Norman L. Munn Psikoloji adlı yapıtında şöyle der: “Kıskançlık ancak toplumsal durumlarda meydana gelebildiğinden belli bir toplumsal algı oluşmadıkça kıskançlık görülmez... Çağdaşlarımızdan biri de kıskançlığa durgun bir boş

³⁰ Halide Edip Adıvar, *Döner Ayna*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1964, s. 31.

kafalılıktan atılğan bir öfkeye giden hastalıklsal bir korkudur demekle onu tanımladığını kuruntulamıştır. Bence Descartes'in tanımını hepsinden daha doğrudur: Kıskançlık, korunmak ve sürdürölmek istenen dileğe bağılı bir çeşit korkudur. Kıskançlık, çözümlenirse üç ögeden oluştuğı görülür: 1. Sahibolunmuş ya da arzu edilmiş bir iyiliğın hayalini içeren çekici bir haz ögesi, 2. Elden kaçırmak ve yoksun kalmak düşüncesi, 3. Elden kaçırmak ve yoksunluğun gerçek ya da kuruntusal nedenlerini düşünmekten doğan kızgınlık ve kin. Özetle kıskançlık üç ögeden meydana gelen bir üçgendir.³¹

Halide Edip'in romanlarındaki karakterler, Hançerlioğlu'nun söz ettiğı bu üç kıskançlık ögesini de ruhlarında barındırır. Birbirini kıskanan karı-kocalar, karısını ya da kocasını kendine rakip gördüğü insanlardan kıskanan eşler, farklı durumlarda ve yakınlıkta olan kişiler romanlarda karşımıza çıkmaktadır. Onların bu duyguya sahip olduğunu, gerek iç monologlarından gerekse diyaloglardaki sözlerinden çıkarabiliriz.

“Her kıskançlık biçimi eşit yaratılmamıştır. Ortaya çıkışları ve yarattığı sonuçlar farklıdır. Bazıları [k]açınılmaz ve ahlâken zararsızdır, ama bazıları da yıkıcı ve tam manasıyla salgın bir hastalık gibi kaçılması gereken türdendir.”³² Huriye'deki kıskançlık bu ikinci türden kıskançlıktır. Çünkü sonucu çok ağır olmuştur. Kocasını, Hanife'den intikam almak için kullanmış, kocasının onu kaçırap tecavüz ve işkence etmesine dahi göz yummuştur. LaFollette, kıskanan kişinin yalnızca kendisinin özel bir yere konmasını istemekle kalmadığını aynı zamanda kendisinden başkasının bu muameleyi görmesini istemediğini belirtir.³³

Daha çocuk yaşlarda Hacı Murat'ın himayesine giren Huriye, genç kız olmaya başlamasıyla birlikte gelişen süreçte baba olarak görmesi gereken Hacı Murat'ı, duygusal ve cinsel anlamda sığınabileceğı bir erk olarak benimser. Çünkü bireysel kimliğin oluşmasında önemli bir süreç olan ergenlik döneminde onun aidiyet alanı,

³¹ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997, s. 229.

³² Hugh LaFollette, *Kişisel İlişkiler*, çev. Fermâ Lekesizalın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997, s. 222.

³³ LaFolette, *İlişkiler*, s. 222.

referansı Hacı Murat ve ailesidir. Fakat Hacı Murat'ın evli olması ve daha sonra bulup getirttiği kızı Hanife'nin onun ilgi odağı haline gelmesi Huriye'nin kıskançlık duygusunun ağır bastığı bir döneme girmesine neden olur. Hayatta sahip olduğu yegâne varlığı paylaşmak zorundadır. Çocuk ve ergen psikolojisine dair çalışmalar yapan aşk, mutluluk, ikili ilişkiler ve insan karakterleri üzerine analizleri olan Halis Özgü kıskançlığı şöyle tanımlar:

Kıskançlık, insanın bir başkasının yanında daha az bir kendisi haline gelmesidir. Bir başkası gibi olmak arzusunu duyması ve olamamak endişesi ile karşılaşmasıdır. Bir başkasının ardından yürümek ve kendi varlığından uzaklaşmak, kaçmak zorunda kalmasıdır. Kendisi için tasarladığı yerin bir başkası veya başkaları tarafından ele geçirildiğini düşünmesi ve bu yerden yoksunluğu ıstıraplı bir şekilde duymasıdır. Kendisini daha tam, daha yeterli ve mükemmel bir şekilde görebilmek için uğraştığı bir zamanda ve yerde bir başkası ile karşılaşmasıdır. Yalnız ve sadece kendisinin olmasını arzu ettiği bir kimseyi elden kaçırmak üzere olduğunu sanması, düşünmesi veya elden kaçırmasıdır. Kendisine ait olan, olmasını dilediği bir kimsenin bir başkasına yakınlık gösterdiğini anlaması ve bu yakınlığın nedenini kendisinin önemsizliğinde, değersizliğinde aramasıdır. Rakibini kendisinden üstün bulmasıdır.³⁴

Halis Özgü'nün kıskançlık tanımında belirttiği gibi bir başkası gibi olmak isteği, kendisi için tasarladığı yerin bir başkasının ele geçirdiğini görmek endişesi kıskançlık duygusunu yoğun bir şekilde tezahür etmesine ve de bu olumsuz duygunun sonucunun daha da ağır sonuçlar doğurmasına neden olmaktadır.

Huriye, gerek Hacı Murat'ın karısı Elif'in yerinde olmak istemekte; gerek Hanife ve Hacı Murat arasında oluşan baba– kız sıcaklığını kendisi de duymak istemektedir. “C kişisi, üçüncü bir B kişisinden, A kişisinin istediği iyi muamele ya da sevgiyi görüyorsa, A kişisi C kişisini kıskanır.”³⁵ Huriye, Hacı Murat'tan görmek

³⁴ Halis Özgü, *İnsanlar ve Maskeler*, İstanbul: Özgü Yayınevi, t.y. s. 66–67.

³⁵ LaFollette, *İlişkiler*, s. 223.

istediği iyi muamelenin Hanife'nin görmesinden rahatsız olmuş ve bu durum onda tehlikeli bir kıskançlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Etraftan Hanife'ye olan yoğun ilgi, beğeni sözleri ve Hanife'nin güzelliği bu kıskançlık duygusunun körüklenmesine ve marazi bir nefret duygusunun açığa çıkmasına neden olur. Bütün bunların sonucu olarak, kendi yerini aldığını düşündüğü Hanife'den intikam alma düşüncesiyle, korkunç bir plan hazırlama sürecine girmektedir.

Bu kişilik bozukluğu ya da olumsuz duyguların ruhsal tezahürlerini ancak kişinin geçmişi ve yetişme döneminde yaşadıklarından yola çıkarak bir sebep sonuç ilişkisi içinde değerlendirebiliriz. Çocuk yaşta edinilen deneyim ve alışkanlıklar ile yaşanılan olayların karakter oluşumunda etkisi elbette yadsınamaz. Bütün bir çocukluk ve ergenlik dönemi tecrübeleri, insanın ileriki yaşlarda sahip olduğu karakteristik özelliklerini şekillendirmede önemli bir etkiye sahiptir.

Ergenlik dönemi, psikoloji literatüründe, kimlik duygusunun oluşmasında önemli bir dönem olarak nitelendirilmiştir; kuşkusuz bu önem, kısmen ergenlik döneminde yaşanan fizyolojik, cinsel, duygusal, zihinsel vb. değişikliklerinden kaynaklanmakla birlikte, modern toplumlarda ergenlik çağında, toplumun çocuğa yönelik çeşitli taleplerinin (mesleki, entellektüel, sosyal, kültürel talepler) devreye girmesi de etkilidir. Mussen'e göre ergenlikte, geleceğe ilişkin özlemleri ve geçmiş edimleri ile bağ kurarak kendisi hakkında düşünme, kendisinin gözlemcisi olma, kendisi ile diğerleri arasında karşılaştırma eğilimi oldukça belirginleşir, üstelik, kimliğin oluşumu, gerçeklik kadar, hipotetik durumları ve mümkünleri de dikkate alma yeteneğini ve başkasının rolünü alma becerisini, çeşitli şeylere diğerinin açısından bakabilme kapasitesini içeren formel işlemsel bir düşünceye büyük ölçüde bağımlıdır.³⁶

Huriye babasının ölümüyle birlikte küçük yaşta başka bir ailenin yanında büyümeye başladığı için bütün duygu değişikliklerini anne ve babası olmadan sığındığı bir yabancı evde yaşamıştır. Baba yerine koyduğu ve güvendiği güç olan Hacı Murat onun için sadece bir baba değil onu koruyabilecek, güvenilecek bir otorite, hayran olunan ulaşılmaz bir sevgili gibidir. Onu hırçınlaştıran, saldırgan bir tutum içine sokan

³⁶ Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2014, s. 108.

Hacı Murat'ın evli olması ve sonradan eve gelip yerleşen Hanife'nin, Hacı Murat için ilgi odağı haline gelmesidir.

Huriye, kendisini Hanife'yi kıskanmakla suçlayan Hacı Murat'a şaşkın bir ifadeyle “Ben mi? Bu sıçanın neresini kıskanacağım? diyerek hem kıskanmadığını ifade etmek istemekte hem de Hanife'nin aslında, yüzüne bakılmayacak kadar çirkin olduğunun imasını yapmaktadır. Dilbilgisel bağlamda baktığımızda sıradan retorik bir sorudur. Soruyu yönelttiği kişi elbette bu sorunun cevabını veremeyecektir. Zaten soruyu soran da cevabı bilmektedir. Sade bir soruyken bağlamdan dolayı soru kalıbından çıkmış, öfkenin dile getirildiği bir cümle olmuştur. Söz oluştuğu bağlama aittir, o bağlam kapsamında anlamlıdır. Bundan dolayı kimin, nasıl, neden ve hangi şartlar altında sözlerini oluşturduğu bilmek gerçek anlamı ortaya çıkarmak için gereklidir .

[R]etorik, edebi dilin dışında günlük dili de kuşatmıştır. Hatta dil denen şey tümüyle figüratiftir. Dil, retoriktir. Dildeki bütün anlatılar alegoriktir. Alegori figürle oluşur. Alegori gerçekte metafordur, metafor ikinci söylemdir. Yanlış okumalar bu ikinci söylem yüzünden ortaya çıkar. Metne hâkim sabit bir anlamın olmayışı metnin zenginliğidir.³⁷

Huriye'nin “Ben mi?” sorusu ile “Bu sıçanın neresini kıskanacağım?” sorusu dilbilgisel olarak doğru kurulmuş birer soru cümlesidir. Fakat anlamsal olarak baktığımızda soruların cevabı dilbilgisel bağlamda ele alındığında verilmesi gereken cevabı vermemektedir. Yani; ben mi? Sorusunu soran Huriye'ye verilmesi gereken cevap; evet ya da hayır olmalıdır.

Bu cevapları vermesi gereken Hacı Murat'tır. Fakat Huriye, sorunun cevabını beklemeden başka bir soruyla devam eder: “–Bu sıçanın neresini kıskanacağım?” sorunun cevabı metinde mevcut değildir fakat cevap, soruyu kendi kendine soran Huriye'de mevcuttur. Karşısındakinden cevap beklememektedir. “Neresini” soru sözcüğünü kullanarak oluşturduğu bu retorik sorunun da cevabını karşısından beklememekte kendisi de cevaplamamaktadır. Huriye burada retorik bir söylemde

³⁷ Elbirlik ve Karabulut, “Sınıflandırma Çalışması”, s. 35.

bulunmuş, kendi kendine soru şeklinde dile getirdiği cümle ile kıskançlık duygusuna sahip bir kadının ifadesini oluşturmuştur.

Huriye'nin sözlerine baktığımızda kıskanç bir tavır sergilediğini ve hakaret içeren “sıçan” sözcüğüyle bulunduğu durumu ve kişiliğine dair bir tavır ortaya koyan bir beyan içinde olduğunu görürüz. Aynı zamanda bulunduğu bu küçük çevre onun bireysel olarak kimliğini de belirlemektedir.

Çoğu sosyolojik ve sosyal psikolojik yaklaşımlar bireysel kimliklerin toplumsal karakterlerin, ilişkide oldukları toplumsal ilişkiler çeşitliliğinde oluştuğunu ve biçimlendiğini düşünürler. Bu nedenle Kendi'nin içindeki sınırsız karmaşıklığın farkındadırlar.³⁸

Huriye'nin, bir köy kızı olarak dünyası köyde tarlada çalışmak, hayvanlara bakmak ve ev işi görmekten ibarettir. Bunların dışında onun ruh dünyasını şekillendirecek herhangi bir çevreye ya da bir topluluğa mensup olmayışı yaşantısını kısır bir döngüye çevirmiş ve küçük bir dünyanın içinde sıkışıp kalmıştır.

Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası* adlı eserinde G.M. Mead'ın bireyin kimliğinin oluşmasındaki etkenleri sıralarken en çok çocukluk dönemine ait bilişsel ve entellektüel gelişim aşamalarıyla ilişki içinde sürekli ve aşamalı bir şekilde gerçekleştiğini belirtir³⁹ ve şöyle devam eder:

Başlangıçta nispeten yalın olan benlik algıları, zamanla karmaşıklaşır ve farklılaşır. Kimlik duygusunu oluşturan öğelerden bir kısmı (vücut, cinsiyet, görünüş) erken yaşlarda, bir kısmı daha sonraki yaşlarda ortaya çıkar; bazı araştırmalar bunun yaşlılık döneminde de devam ettiğini göstermiştir. Aile içindeki etkileşimler çerçevesinde, kendine güven, öz-saygı, öz-değerlilik duygusu gibi bazı kimlik boyutları olumlu veya olumsuz bir yönde gelişmeye başlar.⁴⁰

³⁸ Jorge Larrain, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995, s. 202–203.

³⁹ Bilgin, *İnşası*, s. 107.

⁴⁰ Bilgin, *İnşası*, s. 107.

Hanife'nin bireysel kimliğinin oluşmasında etkili olan köy yaşantısı, yaşadığı ev halkının tutum ve davranışları, Hacı Murat'a karşı beslediği duygular, evdeki konumu ve ruhsal çalkantıları onun hırçın ve kıskanç bir insan haline gelmesine neden olmuştur.

Söylem insanın bilgi, inanç, sosyal çevre, yargıları ve kişilik özelliklerini yansıttığına göre bu diyalogda Huriye karakterinin, –“Ben mi? Bu sıçanın neresini kıskanacağım?” cümlesini söylerken birinin dış görünümünü ifade etmek için seçtiği “sıçan” sözcüğünü kullanmasından hareketle yukarıda saydığımız kavramlar bağlamında sözlerinin belirleyici olmasındaki etkenleri görüyoruz. Hacı Murat, Huriye'nin olduğu bir ortamda Hanife'nin saçlarıyla ilgili şunları söyler:

–Götürün, iyice yıkayın. Böyle bir saç nadirdir, acaba kimden aldı.

Kapıdan kahve tepsi ile giren Huriye bu cümleyi işitmişti. Titiz bir sesle:

–Katırkuyruğu gibi insanda böyle kuyruk hiç görmedim, diye homurdandı.⁴¹

Huriye'nin bu sözlerinde yine kıskançlık duygusunu barındırdığını, seçtiği sözcüklerden anlıyoruz. Hem katır hem de kuyruk sözcüğü dilbilgisel olarak açık ve düzgün kurulmuş bir cümlede herhangi bir olumsuzlama yapmasa da Huriye'nin tonlaması, vurgusu, bir araya getirdiği sözcüklerin teşkil ettiği bağlam, kendince hakaret içeren “katırkuyruğu” sözcüğünü seçmesi sözlerindeki kıskançlık duygusunu açığa çıkarmaktadır. Çünkü Hacı Murat'ın Hanife'nin herhangi bir özelliğiyle ilgili beğenisini ya da takdirini dile getirmesi Huriye'yi rahatsız etmektedir. Bütün bu sözleri dile getirirken kimseden çekinmemekte ve yüksek sesle herkesin duyabileceği bir tonda söylemektedir. Seçtiği sözcüklerle Hacı Murat'ın kurduğu cümleleri olumsuzlamakta ve Hanife'nin güzelliğiyle ilgili algıyı çürütmeye çalışmaktadır. İnsanların sevmediği sevimsiz hayvanlara ait olumsuz özellikleri Hanife'nin fiziksel görünümü ile ilişkilendirerek kendince Hanife'nin çirkinliğine atıfta bulunmaktadır. Huriye'nin kıskançlığının tehlike arz eder bir durum haline gelmesi kıskançlığın şiddetli bir biçimi

⁴¹ Adıvar, *Ayna*, s. 32

olan haset duygusunu ortaya çıkarır. Huriye'nin kıskançlığının aşırılığı, Hanife'ye karşı haset duymasına ve bu duygunun büyümesine yol açmaktadır. Çünkü Hanife'nin gelmesiyle kendini daha aşağı ve yetersiz görmeye başlamış, bu durum onda daha güçlü ve üstün olma hissini ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kendine ait olduğunu düşündüğü Hacı Murat'ı bir başkasıyla paylaşma düşüncesi hatta belki de tamamen kaybetme fikri onu bir tavır almaya yöneltir, kıskançlık ve bir adım ötesi olan haset duygusuyla Hanife'ye karşı kin güder, duyduğu hınç ve öfke sebebiyle de intikam alma fikrini gerçekleştirmek üzere planlar yapmaya başlar.

[K]ıskançlık, elinde olanı yitirmekten korkar; hasetse, kendi istediğinin bir başkasında olduğunu gördüğü için acı duyar. [h]asetli kişi, haz ve memnuniyet görüntülerinden sıkıntı duyar. Ancak başkalarının sefaleti huzur verir ona. Bu yüzden, hasetli kişiyi tatmin etmeye yönelik her tür çaba nafiyledir.⁴²

Huriye'nin sözlerini kategorize ettiğimizde ona dair bir kimlik oluşturabiliriz. Huriye içindeki haset duygusunu büyüterek önünü alamadığı kıskançlık hissi sebebiyle bir "kıskanç kadın" kimliği ortaya çıkmıştır.

Aynı durum Elif kadında da mevcuttur. O da Hanife'yi aynı hakaret içeren sözcükleri kullanarak ezmeye çalışır. Huriye'nin, Hanife'nin saçları için yaptığı çirkin benzetmenin ardından Elif kadın da ona "seninkiler sıçankuyruğu gibi diye bu yavrunun saçlarını kıskanmak ayıp değil mi?"⁴³ şeklinde retorik bir sorarak aynı kıskançlık söylemine başvurmuştur. Çünkü kocası Hacı Murat'ın ve Huriye'nin birbirlerine olan ilgilerinden şüphelenmeye başlamış ve bu durumun sonucu olarak Huriye'yi kıskanmaya, ondan nefret etmeye başlamıştır. Bu kıskançlık ve nefret onun davranışlarına yansımış ve iki kadın arasında hem bir rekabet hem de bir düşmanlık durumu oluşmuştur. Fakat Elif kadındaki kıskançlık duygusu Huriye'deki kadar tehlikeli ve zararlı değildir. Bunun sebebi ise zaten Hacı Murat onun nikâhlı eşidir ve

⁴² Melanie Klein, *Haset ve Şükran*, çev: Orhan Kolçak, Yavuz Erten, İstanbul: Metis Yayınları, 2014, s. 24.

⁴³ Adıvar, *Ayna*, s. 32

Huriye'nin kocasına olan ilgisi hep Elif kadının içinde bir şüphe olarak kalmıştır. Onların birbirlerine olan ilgilerini somut kanıtlarla ortaya koyamamaktadır.

Döner Ayna'da özellikle kadın kahramanların dünyası kıskançlık üzerine kuruludur. Aslında kadınların bir kısmının kıskançlık konusunda haklı nedenleri vardır. Onların bu durumuna Hacı Murat sebep olmaktadır.

Söylemi ve ortaya çıktığı bağlamı daha iyi anlamak için kullanılabilecek tüm dilsel ipuçları (isimler, zamirler, ekler, özneler, vb.) dilbilimsel unsurlar olarak gösterilebilir ve bunlar çözümleme için oldukça önemlidir. Çünkü her bir bireyin dil kullanımını farklı olup bireye ve içinde yaşadığı topluma ait bilgiler ve özellikler içerir. O yüzden söylemin anlaşılması –söylemin dili aracılığıyla– söylemin üreticisini ve üretildiği toplumu da anlamayı gerektiren bir süreçtir. Bu açıdan bakıldığında, söylem çözümlemecisi için kullanılan dili ve söylemin dilsel ve sosyal bağlamını anlamak önemlidir.⁴⁴

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, dil kullanıcısının ürettiği söylem ile onun sahip olduğu dilsel değerler ve mensubu olduğu toplumsal yapının değerleri doğrudan orantılıdır. “Söylediğimiz şey her zaman “bağlam içinde” konumlandırılmıştır.”⁴⁵ Huriye, Hanife'ye karşı kıskançlık ve nefret sözlerini üretirken köy hayatına ait kavramlardan seçer; “sıçan, katır..v.s.”

Yazar, Huriye'nin roman boyunca kıskançlığını ve intikam hırsını ifade eden sözlerden en belirleyici olanını Mahmut Ağa'ya söyler. Mahmut Ağa Hasan'a Huriye'nin ne kadar tehlikeli, kıskanç, sinsi ve intikam hırsıyla dolu olduğunu yılan sözcüğünü kullanarak ifade eder. “Huriye bir dişi yılan!”⁴⁶ Yılanı diğer hayvanlardan ayırıp, bazı insanlar için kullanılan bir sıfat, bir benzetme unsuru haline gelmesinin nedeni, yılanın kendine yapılan kötülüğü unutmayıp intikamını alması ve yine onun sessiz ve sinsi avına yaklaşmasıdır. Bundan dolayı insanın bu tür menfi özellikleri,

⁴⁴ Tahir Gür, “Çözümlemesi”, s. 191.

⁴⁵ J.Rutherford, A. Stuart, ve diğer., çev: İrem Sağlamer, *Kimlik*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998, s. 174.

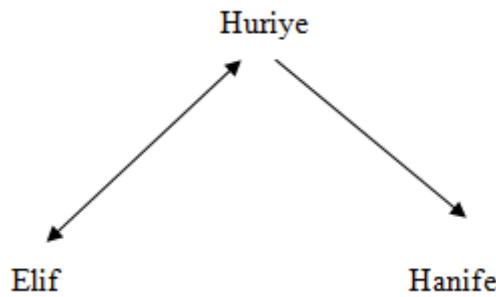
⁴⁶ Adıvar, *Ayna*, s. 60.

yılan ile özdeşleştirilir. James Paul Gee'nin söylem çözümlemesinin nasıl yapılacağına dair sıraladığı listede “doldurma” olarak nitelendirdiği söylem tarzının Selman Ağa'nın sözleri bağlamında bir örneğini görüyoruz. Huriye'nin kişiliği için sahip olduğu olumsuz özellikleri söylemeyip karşısındakinin bunu anlayabileceği simgesel bir varlıkla ifade yoluna gidiyor.

Doldurma: Bağlam ve söylemde söylenenlerle, söylenmemiş ya da farz edilmiş ne gibi bilgilerin olduğu bulunmaya çalışılır. Hangi bilgilerin ima edildiği ya da söylenmeden bir konuda ne gibi bilgilerin verildiği araştırılır. Bir başka deyişle, dinleyici ya da okuyucunun; ne gibi bilgi, çıkarım ya da varsayımları bağlam ve konuşulanlardan çıkardığı bulunmaya çalışılır.⁴⁷

Selman Ağa sadece “yılan” sözcüğünü kullanarak ona atfedilen kindarlık, sinsilik, öç alma gibi menfi özellikleri söylenmeyerek doldurma işlemini karşıdaki kişiye bırakmaktadır.

Hacı Murat'ın evli olmasına rağmen Huriye'ye karşı olan ilgisi, ona olan meyli Hacı Murat'ın karısı Elif tarafından hissedilmekte, bu da Elif'in Huriye'ye karşı tavır almasına, onu kıskanmasına sebep olmaktadır. Aynı şekilde Huriye de Elif'i çekememekte ve kıskanmaktadır. Bu karşılıklı kıskançlık Hanife'nin gelmesiyle biraz yön değiştirmiş, Huriye için artık daha güçlü bir rakip ortaya çıkmıştır.

Elif ve Huriye birbirlerini, Huriye ise Hanife'yi kıskanıyor.

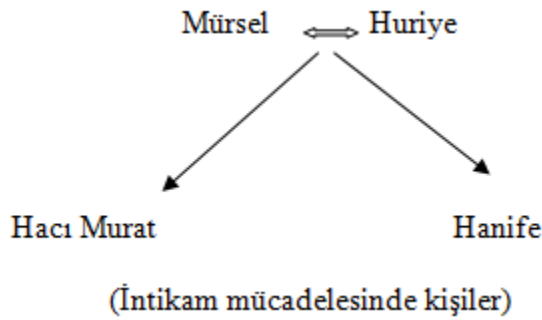
Elif ve Huriye birbirleriyle mücadele halindedir. Huriye aynı zamanda Hanife'ye karşı bir savaş başlatmış durumdadır. Hanife ise kıskançlık duygusuna sahip değildir ama içinde hınç, öfke ve kızgınlık yani bir “gayz” durumu hâkimdir. Huriye, sevdiği

⁴⁷ Gür, “Çözümlemesi”, s. 196.

erkeği paylaşmak zorunda olduğu Elif kadının hayatına imrenirken Hanife’yi büyük bir hınç ve düşmanlıkla kıskanmıştır. LaFollette, imrenme ve kıskançlığın iki farklı duygu olduğunu söyler. “Kıskançlık standart bir biçimde üç kişiyi içerir, imrenme ise iki. İmrenme duygusunun odağı ya da nesnesi bir özellik ya da nesnedir. Kıskançlığın odağı ya da nesnesi paradigmatik bir biçimde üçüncü bir kişidir.”⁴⁸

Romanda en çarpıcı şekilde işlenen duygulardan biri olan intikam, karakterlerin birbirine karşı besledikleri öfkenin ve kıskançlığın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Romanda intikam alma olayı fiilen gerçekleşmiştir. Fakat öncesinde Mürsel ve Huriye’nin sözlerinde dile getirdikleri bir durumdur.

Mürsel hem Hacı Murat’a hem de Hanife’ye karşı büyük bir intikam duygusu içerisine girmiştir. Hacı Murat’tan intikam almak istemesi karısı Huriye’nin babasından kalan topraklara Hacı Murat’ın el koymasındadır. Hanife’ye karşı tutumu ise çocukken babasına getirildiği yolculuk esnasında Mürsel’in sataşmalarından canı yanan Hanife’nin, ona herkesin içinde dayak atması ve küçük düşürücü bir hale sokmasıdır. Bu durum Mürsel’in içinde yıllarca unutamayıp besleyip büyüttüğü bir intikam arzusu içinde yanmasına sebep olmuştur. Bu durum onun davranışlarını ve sözlerini belirlemede etkin rol oynamış, Hanife’ye dair ifadelerinde yoğun hakaret içeren sözler kullanmış, kaçırdığı günden itibaren ona çok kötü davranmıştır.

İt, nankör, Çin cücesi, leş, kahpe, sıçan, şaşkaloz, ıslak karga, murdar ciğerli, domuz, habis, piç, tilki, haspa, çakal, ayı, katil, öküz, şeytan, pezevenk, katır, domuz tohumu...gibi nahoş benzetmelerle birbirlerine hitap etmeleri, kişilerin hakaret içeren

⁴⁸ LaFollette, *İlişkiler*, s. 223

sözcüklerden oluşan kelime dağarcıklarının onların sözlerinin oluşmasında etkilidir. Birey söylemini seçerek oluşturur. Bir tarz, bir tavır, bir seçim sonucu açığa çıkar.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, seçilen sözler yaşanan çevreden, kültürden, sosyo–ekonomik durumdan, bireysellikten, bakış açısından bağımsız değildir.

Söylem tasvir etmek, anlatmak veya temsil etmek zorunda olduğu dünyaya göndermeler yapar. Böylece dilin sembolik işlevi söylem içinde gerçekleşir. Söylem metnin arkasında duran bir şey değildir, aksine metnin önünde durmaktadır.⁴⁹

Roman kişilerinin kullandığı bu söylem dilini analiz ederken sosyal hayata dair bir perspektifin, onlara ait bir dünya görüşünün, dilin kullanımına bağlı olarak sosyokültürel unsurların çözümlenmesinin yolunu ortaya koyan bir yaklaşımı elde ederiz. Bu da bize, bireylerin sözlerinin oluşmasında etkili ve belirleyici sebepleri belirleyip sözlerinin ardında yatan gerçek anlamı, yapılan imayı, neden böyle söylediğini bulup ortaya çıkarmamızda yardımcı olmakta ve söylem çözümlemesini kolaylaştırmaktadır.

1. 3. İdeoloji

Romanlarda ideoloji ve ideolojinin eleştirisine baktığımızda politik olaylar, fikirler, sosyal sorunlar gibi daha çok siyasi ve aynı zamanda toplumsal meseleler üzerinde durduğunu görürüz. Toplumun ya da bireyin dünya görüşü, onun ideolojisidir. Kendi dünya görüşünün karşısında olan diğer fikir ve görüşleri eleştirirken aynı zamanda kesin doğruluğuna inandığı görüşlerini toplum ve bireyler arasında savunma, yayma ve kabul ettirmeye çalışma durumunda olur. Bu duruma göre bireyler ideolojileri söz konusu olduğunda sözlerini bu doğrultuda oluşturur. Kendi dünya görüşünü savunurken kendi ideolojisine ters düşen karşıt görüşü eleştirel bir dil kullanarak çürütmeye çalışır.

⁴⁹ Sözen, *Söylem*, s. 89.

“Söylem analizinin merkezinde eleştiri vardır ve söylem analizi bu eleştirisini genelde sosyal grupların veya bireylerin gücü elde etmek ve ideolojik görüşlerini yaymak için dili nasıl kullandığı üzerine çevirir.”⁵⁰

İdeoloji toplumsaldır, içinde bulunduğumuz grubu temsil eden bizim söylemimizdir. İdeolojik ve eleştirel dili nasıl kullanacağını yine bireyin ideolojisi belirler. “Söylem, ideolojilerin yeniden üretiminde ve günlük ifadelerde vazgeçilmez bir rol oynar.”⁵¹ İdeoloji, insan ve toplumun var olduğu her yerde ve zamanda var olmuştur. İdeolojinin tarih boyunca çeşitli tanımlarının yapıldığını ve yine tarih boyunca gerek tanımında gerekse işaret ettiği kavramsal olgularda değişimler yaşandığı gözlenmiştir. Öncelikle ideoloji tanımlarından bir kaçına göz atmakta fayda görmekteyiz: “İdeoloji” kavramı ilk defa Fransız Aydınlanmacıları tarafından bir düşünceler bilimi yerine kullanıldı.⁵²

Bu tanımları yapan William T. Bluhm, “İdeoloji ve Politik Kültür” başlıklı makalesinde bir politika bilimi olarak ideolojinin, politik refah için emin bir plan yani mutlu ve bütünüyle bir politik tasarı üretebilmesi demek olduğunu söyler.

İlk zamanlar, “ideoloji” geleneksel inançlar ve bunlarla birlikte var olan yapıların parçalanmasını amaçlayan devrimci düşünce anlamının yerini tuttu. Onun karakteristik belirtileri bir yandan mantıki bir sistem oluşu ve ampirik nedenselliğin kanunlarını kavrama iddiası, diğer yandan ütöpik sosyal ve ahlaki bir görünüm almasıydı. 18.yy’dan beri gelişen Liberalizm ve Marksist olsun veya olmasın, Sosyalizm biçimleri şu veya bu oranda bu karakteristikleri taşıdı.⁵³

⁵⁰ Ekşi ve Çelik, “Analizi”, s. 113

⁵¹ *Söylem ve İdeoloji*, haz. Barış Çoban, Zeynep Özarıslan, İstanbul: Su Yayınları, 2003, s. 13

⁵² *İdeoloji Üzerine*, Roisin Mc Donoug ve diğer., der. ve çev. Can Şahan, İstanbul: Kuram Yayınları, t.y, s. 15

⁵³ Mc Donoug ve diğer., *İdeoloji Üzerine*, s. 15–16.

İdeoloji daha çok bir dünya görüşü, bir fikrin etrafında mutabık olan insanlar topluluğu tarafından kabul görmüş, toplumun iyileştirilmesi yönünde yapılan ya da yapılacak işler olduğuna göre daha çok siyasi bir kavramdır.

İdeolojiyi sosyolojik temelde kavramsallaştırmak, onu sınıfların, grupların ya da aktörlerin özgül toplumsal konumlarının bir çıktısı ya da sonucu olarak gören çoğul ideoloji anlayışına odaklanır. Buna göre, ideoloji nesnel toplumsal konumun bir sonucudur. En önemlisi, bir mücadele alanı ya da meydanı olarak rekabet halindeki “ideolojiler”in çokluğu nosyonunun teoriye dâhil edilmesini sağlar. Ancak, her bir toplumsal sınıfın kendi özgül “ideoloji”sini ifade ettiği yönündeki argümanı barındıran bir tekabüliyet anlatısına işaret etmez. Böylelikle, rekabet halindeki ideolojilerin çoğulluğu belirli bir toplumsal konum ve nesnel çıkarlar anlayışıyla bağlantılandırılır. Bu sosyolojik çerçevede ideoloji, kurgusal ya da aldatıcı değil, “gerçek” ya da maddidir. Bu nedenle de, engellenemez; zira insanların içerisinde var oldukları ve toplumsal yaşamlarını sürdürdükleri anlamlar ve değerler çerçevesini tanımlar.⁵⁴

Bu bağlamda insanın olduğu her yerde ve her dönemde ideoloji var olmuştur ve var olmaya devam edecektir. Toplumsal statüleri ne olursa olsun her insanın kendi ideolojisi, siyasi bir fikri vardır. Yaşam şekli ideolojiyi, ideoloji de yaşam şeklini etkiler ve hatta belirler. Bu bölümde ideolojinin bireylerin hayatlarını nasıl şekillendirdiğini ve bu durumun sözlerine nasıl yansıdığına analizini yapacağız.

Döner Ayna romanın ikinci bölümünde Hanife'nin köydeki hayatından tamamen farklı bir ortamda, şehirde yaşadıklarına şahit oluyoruz. Romana giren yeni kahramanlar şehirli, eğitilmiş, kültürlü ve zengin insanlardır. Üniversite okuyan, doktora yapan genç kızlar, iş adamları, asker, akademisyen, politikacı gibi sosyokültürel seviyesi yüksek, maddî olanakları oldukça iyi bir zümreden oluşan roman kahramanlarıyla birlikte hem yazarın hem de kahramanların sözlerinde farklılıklar oluşmaya başlar.

⁵⁴ Trevor Purvis ve Alan Hunt, çev. Simten Coşar “Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji”, <https://doi.org/10.17572/mj2014.1.936> (erişim 19/05/2017).

Bu bölümde Hanife'nin yeni yaşantısıyla birlikte şehir hayatına ait insanların yeni ve farklı sözlerine rastlıyoruz. Özellikle de entelektüel kişilerin, sanat ve fikir adamlarının, siyasi ve askeri zümreye mensup insanların bulunduğu bir çevrede geçen romanın bu bölümünde, şahıslar daha çok ideolojik ve siyasi söylemlere sahiptirler. Bunun sebebi daha öncede belirttiğimiz gibi kişilerin eğitim, sosyokültürel ve zihinsel dünyalarına ait durumların sözlerini belirlemede etkili unsurlar olduğudur. Bu bölümde iki karşıt ideoloji vardır.

Nazire ve Emine kadın arasında geçen diyalogdaki bir cümle şöyledir:

“–Çanakkale'nin modası geçti, İstiklâl Savaşından haber ver.”⁵⁵ Bu cümle Nazire'nin sahip olduğu siyasi ideoloji hakkında bir fikir vermektedir. Çanakkale, daha çok Anadolu'dan gelen eğitilmiş ya da eğitimsiz, her yaş grubundan ve daha çok din uğruna canını ortaya insanların dâhil olduğu bir savaştır. Bir taraftan da Çanakkale bir dinin mensuplarının milliyeti ne olursa olsun dünyanın dört bir tarafından gelerek İslam adına yapılan bir güç birliğinin temsilidir.

Çanakkale, Osmanlı devletini son günlerinde yaşanmış bir savaştır ve daha çok din eksenlidir. İstiklal savaşı ise fiilen bir Osmanlı'nın olmadığı ve yalnızca Türk milletinin dâhil olduğu, vatan ve millet kavramı etrafında bir araya gelen bir ulusun mensuplarının yürüttüğü bir savaştır. Bu savaş Mustafa Kemal'in önderliğinde yapılan Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas kongreleriyle halkın ve ordunun bilinçlendirilmesi sonucu zafere dönüşmüş, öncelikli olarak vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü üzerine bir birliktelik temellendirilmiştir. Yeni Türkiye de bu birliktelik üzerine inşa edilmiştir. Bundan dolayı dini temsil eden Çanakkale'nin modası geçmiştir ve dolayısıyla dindarlığın da modası geçmiştir. Çünkü Türkiye artık yüzünü Batıya dönmüş, çağdaşlaşma yolunda Batılı fikirler ve değerler kabul görmeye başlamış ve devlet sekülerleşmiştir. Bu bölümde karşıt iki ideolojinin Cumhuriyet sonrası eski ve yeni tartışmaları bağlamında çatıştıkları noktalara değinilir. Roman konusunun geçtiği yıllarda yeni Türkiye'yi inşa eden Mustafa Kemal Atatürk'ün partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi iktidardadır.

⁵⁵ Adıvar, *Ayna*, s. 149.

CHP, kurucusu ve ilk Genel Başkanı Atatürk'ün önderliğinde ulusal bağımsızlığı kazanan, Cumhuriyeti kuran, saltanatı kaldıran, hilafete son veren ve Ulusal Birliği sağlayan Partidir. Hukuk ve eğitim gibi toplumsal alanlarda gerçekleştirdiği reformlarla çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ni biçimlendirmiştir.⁵⁶

Romanın yazılış tarihi 1954 yılıdır fakat olaylar CHP hükümeti döneminde yaşanmaktadır. Bunu Hanife'nin söylediği şu sözlerden çıkarıyoruz:

“Babam Samanbarı'ndan kaçmış, evi aramışlar, Arapça bir kitap bulmuşlar. Bu kitabı yazan hoca Kastamonu'da imiş, şimdi hapse atmışlar. Mürsel de, en evvel Kastamonu'ya gitti. Mutlaka babamı o haber vermiş olacak.”⁵⁷

O yıllarda Arapça yazılmış kitapların yasaklandığına dair bilgiler, Süleyman Kocabaş'ın *İnönü Dönemi* adlı eserinde şöyle ifade edilir:

İnönü döneminin en bariz özelliklerinden birisi de “dini propaganda” yapılmasının yasak olmasıdır. Pek çok kitap toplattırılmış, dergiler kapatılmış, gazetelere uyarı yazıları gönderilmiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinden bazı örnekler verelim: İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, Ahmet Tosun tarafından Ladik ve civarı zelzelesi ile ilgili yazılan “Zelzele Destanı” isimli bir manzum kitabın bir mısrasında Kur'an-ı Kerim'den bir ayet (Küllü mürdiatın amma erdeat) geçtiği için bunun kamuoyunda nahoş tesir yapacağı, laikliğe aykırı olduğu ve din propagandası yaptığı için yasaklanmasını istemiştir.⁵⁸

Nazire'ye göre onun yaşadığı çağdaş ve özgür yaşamı, kendisine sunan İstiklal Savaşı zaferiyle gelen cumhuriyet rejimi olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı Devletinin son günlerine ait bir zafer olan Çanakkale, Nazire'nin nezdinde önemsiz, unutulması gereken bir zaferdir. Oysa İstiklal savaşı sonrasında kazanılan zafer bağımsız, millî ve

⁵⁶ https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx. (erişim 01/05/2017).

⁵⁷ Adıvar, *Ayna*, s. 178.

⁵⁸ Süleyman Kocabaş, *İnönü Dönemi*, İstanbul: Bayrak Matbaacılık–Yayıncılık, 2009, s. 276.

çağdaş yeni bir devlet kurulmasını sağlamıştır. “İstiklal Harbi’nden sonra kurulan Cumhuriyet, sürekli değişerek devam etmektedir; o zaman, devrimci, cumhuriyetçi, halkçı, laik, milliyetçi, hatta devletçi bir CHP’ye gerek vardır.”⁵⁹ Mürsel’in Hacı Murat’la olan konuşmasında bu özgürleşme hareketinin köy insanı üzerinde de bariz olarak hissedildiğini ortaya koyan sözlerini görmekteyiz. “Cumhuriyet devri yaşıyoruz. Saltanat devri çoktan geçti ağa!”⁶⁰ cümlesindeki ifadeden köy insanının cumhuriyetin getirdiği özgürlükçü ve eşitlikçi anlayışın sonucunda kendilerine güvenlerinin arttığı, artık haklarını arayan bireyler haline geldikleri sonucunu çıkarabiliyoruz. Kız kaçırma mevzuunda konuştukları sırada Mürsel’in söylediği “Böyle şeyleri sultanlar zamanında sade ağalar yaparmış...Cumhuriyet var şimdi.”⁶¹ Bu söz yine sistemin getirdiği eşitlikçi, halkçı ve hukuk devleti anlayışının bir örneğini teşkil etmektedir. Bu siyasi sözlerin altında yatan metni irdelediğimizde aslında eski düzenin bir eleştirisi yapılmakta, yeni sistemin hem popülist hem de sloganist sözlerle propagandası yapılmaktadır.

Teun van Dijk ideolojiye dair görüşlerini açıklarken soyut ve genel ideolojileri arasında insanların söylemi nasıl ürettiği ve anladığı ya da toplumsal pratiklere nasıl dâhil ettiği arasında büyük boşluk olduğunu söyler.

Bunun bir istisnası elbette ki ideolojileri yeni grup üyelerine öğreten ve açıklayan ya da dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı ideolojileri savunan açık ideolojik söylemlerdir. Bu tür söylemler politik propaganda, dini öğretiler, ya da toplumsal hareketlerin broşürlerinde olduğu gibi BİZ’in ne anlama geldiği ile ilgili genel formülasyonlar sunabilir.⁶²

Halide Edip, hayatı boyunca yazarlığının yanı sıra bir şekilde siyasetin içinde de var olmuştur. Hatta İstiklâl Savaşı sırasında cephede savaşan bir asker, halkı

⁵⁹ Mümtaz Soysal, *İdeoloji Öldü mü?* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995, s. 94.

⁶⁰ Adıvar, *Ayna*, s. 72.

⁶¹ Adıvar, *Ayna*, s. 73.

⁶² Çoban ve Özaslan, *İdeoloji*, s. 19.

düzenlediği mitinglerle coşturup morallerini yüksek tutan, onları yüreklendiren konuşmalar yapan bir hatip, cephede yaralı askerleri tedavi eden bir hemşire olmuştur. Halkı yüreklendiren, millî bilinci uyandıran mitinglerinde coşkulu, büyük kalabalıklara seslenmiştir.

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgalinden hemen sonra Fatih Mitingi yapıldı. Türk kadını ilk kez açık havada bir kürsüye çıkıyordu. Askerler, subaylar, gençler, çarşafli kadınlarla elli bin kişi Fatih Belediye binasının önünü doldurmuştu.⁶³

Halide Edip Adıvar'ın Türk halkı önüne yaptığı Sultanahmet Mitingi konuşması tarihe geçen bir olay olmuştur. "Sultanahmet'te düzenlenen miting, o yıllara kadar görülmemiş derecede büyüktü."⁶⁴ Özellikle o yıllarda bir kadının kalabalık kitleler önünde konuşma yapması, halka hitap etmesi toplumun oldukça yabancı olduğu bir durumdu. Ancak halkın Millî Mücadele ruhuyla kayıtsız şartsız, kadın erkek, yaşlı genç bir araya gelip bu yola baş koymaları, onları yüreklendirecek, millî duygularını uyandırıp onları ayağa kaldıracak bir itici güce ihtiyaçlarının olması açısından kabul edilebilir bir durum haline geldi.

Türk Ocağı 18 Mayıs 1919'dan itibaren İzmir'in işgalini protesto eden mitinler düzenlemeğe başlar. Herkes heyecan içindedir. Bu mitinglerden Fatih, Üsküdar, Haydarpaşa ve Sultanahmet mitinglerinde Halide Edib de konuşur. Bunların en unutulmazı Sultanahmet mitingidir. Bütün İstanbul'un katıldığı bu mitingdeki konuşmasıyla Halide Edib, âdeta efsaneleşir. Halide Edib bu hitabede, "Her ferdin içinde ezelî bir hak duygusu vardır ve milletleri meydana getirenler de fertlerdir" der ve bu karanlık günde Türklere dost olarak Müslümanların ve Türk'ün gayesinin haklılığını anlayarak seslerini yükseltecek olan medenî milletlerin fertlerinden bahseder.⁶⁵

⁶³ Güven Uluköse, *Halide Edip Adıvar*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2006, s. 37.

⁶⁴ Kemal Öztürk, *Halide*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s. 108.

⁶⁵ İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 14–15.

Halide Edip, hem yazılarıyla hem konuşmalarıyla Millî Mücadele yıllarında Kurtuluş Savaşı'na halkın destek vermesini sağlamış, halkı bilinçlendirmiş ve yüreklendirmiştir. Savaş ve Millî Mücadele yıllarında hem siyasi hem de askerî hareket içerisinde olmuştur. Anadolu'da cephede bulunan Mustafa Kemal Atatürk'e bir telgraf yollamış ve cephede gönüllü olarak savaşmak istediğini söylemiştir.

Pek muhterem Paşa Hazretleri,

Memleketimizin ilk felaketinden beri bütün hayat ve...bu harekete en mütavî bir ferd sıfatıyla bağlandım. Ordumuzun zaferine inancım var. Aksi halde de ordunun mukeddaratına iştirak etmek isterim. Zat-ı devletlerinin İsmet Paşa hazretlerinin ve yahud herhangi bir karargâhda yazıcı neferi sıfatıyla çalışmağa müsaade etmenizi pek derin bir surette rica ediyorum.⁶⁶

O, hem Osmanlının son dönemine şahit olmuş, hem de yeni bir Türkiye'nin kurulması aşamasına dâhil olarak çok aşamalı bir sürecin etkin kahramanı haline gelmiştir.

II. Meşrutiyet'ten sonra, yazılarıyla olduğu kadar, davranış ve şahsiyetiyle de dikkatleri üzerine çekmiş şöhretli bir yazardır. Halide Edip, bu dönemde yazdığı romanlarında, kültürlü bir kadının, kadınlığını ve anneliğini muhafaza ederek, yirminci yüzyıl Türk sosyal hayatındaki yerini arar.⁶⁷

Gelenekten kopmadan modernliği de müspet manada sindirerek Türk toplum yapısına uygun bir sentez yaratan çağdaş Türk kadını örneği sergileyen Halide Edip, romanlarındaki kadın kahramanlarında gördüğümüz eğitilmiş, güçlü ve mücadeleci Türk kadını tavrını her yerde ve her koşulda ortaya koymuştur. Ailesinden ve çocuklarından uzak da kalsa vatanı için özellikle Millî Mücadele'nin en yoğun ve hararetli yıllarında hem cephede hem de cephe gerisinde vatanı için büyük fedakârlıklar yapmış bir kadın olarak gücünün çok ötesinde bir gayret sarf etmiştir. İnandığı değerler ve vatan, millet sevgisi ona bu gücü vermiş, bütün varlığıyla üstün bir çaba ortaya koymuştur.

⁶⁶ İpek Çalışlar, *Halide Edib*, İstanbul: Everest Yayınları, 2010, s. 248-249

⁶⁷ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983, s. 42.

1920–22 arası Halide Edip için inanılmayacak tecrübelerle geçer. O, bu devrede kendisinin bir fert olduğunu unutmuş gibidir. Sadece millet denilen varlığın bir ufak uzvudur. Milletiyle tam bir kaynaşma halindedir. Bilhassa propaganda faaliyetleriyle meşgul olur. Gazetelerden tercüme yapar, yazılar hazırlar, raporlar düzenler. Bu yoğun çalışmaya hastane hizmetleri, para toplama faaliyetleri de girer.⁶⁸

Yazarın, içinde bulunduğu savaş ortamı, bağımsızlık mücadelesi ve bu mücadelede gerek bedenen gerekse fikren yer alması bazı romanlarında ideolojik ve eleştirel bir söylem içerisinde olmasını ve yarattığı karakterleri bu tür söylemler içerisine sokarak dönemin siyasi ve sosyal analizini yapmasını sağlamıştır. Yazar, karakterler aracılığıyla ideolojisini ve muhalifi olduğu fikirleri kaleme aldığı birçok romanında ifade etme yoluna gitmiştir. Naim Atabağsoy, yazar ve ideoloji ilişkisini şöyle açıklar:

Romanda geliştirilen [s]öylemlerle ilgili olarak çoğu kez yazarların ve onların sahip oldukları ya da kendilerini ait hissettikleri ideolojilerin vurgulanmasının kuşkusuz bir anlamı olmalıdır. Tanzimat’tan beri roman türünde ortaya konulan eserlerin çoğu kez bir toplum mühendisliği projesinin parçası olması ya da -tez çalışması içinde Ahmed Midhat Efendi, Attilâ İlhan ya da Nihal Atsız örneklerinde görüldüğü gibi- yazarların mütefekkir olarak karşımıza çıkması, anlatıcı ile yazar arasındaki sınırları eritmektedir. Söz gelimi *Ateşten Gömlek*’te Halide Edip’in Sultanahmet Mitingi’ndeki konuşmasından bazı parçaları metnine yerleştirmesi söz konusu sınırın eridiğine işaret eden önemli bir örnektir. Bunun dışında yazarların metinlerinde farklı söylemlere tanıdıkları veya tanımadıkları alanlar da belirleyici olmaktadır. Bir yazar metninde ötekileştirici bir söylemi seslendirirken metindeki karakter, olay gibi diğer unsurların bu söylemi beslemesi ve merkezileştirmesi, böylece farklı bir söylem alanına olanak tanınmaması, tarafsız bir anlatıcı ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.⁶⁹

⁶⁸ Enginün, *Araştırmaları*, s. 101.

⁶⁹ Naim Atabağsoy, “Türk Romanında Gayrimüslime Bakış (1900–1960)”, (Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), s. 23.

Bu ifadelerde de görüldüğü gibi anlatıcı romanlarında, karakterler aracılığıyla ifade ettiği söylemi kendi söyleminden bağımsız tutmamakta, eleştirel ya da yapıcı ideolojisini eserlerinde kitlelere aktarmaktadır. Bu durum romancı ile okuyucu arasındaki çizgiyi ortadan kaldırmakta ve siyasi bir metnin oluşmasına neden olmaktadır. Tabii bu durum yazarın siyasetle yakından ilgilenmesi ve bir dönem siyasetin içinde olmasından da kaynaklanıyor olmalıdır. En büyük etkenlerden biri de uzun süren bir savaş dönemini yaşamış olması ve fiilen de kendisinin bu mücadeleye katılmasıdır. Elbette romanlarını fikirlerini anlatmak, toplumu yönlendirmek için bir araç olarak kullandığı düşünülürse kendi fikirlerinden ve ideolojisinden bağımsız bir metin ortaya koyması düşünülemez. Üstelik eserlerini verdiği ilk yılların Osmanlı Devleti'nin en baskıcı yıllarının yaşandığı Sultan II. Abdülhamit dönemine denk gelmesi yine bazı romanlarında bu baskıcı rejimi eleştirmesine ve rejimin aydın kesim üzerinde yarattığı sıkıntıları ele alması ve rejimi eleştirmesi kaçınılmazdır.

Döner Ayna'da üç kişi arasında geçen diyalogda dönemin ve önceki iktidarın siyasi bir eleştirisi yapılmıştır.

–O kadar ileri gitme Bilâl, şu parti örneği sizden çıktı. Çamaşır asar gibi, ipe ilk adam dizen parti sizinki olduğunu unutma...

–Biz sadece ortalığı kana boyayan Otuz bir Martçılara karşı yaptık. Vatanın yüksek menfaatine hıyanet edenlerin katli her zaman caizdir.

–Vatanın yüksek menfaatini tabî kudreti elinde tutan keyfine veya kendi menfaatine göre tefsir eder, değil mi?...

– Parti marti nenize gerek? Sadece şeriat ve dine karşı gelenlerin katli helaldir.

– Sen sus hoca efendi... Din diye, din diye yine dini tepelemeyiniz.

– Susamam... (Arapça bir şeyler, sonra kadın, çıplak bacak kelimeleri tekrarlanan tantanalı bir hikâye...)

– Artık kılık kıyafet için insan öldürmek an'anesi ortadan kalkmalı... Fakat muzır fikirleri için katil mübahtır, hocam yoksa yeni nizam kurulamaz.

–Hoca efendi ile senin aranda ne fark var; Bilâl? İkiniz de başka başka sebeplerle memleketi siyaset meydanına çeviriyorsunuz. Şöyle bir bakın... Kimi komünist Rusya, kimi Nazi Almanya sistemine tutulmuş, kimi Ortaçağda bile görülmeyen bir din siyasetini tutturmuş... İşin kötüsü, hattâ aynı din içinde, yahut sabık partiler arasında, aynı milletin evlâdı, Haçlı seferler zihniyetini diriltmeğe çalışıyor. Böyle giderse, nasıl Avrupaî rejime kavuşabiliriz?⁷⁰

Bu konuşmada Bilal'i ve hoca efendiyi sorgulayan Demirbaş, dönemin siyaset anlayışını, dünyada ve Türkiye'deki siyasi hareketlerin etkilerini, yanlış politikaların nelere mâl olacağını izaha çalışmaktadır. Yazar, CHP'yi temsilen Bilal'i konuşurken, geçmişle bir tür hesaplaşma adına Demirbaş'ı eleştirel bir ifade içerisinde konuşurarak İstiklâl Mahkemeleri'ne atıfta bulunmakta ve bunun sorgulamasını yaptırmaktadır. Tabii sadece Bilal'in şahsında CHP'yi değil, dinci, muhafazakâr kesimi temsilen de hoca efendiyi eleştirmektedir. Bu iki farklı siyasi görüş, her ne kadar ideolojik olarak zıt olsalar da Demirbaş'a göre her ikisi de ülke için faydalı olmayan birer siyasi yapılanmadır.

–Senin anlayacağın, hocafendi dinibir uğruna, Bilâl de dinsizlik uğruna bir muhterem katiller serisi yaratmak istiyor...

–Demek falan sebeple adam öldüren muhterem katil, falan sebeple adam öldüren cânî ha! Bari Ceza Kanuna bir ek ilave edelim.

–Sade dinibir uğruna öldüren cezadan kurtulmalı... O bir gazidir.

–Sade dinibir uğruna ortalığı karıştıranları öldürenler gazi olur...⁷¹

Bu yukarıdaki konuşma Hanife'nin kafasını karıştırır, kendi kendini sorgular. Yazar, münakaşanın İstanbulvâri bir alay halini aldığını belirtir. Aslında alaycı bir dille konuşulan bu konuyu Hanife büyük bir dikkatle dinler. Çünkü Mürsel'le yolculuğu sırasında yanlarında olan Şaban isimli bir adamı uçurumdan atmak suretiyle Mürsel'in öldürdüğüne şahit olmuştur. Mürsel de Hanife'yi elinde tutmak, kaçmasını ve polise

⁷⁰ Adıvar, *Ayna*, s. 167.

⁷¹ Adıvar, *Ayna*, s. 178.

gitmesini engellemek adına bu suçun ortağı olduğunu, polise gittiği takdirde onun da hapse gireceğini söyler. Hanife cahil ve saf bir köy kızı olduğu için Mürsel'in işlediği suçta kendi payının da olduğu kanaatine varır. Bundan dolayı suç ve suçlunun cezalandırılması üzerine yapılan bu konuşma ona bu suçu hatırlatır ve üzerine düşünmeye başlar.

“–Şaban dinsizdi, ondan dolayı öldürdüm derse mi, Şaban dindardı, ondan dolayı öldürdüm, derse mi Mürsel kurtulur?”⁷² Hanife'nin bu sözlerinde korku, suçluluk duygusu, çelişki ve çaresizlik vardır. Mürsel, her ne kadar Hanife'nin hayatını mahvetmiş, ailesinden koparmış, işkenceye maruz bırakmış olan bir düşman olsa da yaşadığı toplumun örf ve adet gibi geleneksel formların dışına çıkmama adına onu benimsemiştir. Mürsel artık onun kocasıdır, sözünden çıkmaz, itaat eder. Bundan dolayı onun adına endişelenmesi, bu sorgulamayı yapmasına neden olur.

“–Emine teyze, Bilal Bey bahçede, kahve götüreyim mi?

–Acelen ne?... Yohsa Sineklibakkal'daki gonağa sen mi hanım olmak istiyorsun?”⁷³

Burada Hanife'nin bahçede olan Bilal'in kahve istememiş olmasına rağmen “kahve götüreyim mi?” diye bir soru sormasından Emine kadın bambaşka bir anlam çıkarmaktadır. Kahve götürme eylemi her zaman bu anlama gelmez. Çünkü Hanife evin bir çalışanı olarak zaten gerek Bilal'e gerekse başka misafirlere kahve ikramında bulunmaktadır. Fakat Bilal'in kahve içmekle ilgili herhangi bir talebi olmadan Hanife'nin böyle bir girişimde bulunması Emine kadının zihninde bir şüphe uyandırır.

Şem'ullah Gündüz'ün bir ziyaret sırasında Bilal ile girdiği diyalogda yine siyasi bir söylemin altında yatan başka anlamların olduğunu görüyoruz.

–Demokrasi olamaz, olmaz, diye haykırdı. Adına ne dersiniz deyin, hepimiz memleketi demokrasi markalı bir diktatöre, yahut da hürriyet maskeli bir anarşiye sürüklüyorsunuz. Bir taraftan eller değişiyor, fakat aynı yumruklar, birbirinden biraz farklı usûllerle

⁷² Adıvar, *Ayna*, s. 168.

⁷³ Adıvar, *Ayna*, s. 182.

tepemize iniyor. Çölde su hasretiyle feryat eder gibi hürriyet hürriyet diye bağırانlar, hürriyet havasını öyle bir kakofoniye çeviriyorlar ki, bunu susturacak bir orkestra şefi sopasını mumla arıyoruz. Ezkazâ bu şamatayı kulak patlatmayacak bir âhenge çevirecek herhangi bir orkestra şefi, bu şamatayı ayarlayamazsa, sopayı öyle bir kafamıza indiriyor ki, elimizle getirdiğimiz bu sopa, yurdumuzu dilsizler diyarına çeviriyor.⁷⁴

Burada Şem’ullah Gündüz’ün yaptığı eleştiri kendi ideolojisiyle örtüşmeyen sisteme dairdir. Teun van Dijk, birçok söylem yapıları arasında imgeler, sözdizimi ve tonlamadan tutun da konular, tutarlılık varsayımlar, metaforlar gibi anlamın birçok yönüne kadar pek çok konuda ideolojilerin söylem yapılarını etkilediğini söyler.⁷⁵ Bu sözlere baktığımızda metnin açık bir anlam taşımadığını sadece eleştirel bir dille sistemin yerildiğini anlıyoruz. Hem sistem hem de iktidar eleştirisini yaparken metaforik bir üslup kullanır. Burada aynı zamanda kasten yanlış anlama vardır.

Bir taraftan eller değişiyor derken burada elden kastettiği ülkenin başındaki yöneticidir. Bu cümle bir ümitsizlik, inançsızlık içinde olduğunu ifadesidir. Yumruk olarak yorumladığı ise başa geçen liderin yaptığı bütün olumlu ya da olumsuz icraatlardır. Orkestra şefi sopası ise ülkeyi düzene sokacak, refah ve huzur getirecek yeni ve farklı bir yönetim kadrosudur. Fakat yeni gelecek olan lider diğerleri gibi ülkede asayiş, düzeni, gerektiği kadar da özgürlükçü bir ortamı sağlayamazsa bunun sonucunun çok daha ağır olabileceği üzerinde duruyor.

Şem’ullah Gündüz’ün sözleri siyasi, ideolojik bir söylemdir. Burada ideoloji için söylemin ne kadar önemli ve etkili olduğunu görmekteyiz. Carter Findley, *Modern Türkiye Tarihi* adlı kitabında Halide Edip’in “Millî Mücadele Dönemi”ndeki değişim ve dönüşümleri, demografik yıkımla yeni toplumsal güçler arasındaki çelişkiyi romanlarına yansıt[tığını] söyler.”⁷⁶ Biz, yazarın sahip olduğu siyasi kimliğinden dolayı birçok

⁷⁴ Adıvar, *Ayna*, s. 188.

⁷⁵ Çoban ve Özarslan, *İdeoloji*, s. 13–14.

⁷⁶ Carter Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş, 2010, s. 193.

romanında bu tür düşüncelerini yarattığı karakterlerin sözlerine yansıtarak ifade ettiğini görüyoruz.

Romanın bu bölümünde Şem’ullah Gündüz’ün sözlerinde yine siyasete ve tarihe dair bir ideolojik söylem mevcuttur. Şem’ullah Gündüz eski bir İttihat ve Terakkici olan Bilal’e karşı oluşturduğu yukarıdaki söylemde, 1912 yılında yapılmış olan seçimlere bir gönderme yapmıştır. Çünkü 1910 Arnavut ayaklanması ve sonraki krizlerle birlikte ülkenin güvenliğine yönelik tehditlerin artmış ve bunun üzerine İttihat ve Terakki’ye karşı muhalefet oluşmuştur. 1911’de birkaç parti bir araya gelerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası adında yeni bir parti kurarak İttihat ve Terakki’nin karşısında yer almıştır.⁷⁷

1911’de İttihat ve Terakki’ye en çok karşı olan partiler Fransızca ismiyle EntenteLibérale (Hürriyet ve İtilaf Fırkası) olarak bilinen bir cephe kurdular. Kurulduktan üç hafta sonra bir İstanbul ara seçiminde, bu grup İttihat ve Terakki’nin adayını yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine İttihat ve Terakki harekete geçti ve 1912 genel seçimleri, uygulanan tehdit ve sindirme politikaları yüzünden bir “sopalı seçim” haline geldi.⁷⁸

Şem’ullah Gündüz’ün bir orkestra şefi ve onun sopasından bahsederken, “[E]zkaâ bu şamatayı kulak patlatmayacak bir âhenge çevirecek herhangi bir orkestra şefi, bu şamatayı ayarlayamazsa, sopayı öyle bir kafamıza indiriyor ki, elimizle getirdiğimiz bu sopa, yurdumuzu dilsizler diyarına çeviriyor,”⁷⁹ sözlerindeki “sopa” metaforu ile yazar, siyasi kimliğinin de etkisiyle Şem’ullah Gündüz’ün ağzından 1912 seçimlerine gönderme yapmaktadır. Ayrıca bir sopa siyaseti olduğuna dair görüşlerini *Türk’ün Ateşle İmtihanı* adlı eserinde de dile getirmektedir.

Nisan ayının sonlarında İngiliz gazetelerinin birinde bir devlet adamının Big Stick Policy (sopa siyaseti) adlı beyanatını okuduğum zaman fena halde isyan ettim. Bir imparatorluk kurmuş bir millet sıfatıyla böyle bir beyanat on yıl önce hiç tesir yapmazdı.⁸⁰

⁷⁷ Findley, *Tarihi*, s. 198.

⁷⁸ Findley, *Tarihi*, s. 198

⁷⁹ Adivar, *Ayna*, s. 188.

⁸⁰ Halide Edip Adivar, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Can Yayınları, 2016, s. 135.

“Halide Edip, İttihat ve Terakki'nin sahip olduğu otoriter anlayışı değil, demokrasiyi seviyordu. Halide Edip, diktatörlüğü hiçbir zaman tasvip etmemiş, ömrü boyunca demokrasiye hayranlık duymuştur.”⁸¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi İttihat ve Terakki, 1912 yılı seçimlerini kaybetmeyi hazmedememiş, tehdit ve sindirme politikaları uygulamıştır. Aynı yıllarda Ziya Gökalp şunları söyler:

“Fert yok cemiyet var, hak yok vazife var” mısralarını şiddetle tenkit eder ve bu husustaki fikrini birçok defa tekrarlar. Ferdiyete büyük önem veren Halide Edib, bu ifadenin totaliter rejimlerin sloganı olabileceğine inanır. Zira ona göre, ferdin olmadığı yerde cemiyet “sürü” hakkın olmadığı yerde vazife “angarya” olur. Halide Edib'in bu görüşü II. Dünya savaşından sonra büsbütün kuvvetlenir. “ Müfrit sağ ve müfrit sol totaliter rejimlerin esasını az çok teşkil eden bu vecizeler demokrasinin baş düşmanıdır.”⁸²

Ziya Gökalp'in sözlerini eleştiren Halide Edip, cemiyetlerin şahsiyetlerden tamamen âri kılındığında derhal sopası kudretli bir tek çobana ihtiyaç gösteren sürü haline gelineceğini ifade eder.⁸³ Daha sonra bu konu hakkında şu ifadeleri dile getirir: “Ve marazî bir ferdiyetçilik tesiriyle her hangi cemiyet veya millet parça parça olduğu an, milletler daima bir çoban hasreti duyar ve bu hasreti istismar ederek kendilerini birer ilah gibi lâyuhtî gören diktatörler türer.”⁸⁴ Halide Edip'in bu sözlerinin, Şem'ullah Gündüz'ün sözleriyle örtüştüğü, kendi siyasi ve ideolojik fikirlerini bu romanda karakterler aracılığıyla onların sözlerine yansıttığı görülür.

[y]aşadığı devrin özelliklerini romanlarındaki karakterlere yansıtmış, adeta kahramanları ile birlikte yaşamıştır. Topluma duyurmak istediklerini ve düşüncelerini kahramanlarına söyleterek romanlarında, gazete yazılarında; konferanslarda dile getirmiştir.⁸⁵

⁸¹ Enginün, *Araştırmaları*, s. 91

⁸² Enginün, *Araştırmaları*, s. 91.

⁸³ Enginün, *Araştırmaları*, s. 92.

⁸⁴ Enginün, *Araştırmaları*, s. 92.

⁸⁵ Uluköse, *Adıvar*, s. 16.

Halide Edip'in, incelediğimiz bu romanın ikinci bölümünü daha yoğun eleştirel bir üslupla yazdığı görülür. İki zıt ideolojiyi kişilerin sözleri aracılığıyla karşılaştırır. Özellikle asker ve akademisyenlerden oluşan bir çevre içerisinde geçen diyaloglarda, devrin siyasi eleştirisini yapar. Toplumun siyasi yapısını dönemin şartları bağlamında eski ve yeni düzen tartışması boyutuna taşıyarak inceler. Bütün bunları yaparken kendi ideolojisini, siyasi görüşünü ve eleştirisini de ortaya koyar.

2. BÖLÜM

ÂKİLE HANIM SOKAĞI

Roman, Lâleli’de Âkile Hanım Sokağı adlı bir sokakta yaşayan insanların hayatını, psikolojik, sosyal ve ideolojik boyutlarıyla ele alır. Aslında sokağın adı Ahmet Kemal Sokağı’dır, fakat o sokakta oturan insanların itibar ettiği, saygı duyduğu, akıl danıştığı Âkile Hanım adındaki bir kadın sebebiyle bu isimle bilinir. Yazar, bir kadının yaşadığı kıskançlık sonucu, içine düştüğü ruhsal sıkıntının onda yarattığı değişiklikleri bütün bir romana yayarak anlatır. Aynı zamanda geleneksel Türk aile yapısı ve modernizmle birlikte Türk kadının yeni yaşantısından kesitler sunar. “Birbirinden müstakil üç bölüm halinde de okunabilecek *Âkile Hanım Sokağı*’nda yazar, İstanbul’da yaşayan farklı tipleri ve onların maceralarını anlat[ır].”⁸⁶

Mutlu bir evlilikleri olan Tarık ve Nermin, herkesin gıpta ettiği örnek bir çifttir. Elçilik görevlisi olan Tarık, sık sık yurt dışına çıkmakta ve her yurt dışı seyahatine Nermin’i de götürmektedir. Fakat son çıkacağı seyahatte Tarık, Nermin’i yanında götürmek istememiştir. On beş yıllık evlilikleri boyunca kavgasız, sakin hatta birbirlerine karşı tam bir güven duygusu içinde hiçbir kıskançlık belirtisi olmadan bir yaşam sürmüşlerdir. Nermin bu durumu romanın hemen başında özellikle belirtir. “Bütün bu on beş yıllık hayatımızda Tarık bana tek defa kıskanmak fırsatını vermedi.”⁸⁷ Tarık’ın etrafında pek çok güzel kadın olmasına rağmen ölçülü davranışlarıyla onlara yüz vermemektedir. Aynı zamanda eşi Nermin’i de kıskanmayan Tarık, çıkacağı Roma

⁸⁶ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, s. 252.

⁸⁷ Halide Edip Adıvar, *Âkile Hanım Sokağı*, İstanbul: Ahmet Hikmet Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, İstanbul:1958, s. 15.

seyahatinden önce eşinin Ankara’da kalıp davet ve balolarda flört edip eğlenmesini tavsiye etmektedir. Fakat Nermin eşinin seyahati boyunca İstanbul’un Lâleli semtinde yaşayan teyzesi ve eniştesinin yanında kalmaya karar verir. Nermin, birçok hadiseye şahit olduğu Âkile Hanım Sokağı’ndaki yeni yaşantısında kıskançlığın verdiği azap haliyle bir sorgulama ve hesaplaşma dönemine girer. Roman, gözlemci bakış açısıyla kahramanların ve sokağın tanıtılması ile başlar. Ardından girişte romanın kahramanı Nermin, anlatıcı olarak devreye girer.

2. 1. Kıskançlık

İncelediğimiz bu romanda yazarın daha çok şüphe ve bu hissin kaçınılmaz sonucu olan kıskançlık duygusu üzerinde durduğunu ve bu durumun karakterlerin hem diyaloglarına hem de iç monologlarındaki sözlerine yansıdığını görüyoruz. Romanın en başında Nermin ve Tarık’ın evliliklerinde birbirlerini kıskanmadıkları özellikle belirtilir. Oysa Tarık’ın gerek fiziksel görünümü gerekse işi gereği birlikte çalışmak zorunda kaldığı genç ve güzel kadınların varlığından dolayı Nermin’in kocasını kıskanması oldukça olağan bir durumdur. Fakat bu durumun aksine özellikle, Nermin’in onu asla kıskanmadığı vurgusu yapılır. Ancak Roma seyahatine Tarık’ın Nermin’i götürmek istememesi Nermin’in kuşkulmasına sebep olur. Kıskançlık bir rekabet ve şüphe ortamı sonucunda ortaya çıkan bir duygu olduğundan Tarık’ın bulunduğu iş ortamı ve yanında çalışan genç ve güzel sekreterler bu rekabet ve şüphe ortamını doğmasında etkendirler.

Romanın bu bölümünde sıklıkla işlenen duygu olan kıskançlık, “[A]slında bizim hakkımız olan bir “iyi”nin başka biri tarafından alınmasını ya da ona verilmesini içerir.”⁸⁸ Bu tanıma göre Nermin’in, kocası olan Tarık’ı kıskanmasına sebep olan etken başka biri (daktilo Sevim) tarafından ele geçirilme korkusudur. “Yalnız bu defa Roma’ya giderken beni götürmek istememesi bana tuhaf geldi. Acaba!”⁸⁹ Nermin

⁸⁸ Klein, *Şükran*, s. 24.

⁸⁹ Adıvar, *Sokağı*, s. 15.

yalnızca “acaba” sözcüğünü kullanarak söylemini şüphe hissi üzerine kurar. Buradan hareketle kıskançlık duygusuna da yavaş yavaş kapıldığı görülmektedir.

Nermin hem kıskanç hem de şüpheli bir kadın olmaya başlamıştır. Aslında Nermin’in kişiliğinde bu duygu bulunmaz. Fakat hayatının yeni döneminde kıskançlık duygusuyla birlikte artık yeni bir kişiliğe de bürünmektedir. Kıskançlık ve şüpheyle birlikte isyankâr bir ruha sahip olmaya başlar. Bu duygu sebebiyle fiziksel olarak olmasa da zihinsel olarak eşini aldatmaktadır.

Nermin’in kendi kendine bir sorgulama içine girmesi eşine olan güven duygusunun sarsılmaya başladığını gösterir. Bütün evlilik hayatları boyunca Tarık’a sonsuz güven duyan Nermin, sadece bir seyahat esnasında onu yanında götürmek istememesini bir sebebe bağlar ve içinde bir şüphe uyanır. Bu durumla birlikte Nermin’in ifadelerinde, yoğunluğu iç monologlarda olmak üzere eşini kıskandığı imasını ortaya koyan sözlerine şahit oluyoruz.

İşte bu acaba, beni bir gün bir bahane bularak, Tarık’ın dairesine iteledi. Kapıdan içeriye ayak atar atmaz gözlerim dışı yaratıklar, özellikle daktilolar arıyordu. Her odaya bir tanesi girip çıkıyor, ortalıkta vızır vızır dolaşıyorlardı. Hemen hepsi güzel ve genç denilebilirdi. Hele bir tanesi bana sosyemizin süslü hanım sınıfının en seçkin üyesi olabilecek kadar makyajı da, kılığı kıyafeti de kusursuz göründü.⁹⁰

Nermin’in iç monolog şeklindeki bu sözleri bize, içindeki şüphenin kıskançlık duygusuna dönüştüğünü göstermektedir. Tarık davranışlarında çok dikkatli olmuş, eşini kıskançlık duymasına sevk edecek bir davranışta bulunmamıştır. Bir kadın olarak eşinin kendisini bir başka kadınla aldatıyor olabileceği düşüncesi Nermin’de şüphesini ispat etme ve eşinin onu kiminle aldattığını öğrenme isteğinin doğmasına yol açmıştır. Hiçbir neden yokken Tarık’ın ofisine gitmesi bu sebeptir. Artık elindekini yitirme ya da bir başkasıyla paylaşma düşüncesi onu paniğe sevk etmiş ve davranışlarında değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır.

⁹⁰ Adıvar, *Sokağı*, s. 16.

Kıskançlık, kişinin iyi bir şeye sahiyetini koruma arzusuyla alakalı bir tür endişe halidir ve o şeyin kaybedileceğini düşündürten gerekçelerin güçlü olmasından ziyade, o şeye çok büyük değer verilmesinden ileri gelir. Bu durum kişinin en ufak kuşku içeren sebepleri bile mercek altına almasına ve onları çok önemli gerekçelermiş gibi değerlendirmesine yol açar.⁹¹

Tarık ve Nermin'in diyalogları esnasında geçen ve açıkça ifade edilen "kıskanmaz mısın?"⁹² şeklindeki bir soru ile aralarında bir kıskançlık durumu olabilme ihtimalinin artık dile getirildiği ve hayatlarında bu duygunun yavaş yavaş yer aldığı görülmektedir. Yazarın romanın girişinde sunduğu kusursuz evlilik tablosu sonraki bölümlerde bozulmaya başlamıştır. Nermin'in zihninden geçen bazı düşünceler onun iç konuşmasına yansıtılmıştır.

Bütün bu on beş yıllık hayatımızda Tarık bana tek defa kıskanmak fırsatını vermedi. Bütün kadınlara nazik davranır, gereken ölçülü komplimanları yapar, fakat hiç birine, hatta en güzeline, kendisine sulanan en aşiftesine bile zaaf gösterdiğine tanık olmamıştım. O kadar ki, Ankara sosyetesinde bayanlar kocalarının kâtip ve daktilo kadınlara düşkünlüklerinden şikâyet ederken ben gülerken dinlerdim. Hatta kimi kez acı da olsa, kıskançlık duygusunu denemek istediğimi söylediğim zaman ahbaplarım hep bir ağızdan beni haşlar ya da yapmacık yaptığımı öne sürerlerdi. Yalnız bu defa Roma'ya giderken beni götürmek istememesi bana tuhaf geldi. Acaba!⁹³

Nermin, tamamen yabancı olduğu bu duyguyu benliğinde hissetmeye başlamıştır. Artık Nermin'in sözlerinde bunun sorgulanması ve irdelenmesi vardır. Kocasının ofisinde oturduğu esnada içeri giren sekreteri Tarık'ın görmemesine rağmen kıza talimat vermesini bile yadırgar. "Odaya birinin girdiğini nasıl sezmişti?"⁹⁴ Nermin

⁹¹ Descartes, *Halleri*, s. 160.

⁹² Adıvar, *Sokağı*, s. 17.

⁹³ Adıvar, *Sokağı*, s. 15.

⁹⁴ Adıvar, *Sokağı*, s. 17.

bu durumdan farklı bir anlam çıkarmaktadır. Artık her şeyden şüphelenmektedir. Yine bir iç monolog sırasındaki sözleri onun artık bu duyguya tamamen kapıldığını göstermektedir.

Her halde ayaklarının ucuna basarak girmişti. Demek Tarık onun girdiğini havadan sezmişti. Acaba?

Daktilo Bayan geldi, Tarık'ın arkasından eğildi, kâğıtları masanın üstüne, tam önüne koyarken güzel elâ gözleri beni süzüyordu. Belki konuştuğumuzu da işitmişti. Her ne ise... Kâğıtları masanın üzerine bıraktıktan sonra da kolunu Tarık'ın omzundan çekmedi, arada bir, kırmızı boyalı parmağını kâğıdın üzerine uzatıyor, bir noktasına işaret ediyordu. Bu bana biraz gösteriş gibi geldi. Göğsümde on beş yıldır duymadığım bir sızı belirdi. Acayip sızı... Aynı zamanda kafamın içinde şüphe denilen vızıltı... Sevim bana bakmadığı halde, bana nispet yapıyor hissini veriyordu. Demek, bu güzel, çıplak kolun omzuna yapışıp kalmasına alışık! Acaba?

Biraz sonra: Al, götür, dedi ancak o an Sevim'in kolu omzundan kalktı, gitti. Ondan sonra hiç belli etmemesine rağmen Tarık'ın gözlerinde bir soru işaretinin bana çevrildiğini sezer gibi olmuştum. Belki de vehimden ibaret. Acaba!..⁹⁵

Nermin'in kıskançlık hislerinin ortaya çıktığı iç monologlarında yine birkaç defa “acaba” sözcüğünü kullandığı görülmektedir. Sadece bu sözcükle bile hem şüphe hem de kıskançlığa dair bir düşünceye kapıldığı durumunu görürüz. Kafasındaki bu “acabalar” Tarık'ın yokluğunda yanında kalacağı teyzesinin Lâleli'deki evine gelinceye kadar sürer. Evlilikleri boyunca ayrı yataklarda yatan Nermin ve Tarık, misafir oldukları evde mecburen aynı yatakta yatmak zorunda kalır. Nermin, o gece itibarıyla “Kafamdaki “Acaba!” vızıltısı tamamen dinmiş gibiydi”⁹⁶ demektedir.

Romanın bu bölümüne kadar Tarık'ın eşini kıskanmadığı duygusu sık sık işlenmiş ve okuyucu tamamen bu yargıyı benimsemişken, Nermin'in teyzesinin evine gelen bir misafir sebebiyle Tarık, zihinlerdeki bu algıyı alt üst etmiştir. Tarık, Roma'ya

⁹⁵ Adıvar, *Sokağı*, s. 17.

⁹⁶ Adıvar, *Sokağı*, s. 36.

giderken Nermin'den Ankara'da kalmasını istemiş, balolara katılıp erkeklerle flört etmesini salık vermiştir. Fakat Türkiye'de geçirdiği son akşam, eve gelen Amerikalı eski bir tanıdıktan Nermin'i kıskanmıştır. Tarık bu hareketiyle kendisiyle çelişmektedir. Karısının balolara gidip yabancı erkeklerle flört etmesini isterken eve gelen eski bir tanıdıktan Nermin'i sebepsiz bir şekilde kıskanmıştır.

“Biz teyzemle salonu bıraktık, çekildik. Tarık da çok geçmeden bize iltihak etti. Salondan gelir gelmez gözleriyle beni aradı. Önüme dikildi: – Dikkat et, Dick çok sulu bir mahlûktur. Ben yokken yakana yapışmasın!”⁹⁷

On beş yıldır tek bir kıskançlık emaresi göstermeyen, üstelik kendi yokluğunda karısına erkeklerle flört izni veren Tarık'ın bu sözleri söylemesine iten sebep nedir? Birdenbire yıllarca kıskanmadığı karısını sadece varsayımlardan hareketle anlamsız bir şekilde kıskanmıştır.

Arzunun taklitçi doğasını “Üçgen arzu” kavramını ile ortaya çıkaran René Girard, bu gibi durumları *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat* adlı kitabında şöyle açıklar:

Üçgenin köşelerinde arzulanan nesne, arzulayan özne ve arzunun dolayımıcısı (médiateur) vardır. “Safdil” anlayış için, esas olan nesnedir; öznenin arzusun sebebi ve kaynağı o nesnedir. Bir sonraki (daha az “safdil”) anlayışa göre, her şey öznenin kaynaklanıyordur; nesne önemsiz değildir ama arzunun kendisi (ve öznesi) nesneden bile önce gelir. Özne, bir başkası tarafından arzulandığı için arzuluyordur nesnesini; ona arzusunu veren, o arzuyu “dölleyen” ve kışkırtan (başka bir deyişle “dolayımlayan”) başka biri vardır hep.⁹⁸

Bu ifadelerden hareketle Tarık'ın Nermin'i kıskanması ancak bir başka öznenin ilgisini ona yöneltmesiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Tarık, sahip olma duygusundan hareketle Nermin'e bu duygusunu belli eden bir harekette bulunmuştur.

⁹⁷ Adıvar, *Sokağı*, s. 39.

⁹⁸ René Girard, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001, s. 10.

Şimdiye kadar Nermin'e duyulan herhangi bir ilginin eyleme dönüşmemesi Tarık'ta hiç uyanmamış olan kıskançlık duygusunun saklı kalmasına neden olmuştur.

Romanın ilk bölümlerinde Nermin'in sürekli zihnini bulandıran ve "Acaba!" sözcüğüyle okuyucuya onun artık bir şüphe ve dolayısıyla kıskançlık hissi içinde olduğu duygusunu veren durum, teyzesinin evinde yaşadığı bir sahneden sonra daha da somutlaşır. Eniştesi ve teyzesi arasında yaşanan bir kıskançlık tartışmasının ardından Nermin, kendi kendine şunları söyler:

"Teyzemin sesi yükseliyordu. Yıllar yılı onun böyle konuştuğunu işitmemiştim. İçimi bir korku aldı. Onların arasında da mı bir "Acaba!" vızıltısı var? Fakat benimkinden daha mühim."⁹⁹

Şüphenin kaygıyı ve korkuyu artıran bir durum olduğunu söyleyen Nevzat Tarhan, aynı zamanda insanı kendini üzen şeylere karşı diri tuttuğunu belirtir ve şöyle devam eder:

Aklı ve savunma düşüncelerini harekete geçirir. Şüphe duyan insanda merak duygusu uyanır. Bu itici güç, kişiyi yeni şeyler öğrenmeye sevk eder. Çünkü herhangi bir şeyden kuşku duyan insan, düşündüklerinin doğruluğuna ikna olmak için şüphesine gerekçe olabilecek kaynak arar. Eğer kendisini ikna edecek bir gerekçe bulamazsa şüphesi artar.¹⁰⁰

Bu ifadelerden hareketle Nermin'in sonsuz güven duyduğu eşi Tarık'tan şüphelenmesi sonucunda merak ve korku hislerine kapıldığını gerek eylemlerinden gerekse iç sözlerinden anlayabiliyoruz. Onu Tarık'ın ofisine gitmeye sevk eden merak ve korku duygusudur.

Şimdiye kadar Nermin'in iç monologlarında sadece "acaba" sözcüğünü kullanarak kocasının kendisini aldatma eylemi içinde olduğu şüphesine kapıldığı ve bunun sonucunda bir telaş ve korku durumu yaşadığı görülmektedir. Bunu açıkça söylememekte fakat bu durum onun iç monologlarında ortaya çıkmaktadır. Kendisi de

⁹⁹ Adıvar, *Sokağı*, s. 41.

¹⁰⁰ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, s. 170.

Tarık'ı gözlemleyip hareketlerinden ve sözlerinden aldatıp aldatmadığını anlamaya çalışmakta ancak somut bir hareket ya da söyleme ulaşamamaktadır. Sadece kafasında sürekli dönüp duran “acaba” sözcüğü bir şüphe durumu içinde olduğunu göstermektedir. Nermin'in, bu iç monoloğunda teyzesinin sözlerinden eniştesinin de Tarık gibi aldatan bir eş olabileceği şüphesine kapıldığı görülür. Yazarın enişte ve teyze arasında geçen diyaloglarla açıkça ortaya koyduğu kıskanma konusu üzerine Nermin'in yine “Acaba” sözcüğünü kullanması dolaylı olarak bize, Roma seyahati öncesi iç monologlarının sonunda sadece “Acaba” deyip devamının gelmemesini açıklamaktadır.

Bu “Acaba”lar Nermin'in kafasını sık sık meşgul ederken, Âkile hanımla olan bir sohbet esnasında Gülbeyaz'ı görür ve tekrar şüphe duygusu ruhunu kemirmeye başlar. “Acaba Tarık onu nasıl bulur? Acaba daktilo Sevim'den güzel mi?”¹⁰¹

Sürekli bir şüphe hissi Nermin'in zihnini bulandırmakta ve yormaktadır. Yazar sürekli “acaba” sözcüğünü kullanarak Nermin'in nasıl bir belirsizlik içinde olduğunu göstermektedir. Bu belirsizlikten dolayı hep aynı sözcük onun beynini kemirmekte ve şüphe hissini her yönüyle yaşamasına sebep olmaktadır. Nevzat Tarhan, kişi aklındaki sorulara tatmin edici cevaplar bulamazsa, yaşadığı belirsizlik ve zihinsel bulanıklığın artacağını söyler.¹⁰²

Romanın önemli karakterlerinden Âkile hanım da tıpkı Tarık gibi eşini kıskanmayan, kendisini ailesine adanmış, çalışkan ve baskın bir karakterdir. Buna rağmen eşi Fatin Varna, başka bir kadınla münasebet kurmuştur. Bunu duyar duymaz gizlice onu takip eder ve yakalar. Kıskançlık duygusundan hareketle yaptığı bu davranışını yadsıma yoluna gitmektedir. Nermin'le olan bir diyalogundaki takındığı tavır ve sözleri bunun somut bir örneğidir:

Şimdi nar ağacının altında, o akşamı hâfızasında diriltirken, mavi gökte uçar uçar uçan kuşlara bakıyor, dudaklarında istihfaflı bir tebessümle kendi kendisine: “Ben bunu asla kıskançlıktan yapmadım. Benden o kadar aşağı olan karıyı kıskanmağa tenezzül

¹⁰¹ Adivar, *Sokağı*, s. 54.

¹⁰² Tarhan, *Dili*, s. 170.

mü ederdim. Fakat Fatin'e de, ona da unutamayacakları bir ders vermek lazım geliyordu.¹⁰³

Âkile hanımın, Fatin Bey'i kıskanmadığını söylemesine rağmen onları bir arada yakalamak için bir gece kocasını takip etmesi ve olay çıkarması bu durumun aksini göstermektedir. "Kıskançlık yalnızca ayrıcalıklı bir yere konma arzusu değildir; bir başkasının ayrıcalıklı bir yere konmasından rahatsız olmaktır."¹⁰⁴ Âkile hanım, her ne kadar kıskanmadığını sadece ders vermek amacıyla onları yakalamaya gittiğini söylüyorsa da açık bir şekilde kıskançlık sergileyen bir tavır içine girmiştir.

İç monolog ve diyaloglardan hareket ederek, kahramanların içinde bulunduğu ruhsal ve fiziksel durumun onların zihinsel ve dilsel söylemlerini şekillendirdiğini söyleyebiliriz.

Bütün bu incelemeden yola çıkarak bireyin kimliği, sözlerini belirlerken sözler de kimliği belirlemede önemli ipuçları elde edilmesini sağlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi kişilik oluşurken kişiye dair bir de kimlik oluşmaktadır. Burada Âkile Hanım'ın sözlerinden erkeksi bir tavır olan, kimseye boyun eğmeyen, doğrularından ödün vermeyen, kişiliği oturmuş bir kadın karakter çıkarımını yapılabilir. Bu özellikler onun kimliğine dair birkaç özelliği göstermekle birlikte yazarın net olarak vermediği bu karakterin kimliğini Nermin'in onunla sohbet etmeye gidip gelmeleri sonucunda okuyabiliyoruz. Her ne kadar kişiliği sert ve eşi karşısında baskın bir karakter izlenimi veriyorsa da kocası Fatin'e olan tüm ilgisizliğine rağmen o da kıskançlık duygusunu yaşamıştır. Böylece romandaki kadın karakterlerin önemli bir kısmı mutlaka bir şekilde bir başka kadından kocasını kıskanma durumunda bırakılmıştır. Âkile Hanım, Nermin, Nermin'in teyzesi bunlardan birkaçıdır.

Nermin'in kıskançlığı sadece içini kemiren bir duygu olarak kalmamış etrafındakilerin fark ettiği bir hâl almaya başlamıştır. Bir gün konağa gelen iki erkek misafirin Nermin'i Emirgan'da bir dans partisine götürmek istemelerinin ardından yaşanan sahnede eniştesi şunları düşünür:

¹⁰³ Adivar, *Sokağı*, s. 60.

¹⁰⁴ LaFolette, *İlişkiler*, s. 225.

Nihayet Dick'in arabasından Samim Bey ile Nermin, Burhan Hürsoy'un yanında Ayşe Hanım, iki otomobil Emirgân yolunu tuttu. Önde, eniştesi ile Dick'in arasında oturan Nermin, Dick'in araba kullanırken arada bir ıslıkla söylediği caz havalarına katılıyordu. Sinirliydi, fakat müstehzi. Hiçbir zaman olmadığı kadar gemi azıya almış, heyecanlı ve canlı bir kadın! Eniştesi kendi kendine: “Bir tarafını arı sokan çocuk nasıl acıdan sıçrarsa, kocasını fazla kıskanan kadın da heyecandan âdeti çapkınlıyor. Bizim Nermin'in içini sokan arı, o görmeği çok merak ettiğim Sevim nam kâtip bayan” diyordu.¹⁰⁵

Nermin'in yalnızca zihninde oluşturduğu iç konuşmaları, onun hareketlerini de yönlendirmeye başlamıştır. Kıskacığın neden olduğu içsel sıkıntı ve bunalım, onun davranışlarını kontrolsüz ve kişiliğine aykırı bir duruma sokmaktadır.

Üçgen arzu kavramını göz önünde bulundurduğumuzda özne durumunda olan Nermin'in arzusunu kışkırtan, bir başkası tarafından arzulan nesne burada Tarık'tır ve dolayımlayıcısı da daktilo Sevim'dir. Daha önce de değindiğimiz René Girard'ın ortaya koyduğu “arzunun taklitçi doğası” teorisinin burada her üç unsuruyla birlikte gerçekleştiği görülür.

Nermin, Tarık ve Sevim üçgen arzu kavramının üç ögesidir. Daha önce Tarık'ın özne olduğu bu teori bu bölümde Nermin için gerçekleşmiştir. Tarık'ın özne olduğu durumlarda Nermin nesne, Nermin'in özne olduğu durumlarda ise Tarık nesnedir.

Tarık: Özne

Nermin: Özne

Nermin: Nesne

Tarık: Nesne

Dick: Dolayımlayıcı

Sevim: Dolayımlayıcı

Kişiliğin ve kimliğin insanın sözlerini etkileyen unsurlar olduğunu daha önce belirtmiştik. Bunun yanında psikolojik durumlar, zihinsel süreçler ve duygular da yine sözleri belirleyen unsurlar arasındadır. Aynı zamanda bu durumlar kişinin eylemlerini de belirlerler. Eylemler, duygular ve düşünceler hepsi bir bütün halinde zihinsel süreçlerin sonucu ortaya çıkar.

¹⁰⁵ Adivar, *Sokağı*, s. 90.

Nermin'in, her ne kadar iç monolog şeklinde de olsa sözlerini eyleme dönüştürdüğünü görüyoruz. “Bir şeyi söylemek bir şeyi yapmaktır” diyen J.L. Austin kullanılan sözlerle yalnızca bir takım saptamalarda bulunmadığımızı bunun dışında bir de bir şeyler yapıp ettiğimizi belirtir.¹⁰⁶ Nermin'in içindeki şüphe ve kıskançlık, onun sadece sözlerini değil eylemlerini de belirlemeye başlar. Burhan Hürsoy isimli bir yakınlarının Tarık'la ilgili verdiği haber üzerine daha da hırçınlaşan Nermin, bunu hareketlerine de yansıtır. Burhan Hürsoy, Tarık'ın Roma'da başarılı işler yaptığını, bunun karşılığında da istediği kâtibî gönderdiklerini ve bu kâtibin de Sevim olduğunu söyler. Bunları anlatırken Sevim'in güzel bir kadın olduğunu bunun da bir tehlike oluşturabileceği imasını yapar. Bu düşünceleri bir an bile zihninden uzaklaştıramayan Nermin'in kızgınlığı, Tarık'ı gıyabında da olsa kıskandırmaya sevk eder.

“Tarık'ın zihni herhalde benimle meşgul değil. Ben de keyfime bakacağım. Bu akşam çok süsleneceğim. Biraz delişmen Amerikalı ile Burhan arasında bana hoş görünmek için âdeta rekabet var. Ben, ben de...”¹⁰⁷ derken somut bir delil olmadığı halde kocasının kendini aldattığı düşüncesinin kızgınlığı ile aynıyla mukabele edeceği imasını yapmaktadır.

Zihninden geçen düşünceleri artık eyleme dönüştürdüğü görülmekle beraber bunu kıskançlığın yarattığı bir tepki olarak Nermin'in istemsizce yaptığı da anlaşılmaktadır. Yapmayı istemediği için de tekrar kendisiyle bir iç hesaplaşma durumunda kalır, belki de yaptıklarını onaylamak için retorik sorular sorar.

Birden nefsimde bir mücadele başladı: Utanmıyor musun Nermin? Niçin utanacağım? Tarık, Dick'in bana gösterdiği alâkadan endişeli görünüyordu. İlk defa gösterdiği endişe. Gerçi ciddi bir münasebete girişmek benim için mevzuu bahis olamaz, fakat ben de Tarık'ın içindeki endişeyi bir kıskançlık sızısına çevirmek istiyorum. Yazacağım ilk mektupta “Salla ve Yuvarla” dansından bahsedeceğim.¹⁰⁸

¹⁰⁶ J. L. Austin, *Söylemek ve Yapmak*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 19.

¹⁰⁷ Adivar, *Sokağı*, s. 98.

¹⁰⁸ Adivar, *Sokağı*, s. 98.

Nermin'in bu iç monoloğunda kıskançlık duygusunun artık bir intikam alma arzusuna dönüştüğünü görmekteyiz. Bu kıskançlık hissi Nermin'in baştan beri zihinsel dünyasını meşgul eder. Bu aşamada intikam arzusunu da eyleme dönüştürmek üzeredir. İntikam alma yolunu ise Tarık'ı kıskandırmakta bulur. Yine Nermin'in bir iç monoloğunda bunu nasıl gerçekleştirdiği görülmektedir.

Dolabı açtım, esvapları gözden geçirdim. Tek akşam tuvaleti, koyu şarap renginde, yere kadar uzun bir kadife esvap. Boynu çenenin altına kadar kapalı, kolları omuzlara kadar açık, yukarısı bele kadar vücudu sıkıyor, üstüne kırmızı bir kumaş yapıştırılmış büst gibi gösteriyor. Aşağısı kloş... Tarık bana bu esvabı çok yakıştırdı.

His ve heyecan ifadesinde o kadar hasis olan Tarık, bu esvabı giydiğim zaman, kollarını belime dolar, başını göğsüme dayar, bir türlü bırakmak istemezdi. Başka zaman olsa, onun olmadığı yerde bu esvabı giymezdim. Fakat şimdi gözüme saplanmış bir hayalet var: Tarık'ın omuzlarını saran çıplak kollar, "Tarık benimdir," der gibi bana nispet vererek bakan elâ gözler!

Aynanın karşısındayım, koyu kırmızı kadife esvaplı kadının yeşil gözleri de tâ denizler ve dağlar ötesi, kısa bıyıklı, sert kara gözlü bir erkeğe nispet verir gibi bakıyor.¹⁰⁹

Tarık'tan bir intikam alma hissiyle kalkıştığı bu eylem, onun çektiği acının bir yansımasıdır. Bir isyan duygusu benliğini sarmaya başlamış bunu da Tarık'a ihanet ederek dindirmek istemektedir. Tarık onu ilk kez bir süreliğine de olsa bırakıp gitmiş ve ilk kez bu kadar uzak kalmışlardır. Nermin, Tarık onu yalnız bıraktığı için kızgın ve kırgındır. Yanında güzel bir sekreterle gitmiş olması ise bu acı ve isyanı ikiye katlamıştır. Tarık, görevi gereği gittiği ve belli bir süre sonra döneceği halde Nermin kendisini terk edilmiş ve aldatılmış olarak kabul eder.

Tara Bennett–Goleman, insanlarda görülen çok çeşitli hislerin bir şemasını oluşturmuş ve bunların ne gibi etkilerle, nasıl sonuçlar meydana getirdiğini kaleme aldığı *Duyguların Simyası* adlı eserinde terk edilme duygusunu şu şekilde açıklamıştır:

¹⁰⁹ Adivar, *Sokağı*, s. 98–99.

Terk edilme şeması olarak adlandırılan şemaya göre insanlar, yalnız kalma olasılığı ile derin bir üzüntü ve kapatılmışlık duygusuna sahip olurlar.

Hayatında kilit önem taşıyan insanlardan birinin onu terk edeceğinden korkan bir çocuğun buna verdiği otomatik yanıt; elbette ki, daha sıkı sarılmaktır. Ayrıca bu davranış yalnızca çocuklarda doğaldır. Hayat boyunca sevmeyi istemek ya da birinin sürekli kalacağı veya sürekli o kişiye dayanılabileceği güvencesini istemek, korkulan terk edilme karşı tasarlanıp varsayılmış edilmiş bir panzehirden başka bir şey değildir.¹¹⁰

Burada, incelediğimiz bir önceki roman olan *Döner Ayna* ile *Âkile Hanım Sokağı*'ndaki kıskanç ve terk edilmişlik duygusu yaşayan iki kadın karakteri bu açıdan karşılaştırmak ve kıyaslamak yerinde olacaktır. Terk edilme korkusunun insanda çeşitli metotların geliştirilmesini sağlar. Bunlardan biri kişiyi sürekli ilişkinin güvenliği bağlamında çeşitli güvenceler istemesidir ki bu gerilimli bir bağa yol açar. *Döner Ayna* romanında Huriye bu şemaya uyan bir kişiliktir. Hacı Murat ile kurduğu bağ onun böyle bir strateji geliştirmesine sebep olmuştur. Terk edilme korkusunun insanda korku ve paniğe yol açtığı düşünüldüğünde Huriye'nin Hacı Murat'ın kendisini Hanife geldikten sonra terk edeceği düşüncesi onda bir korku ve panik yaratmasını olağan bir durum olarak kabul etmek gerekir. Daha önce bu duyguyu yaşayan Huriye'nin ki çocukken anne ve babasını kaybetmiştir, bu sebeple terk edilmişlik duygusunu yaşaması kaçınılmazdır. Çocukluğunun en önemli iki kişisi olan anne ve babasından sonra kilit önemi olan kişi evinde besleme olarak yaşadığı Hacı Murat'tır. Yaptığı planlar, oynadığı oyunlar bu terk edilme korkusundan kaynaklanan eylemlerdir. *Âkile Hanım Sokağı*'nda ise Neriman'ın, *Döner Ayna*'daki Huriye'nin aksine eyleme dönüşmüş plan ya da oyunları yoktur. O paniğini ve korkusunu içinde yaşar, sadece şüphe duygusuyla hareket ettiği için bir hırçınlık, vurdumduymazlık ve aşırılıklar yaparak kıskançlığın yol açtığı öfkeyi bastırmaya çalışır. Her iki karakterde de terk edilmişlik gerçekleşmemiş, şüphe ve kıskançlık duyguları bu korku ve paniğe yol açmıştır. Bu korkuyla birlikte sözlerini bu yönde oluşturmaya başlayan bu karakterler eylemlerini de bu doğrultuda gerçekleştirirler.

¹¹⁰ Tara Bennett–Goleman, *Duyguların Simyası*, İstanbul: Alfa Yayınevi, 2003, s. 111.

2. 3. İdeoloji

İdeolojinin tarifini “bir anlam kümesi olarak toplumun stratejik fonksiyonlarının birinin başköşesini tutmaktadır” şeklinde yapan Şerif Mardin, ideolojilerin bu anlamda ele alındıklarında insanlara istikamet vermeye yarayan birer harita olarak görür.¹¹¹ Roman kahramanlarının ideolojik söylemlerde bulunmasında ve bunun bir kimlik unsuru olması yönündeki tespiti destekleyen bir ifadeyi yine şu şekilde belirtir: “[İ]deolojiler, davranışsal siyasal bilimlerde ‘ikinci’ sınıf siyaset teorileri olmaktan çıkarak, toplum mekanizması içindeki önemleriyle orantılı bir hüviyet ve anlamlılık kazandırmaktadır.”¹¹² Aynı zamanda Şerif Mardin, İdeolojinin tanımını *Din ve İdeoloji* adlı kitabında yaklaşımlar üzerinden açıklamakta ve ideolojiyi sosyal tesanüt fonksiyonu icra eden bir unsur olarak ele almaktadır.¹¹³ Başka bir yaklaşıma göre ideoloji, sosyal bir dayanak değil kişisel bir süreçtir ve bu da sosyal bir çevre yerine kişinin dengesini sağlayan psikolojik bir destek olmuştur.

[t]oplumun mutlaka halledilmesi gereken problemlerinden biri, kişilerin şahsiyetlerinin dengesini sağlamaktır. Denge, her şahsın hayatının ilk yıllarından itibaren kendine tedricen bir “şahsiyet” imal etmesiyle sağlanır. Tam bir kimlik ancak çocukluk ve ergenlik bunalımlarının başarı ile çözülmesiyle ortaya çıkar. Bunalımlardan sağlanan başarı, kişinin kimliğine her defasında yeni bir kat ilave eder. İdeoloji bu kimlik tamamlama sürecine iki yerde girmektedir. Bir kere, kişinin kendisine imal ettiği kişilik bütünleşmiş (entegre) bir tutumlar ve davranışlar tümü olduğu derecede bir “iç ideoloji” teşkil eder.¹¹⁴

Âkile Hanım Sokağı'nda, özellikle ikinci ve üçüncü bölümlerde ideoloji ve eleştirinin önemli bir yer tuttuğu dikkat çeker. Yazarın karakterler aracılığıyla dönemin toplumsal yapısını, bireylerin modernlik ve çağdaşlaşmayı yanlış algılamaları sonucu

¹¹¹ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 25.

¹¹² Mardin, *İdeoloji*, s. 26.

¹¹³ Mardin, *İdeoloji*, s. 26.

¹¹⁴ Mardin, *İdeoloji*, s. 27.

uğradığı yozlaşmayı, eski ve yeninin karşılaştırılmasını ideolojik bir söylem oluşturarak, eleştirel bir yaklaşımla ele aldığını görüyoruz. Bunu daha çok entelektüel, çağdaş, kültürlü ve eğitilmiş kişiler aracılığıyla yapar. Bunların başında da tabii olarak Nermin gelmektedir. İyi bir eğitim almış, kendini geliştirmiş hem modern hem de gelenekten kopmamış, saygın bir ailede yetişmiştir.

Nermin'in öne çıkan bir özelliği de onun entelektüel kimliğidir. Eğitilmiş ve kültürlü bir kadın olarak Nermin'in hem entelektüel hem de sosyal bir cemiyet hayatında yer alması onun belli bir ideolojiye sahip olmasında etkindir.

Yazar, Nermin'in şahsında Türk kadınının yeni toplumsal süreçte aldığı rolü ve yeniliğin getirdiği yaşam tarzını uygulama safhasında yaşadığı sorunları dile getirir. Türk kadınının yeni Türkiye ile birlikte girdiği adaptasyon sürecinde yaşadığı sıkıntı ve yanlışlıkların eleştirisi bu romanda oldukça geniş bir yer tutar.

Romanın ikinci bölümünde yeni kahramanlar ortaya çıkar. Bunlardan biri olan Yüksek mimar–mühendis Sadi Arslan, emekli memur Sadrettin Arslan'ın ve ev hanımı Mukaddes Arslan'ın oğludur. Sonradan zengin olan müteahhit İsmail Bey'in yaptığı iş teklifini kabul eder. Bir akşam Taksim Gazinosu'na giderler. Masalarına gelen dansözden rahatsız olur ve gazinodan çıkarlar. Çıkışta Sadi Arslan şöyle konuşur:

Biz erkekler kadınları, asırlarca perde arkasında soyduk durduk. Şimdi onlar kendi arzularıyla soyunuyor ve bizi de soyuyorlar. Pek de haksız değiller ya. Fakat beni bu manzaranın asıl, zamanımızın ruhunu, ifade eden tarafı ilgilendirdi. İçimiz bomboş. Kafamızda gösterecek bir şey kalmadı. Tabii olarak geçmişi biliyor, fakat geleceği bilemiyor, tahmin edemiyoruz. Memleket içi ve memleket dışı herkes birbirini soymakla meşgul. Alimler rakip memleketleri soyup elde etmek için usuller ararken kendilerini, hatta dünyayı da batırmak üzeredirler. Beni korkutan şey, yalnız günümüzü gün etmek için değil, saatlerimizi, hatta dakikalarımızı doldurmak için başvurduğumuz şeyler, içimizi dışarıya çıkarmak...İçimiz ne kadar bomboş. Bacak, bacak, milyon başak...Bu yolda gidersek tamamiyle hayvanlığa döneriz. İnsanların kapı arkasında, mahremiyet perdesi altında yaptıkları şeyler şimdi, hayvanlarda olduğu gibi, sokak ortasında seyirciler arasında olacak.¹¹⁵

¹¹⁵ Adivar, *Sokağı*, s. 151.

Sadi Arslan, bu sözleriyle dönemin bir eleştirini yapmaktadır. Eskiye eleştiren cümlelerle başlayıp toplumun eskiden kopma durumuyla birlikte, uğradığı dejenerasyonu anlatmaktadır. Modernleşmeyi yalnızca mahremiyeti yok saymak ve sadece dış görünümüyle Batıyı örnek almayı çağdaşlaşma olarak algılayan, kültürel ve eğitim alanlarında herhangi bir yenilik yapamayan toplumu eleştirmektedir. Bu eleştirel söylem Sadi ve Tarık'ın Amerikalı arkadaşı Dick arasında geçen bir diyalogda da vurgulanmaktadır.

Sadi, Amerikalıya dedi ki:

–Siz Türkçe konuşuyorsunuz herhalde?

–Evet çok acayip, yabancı bir telaffuzla. Onun için İngilizce bilenlerin yakalarına yapışıyorum. Mamafih, Türkçeyi kolaylıkla okuyor ve anlıyorum. Yaşasın harf inkılabınız. Telaffuz meselesi için de daima radyonuzu dinliyorum. İnsan bir yabancı dili en fazla radyoları dinleyerek kavıyor...

–Bizim radyolarda, hele İstanbul yayınında eski şarkılardan başka bir şey yok gibi. Bir de sizin caz musikisi.

– Beni bilhassa sizin şarkılar alâkadar ediyor.

–Garip şey. Biz onları çok monoton, bilhassa fazla hüzünlü buluyoruz.

–Bana onlar Türk tarihinin bir parçasını temsil ediyor.

–Anlayamadım?

Anlatayım. Bizim Amerika'nın en bariz ve bugün yaşayan hususiyetini anlamak için, başka cepheden monoton olan, yani çılgın ve taşkın bir milletin çoğunluğunun çocukça gümbürtüsü olan musikisini dinlemek lazım. Genç Amerika'nın bugünkü ruhu.

–Ya bizimki, nasıl bir ruhu ifade ediyor?

Dick hafif bir tebessümle:

–Kendisine mahsus, dedi, muayyen bir medeniyet sahasında tekâmülün zirvesine varmış, olduğu yerden aşağıya doğru dönen, eskinin hasretini ifade eden, insanın içini hüznle dolduran bir milletin sesi. Mamafih, sizin halk türküleri oyun havaları, milletin bambaşka ve hiç ihtiyarlamayan bir tarafını açıklıyor. Emin olun,

bu alâka bana Türkiye’den geldi. Galiba kadınlarınıza hayranlığım
bu alâkanın anasıdır.

Bunu söylerken genç Amerikalı başını çevirmeden, yan gözle biraz
evvel yanlarından ayrılan Nermin’i arıyordu.

Sadi:

–Bizim kadınlar da o kadar Amerikalılaştı ki dedi.¹¹⁶

Yukarıdaki uzun diyalogda biri Türk, diğeri Batılı iki kişinin kültürel bağlamda
ideolojilerini yansıtan bir kesiti görüyoruz. Türk kültürünü, eski medeniyeti, geçmişin
ruhunu yücelten sözler, Batı’ya söylenirken kendi kültürünü beğenmeyen, eskinin
yerine yeniyi tercih eden görüş de aydın bir Türk erkeğine söyleniyor.

Roman bağlamında dönemin yeni Türkiye’si kendi değerlerinden,
geleneklerinden, kültüründen hızla uzaklaşırken Batı’nın değerlerini benimseyen ve o
doğrultuda kültürleşen bir sürecin ülkesidir. Özellikle Cumhuriyetle birlikte izole bir
hayattan kurtulan kadın, Batılı kadınlar gibi dışarıda çalışmaya başlamış, yeni yeni
tanıdığı batılı hayatın yeniliklerini hızla özümseme sürecine girmiştir.

Dick, konuşmasının devamında Nermin’in çocukluğu ve gençliğinin Amerika’da
geçtiği halde Türklüğünden taviz vermediğini belirtir. Emirgan’da yaptıkları
Rock’nRoll dansı sırasında açılan bacaklarından dolayı mahcup olduğunu anlatırken,
aslında Batılı tarzda eğitim almış, Amerika’da yetişmiş, cemiyet hayatı yaşayan biri
olmasına rağmen Nermin’in Türk kadını kimliğini ve ruhunu kaybetmediğini şöyle izah
eder..

Geçende bir gün, Bayan Nermin’le Emirgân’da “Sallan–Yuvarlan”
oynadık. Bunu hiç unutmuyacağım. Fakat iyi oynadığı için değil.
Bir aralık baş aşağı kaldırdım. Tabî bacaklarının bir kısmı
göründü. Beni tokatlayacak zannettim. Ruhunun mahremiyet tarafı
isyan etti. Halbuki bizim kızlar bunu pek tabî görürler. Herhalde
sizinkiler henüz Strip–Tease devrine gelmiş değiller.¹¹⁷

¹¹⁶ Adivar, *Sokağı*, s. 166–167.

¹¹⁷ Adivar, *Sokağı*, s. 167.

Burada her ne kadar batılı kültürle yetişmiş de olsa bir Türk kadınının mahremiyet anlayışından ödün vermediği bir sahneye şahit oluyoruz. Diyalogun devamında yine Türk kadının, batılı tarzda bir eğitim alıp o kültürle yetişmesine rağmen kendi öz benliğinden, Türk kadının sahip olduğu ahlâki değer ve sorumluluklarından, hicap duygusundan vazgeçmediğinin ifade edilişi vardır.

Nermin hanım'ın çocukluğu ve ilk gençliği Washington'da geçmiştir. Hatta Tarık'la orada seviştiler. Fakat her şeye, hatta rockand roll'deki ustalığına rağmen tamamen Türk kalmıştır. İşte asıl bizleri cezbeden taraf bu...¹¹⁸

Doğu–Batı eleştirisinin yapıldığı Sadi ve Dick arasında geçen uzun diyalog biri Batılı diğeri ise Doğulu iki karakterin ağzından dönemin kadınlarından örnekler verilerek somutlaştırıldığı görülür. Yeni ve eski Türkiye'nin kadınlarına dair yapılan eleştiri şöyle devam etmektedir:

–İşin garibi, bizdeki orta sınıf, bilhassa Anadolulular daha fazla çıplaklık gösterisine düşkün.

Dick'in gözleri faltaşı gibi açıldı:

–Nasıl, nasıl, çarşafı, peçeli kadınlar mı?

–Belki Strip–Tease dansını henüz yapmıyorlar ama, onlar da soyunup erkekleri beklemedikleri yerde soyuyorlar.¹¹⁹

Sadi nezdinde bütün bu eleştirel konuşmaların bir analizi onun günlüğüne şu şekilde yansır:

Bu gece, sabık sefirle gelen genç Amerikalı beni çok alâkadar etti. Bir genç milletin en su katılmadık örneğinden de Şark havasının beklenmedik bir tesir yapmış olduğuna şahit oldum. Oğlan, herhalde bu tesirleri, dışından tamamen Garplı görünen o güzel Nermin'den alıyor. Herhalde, Nermin Hanımın Dick ile flörtü

¹¹⁸ Adivar, *Sokağı*, s. 167.

¹¹⁹ Adivar, *Sokağı*, s. 168.

adamcağızın maddî ihtiraslarını tatmin etmiş değil. Biraz sevindim. Çünkü kadında, bizim ananeye dayanan tarafı, herhangi erkekle münasebette kolay kolay ölçüsünü kaybetmeyen bir ruh var. Belki kocasını da çok seviyor, belki de kocasını biraz kışkırtmak için arkadaş olduğu bu Amerikalı delikanlıya yüz veriyor. Aynı zamanda annemin misafir odasının harem tarafında konuşması çok alâkadar etti. Çünkü bugünün İstanbul kadınlarının ne kadar birbirinden başka olduklarını da gösteriyordu.¹²⁰

Tıpkı *Döner Ayna* adlı romanında olduğu gibi bu romanda da karakterlerden bazılarının zaman zaman ideolojik bir söylem içerisinde olduğunu görüyoruz. Yazar, *Döner Ayna* romanında Şem’ullah Gündüz’ün ağzından ifade ettirdiği “Bir taraftan eller değişiyor, fakat aynı yumruklar, birbirinden biraz farklı usûllerle tepemize iniyor,”¹²¹ cümlesini burada “Eller değişti, yumruk gene o yumruk” şeklinde bu defa Nermin’in eniştesi Belçika eski sefiri Samim Akyürek’e söyletmektedir.

Yemekten sonra eniştem bir hayli siyasî felsefe savurdu. O günün yüksek idare ve siyaset ricaline dair bir sürü lâf ediyor, Tarık bir şey söylemeden dinliyordu. Bir aralık birden bire sordu:

–Bu mütalâaları hâtıratınıza koyacak mısınız?

–Hâtıratım bu güne ait değil ki...

Tarık güldü:

–Ne kadar değişirse o kadar eskinin aynıdır.

–“Eller değişti, yumruk gene o yumruk” demek istiyorsun Tarık.¹²²

Yazar, dönemin eleştirisini kendi yarattığı kahramanların ağzından yaparken, özellikle sistemin eskiden beri gelen rahatsız edici yanlarının yönetenler değişse bile hâlâ devam ettiğini ima etmektedir. Bunu da özellikle kültürlü, eğitilmiş ve statü sahibi kişilere söyletmektedir.

¹²⁰ Adivar, *Sokağı*, s. 169

¹²¹ Adivar, *Ayna*, s. 188.

¹²² Adivar, *Sokağı*, s. 30.

Halide Edip Adıvar'ın her iki romanda da kullandığı bu cümle şair Neyzen Tevfik'in bir şiirinde geçen bir mısra ile benzerlik gösterir:

“Türkü yine o türkü, sazlarda tel değişti,
Yumruk yine o yumruk, bir varsa el değişti!”¹²³

Burada da üstü örtülü olarak dönemin siyasi yapısına karşı yapılmış bir eleştiri vardır. Şairin yaşadığı yıllar göz önüne alınırsa (1879–1953)¹²⁴ Halide Edip Adıvar'ın bu mısradan haberdar olup romanlarında sistem karşıtı kahramanların kullandığı bir cümle haline getirerek eleştirel bir söylem ortaya koyduğu söylenebilir.

Romanın bu bölümünde yeni Türkiye'de kadınların batı kültürüne adaptasyonu konusu üzerinde durulmaktadır. Kahramanların gerek diyaloglarında gerekse iç monologlarında sözlerini oluşturan temel meselenin, Türk kadınlarının çağdaşlaşmayı yanlış anlamaları sonucu geldikleri noktayı ve yeni hayat tarzlarının eleştirisi olduğu görülür. Özellikle kadınların yenileşme sürecinde yaşadıkları değişimin daha çok dış görünüşleri ekseninde olduğunu fakat bu değişimi Batılı tarzda eğitim alan Türk kadının, Anadolu'daki eğitimsiz kesime nazaran daha doğru anladığı vurgusu yapılmaktadır. Batı kültürüyle yetişen Türk kadını özünden, geçmişinden kopmamış; mahcup, ahlaklı ve ailesine bağlı bir ruha sahip olmaktan geri durmamıştır.

Soyunmayı ve erkeklere bunu sergilemeyi alışkanlık haline getiren köylü kızı Ayşe, geçimini hizmetçilik yaparak sağlamaktadır. Becerikli olması zengin aileleri cezbedmekte ancak odasının perdelerini açık bıraktığı penceresi önünde çırılçıplak soyunarak kendini sokaktan geçen herkese teşhir etmesi ise sorun yaratmaktadır. Bunun yanı sıra evin beylerine sarılma alışkanlığı, evin hanımlarını bıktırır. Becerisini duyan her şeye rağmen bu kızı hizmetçi olarak almak istemekte fakat kısa bir süre sonra işi bıraktırmamanın yollarını aramaya başlamaktadırlar. Sadilerin evindeki toplantıda yine hanımlar arasında en dikkat çeken mevzu, Ayşe'nin hizmetçilikteki mahareti ve soyunma alışkanlığıdır. Ayşe'nin nezdinde kılık kıyafetini değiştiren fakat bunun

¹²³ Hilmi Yücebaş, *Neyzen Tevfik*, İstanbul: L&M Yayınları, t.y. s. 69.

¹²⁴ Yücebaş, *Neyzen Tevfik*, s. 14.

sınırlarını kavrayıp anlayamayan bazı Türk kadınlarının eleştirisi yapılmaktadır. Ayşe'nin hizmetçilik yaptığı evin sahipleri, onun geceleri çırılçıplak soyunarak odasının camının önüne erkekleri toplamasından dolayı rahatsızlıkları gittikçe artmış ve onu göndermeye karar vermişlerdir.

–Vallahi ben almak isterdim. Herhalde Sadi'nin boynuna sarılmak değil, ona sırtımağa bile cesaret edemez. Dışarıda işim olmadığı için Beyi de ben korurum. Yalnız gündelikçi ile ev idaresi çok güç oluyor. Fakat Sadi'den korkuyorum. Geçen gün, sizin evin önünden geçerken pencerenin önünde kamyonları ve kamyoncuların sululuğunu görmüş. Bilmem neden bizim kadınlarda çıplaklık istilâsı bu kadar arttı. Evlerimiz, hattâ toplantılarımız, maalesef, sokaklarımız bile plaja döndü.

“Bu defa Nermin Hanım söze karıştı:

–Eski kapalılığın aksülâmeli...

–Hayır, Amerikan mukallitliği.

–Hayır, yanılıyorsunuz. Amerikan kadınları hariçte çıplaklığı hiç bir zaman bu dereceye getirmezler. Bilhassa orta sınıf kadınları hayli mutaassıptır. Hani şu Strip–Tease denilen soyunup soyma numarasını seyredenler bütün Amerikan kadınlarını böyle zannederler. Yanlış... Bu dans numarasını en evvel Amerikalılar yasak etmiş.¹²⁵

Burada soyunmayı Batı taklitçiliği ile özdeşleştiren, Batı'nın çağdaş değerlerini, modernleşmesini yanlış anlayan zihniyet Nermin'in nezdinde eleştirilmektedir. Kadınların modern tarzda yeni bir görüntü elde etmeye çalışırken bunu çıplaklığa varacak kadar yanlış anlamasının açıklaması, eski baskıcı anlayışın, geleneksel kültürün kadını kafes arkasında, toplumsal hayattan uzak, belli bir şekilde giyinmeyi zorlayan anlayışın bir yansıması olarak yapılmaktadır.

Bu çıplaklık meselesi, kadınlar arasında bir müddet daha tartışma ve eleştiri konusu yapılır. Çeşitli örnekler verilerek Türk kadının ruhuna aykırı bir tarza sahip olmaya başladığı ve bunu modernleşme adına yapıyor olmalarının ne gibi garip

¹²⁵ Adivar, *Sokağı*, s. 170–171.

durumlara yol açtığı belirtilir. Üstelik bu kadınların daha çok Anadolu kültürüyle yetişmiş, dinî hayatı da yaşamaya çalışan kadınlar olduğu vurgusu yapılır.

İfakat Hanım:

–Ama bizim evlerin içinde devam ediyor, dedi. Bizim evin iki odasında taşralı bir aile oturuyor. Bir küçük memur ailesi. Kadın her akşam çırılçıplak soyunup kocasının karşısında oynayıp duruyor.

–Siz nereden görüyorsunuz, a İfakat Hanım?

–Görmeğe lüzum yok. Kadının on yaşında bir oğlu var. Geçen akşam kocası yokken oğlanın önünde soyunmuş, çırılçıplak oynamış. Yavrucak bağırarak sofaya fırladı. Ben de merak edip merdivenden çıktım. Bir de ne göreyim! Oğlan kaçmak istiyor, anası bütün mânasiyle çırılçıplak, yavrucağı içeriye çekmek istiyor, oğlan feryad ediyor, kadın: Baban bile bu kadar kızmıyor, ben bunu gazetelerden öğrendim, şimdi moda bu. Sana ne oluyor kâfir piç!) diye çocuğu tokatlıyor. Yavrucak da (Ben istemiyorum, ben görmek istemem) diye bağırıyordu.

–Herhalde anormal ve kaçık bir kadın olacak. Yoksa taşralılar çok kapalı ve mutaasıptırlar.

–Kendi aralarında iş bambaşka. İsterseniz bizim evde siz de bir oda tutun. İşin iç yüzünü anlarsınız. Orada altı aile oturuyor, romanlara bile girmeyen bir sapıklık var.

–Meselâ?

–Bir tanesi gündeliğe giden şu şişman Gülsüm Hanım ailesi.

–Bize gündeliğe gelir, çok derli toplu, akıllı uslu, beş vakit namazında bir kadındır.–Öyledir ama, kendinden genç bir kocası var. Onu elinde tutmak için kız kardeşini eve getiriyor.

–İnşallah artık başkası yok.

–Nasıl yok, Samiye Hanım da kocasını bir köylüsü ile paylaşıyor.

–O bir istisna olacak.

–Bir de yanımızdaki küçük evin kiracılarını anlatayım. Kadının kocası kendisinden genç. İlk kocasından olan kızıyla kocasını evlendirmek için altı ay evvel resmen boşandı. Şimdi aynı evde

herifin kaynanası sıfatıyla yaşıyor. Görüyorsunuz ya...Kıyamet günü yaklaştı.¹²⁶

Dejenere olmuş birkaç Anadolu Türk kadını tiplemesi örneğinin verildiği bu bölümde yozlaşmanın, gayri ahlâki durumların sıklıkla görüldüğünün ve Türk milletinin köklü kurumlarından olan aile kurumunun nasıl bozulmaya başladığının bir kesiti görülmektedir.

Sadi Arslan'ın günlüğüne yazarak eleştirisini yaptığı meselelerden başka, modernizmin yanlış algılanışının ve bundan başka modernizmin insanoğlunun gelişimini tamamlamasını sağlamasıyla birlikte bir nihayete erilmesi ve bunun ötesinin tekrar geriye dönüş yani insanoğlunun ilk yaşantısındaki ilkelliğe döneceği vurgusu yapılmaktadır.

Yazar burada metinlerarasılık kuramından yaralanarak James Joyce'un, *Ulysses* adlı edesine atıfta bulunmakta ve bundan başka yine aynı paragrafta tasavvuftaki "devir" meselesine vurgu yapmaktadır.

Bilmem neden ben James Joyce'ın vaktiyle İngiltere'de menedilen, kendisinin de Fransa'da yaşamasına sebep olan, galiba Türkçeye de tercüme edilmiş bulunan "Ulysses" adlı meşhur romanını hatırladım. Evet, kıyamet alâmeti sadece atom bombası değil. Atom bombası nihayet dünyaya son verir, fakat bu umumîleşen, hayvaniyete doğru giden, hayat tarzları, medeni nizam denilen vaziyeti bozacak. İnsanlar tekâmül sona erdiği için hayvaniyete dönecekler.¹²⁷

Mühendis Sadi'nin buraya kadar günlüğünde dile getirdiği eleştirel söylem Türk kadının yanlış modernleşme yolunda düştükleri trajikomik durumun sebep ve sonuçlarının tartışıldığı ve bu durumun bazı karakterler bağlamında analizi şeklindedir.

Türk kadının değişimi konusunda dile getirilen eleştiri ve yorumların Batılı bir kadın tarafından tekrar dile getirilmesi bağlamında dikkat çekicidir. Dick'in kız kardeşi

¹²⁶ Adivar, *Sokağı*, s. 171–172.

¹²⁷ Adivar, *Sokağı*, s. 172.

olan Mary Jones, küçük hikâyeler de yazan bir gazetecidir. Birçok Amerikalı gibi Türkiye’de bir süre kalıp Türk insanı ve Türkiye’yi yakından tanımak, Türkleri anlatan bir roman yazmak istemektedir. Fakat bunun için bir otelde kalmak yerine Türk insanını bütün doğallığıyla izleyebileceği bir mahallede, bir Türk evinde yaşamak ister. Sadilerin kiralık evine yerleşir. Büyük bir merakla yeni Türkiye’nin nasıl olduğunu görmeye gelmiştir. Romanın bu kısmında Mary’nin nezdinde Batı’nın yeni Türkiye algısı ortaya konmaktadır. Mary, yeni bir Türkiye meydana geldiğini Dick’ten öğrenmiştir.

Fakat Türkiye’yi şalvarlı, yatağanlı erkekler; peçeli ve evlerinde mahpus hayatı yaşayan kadınlar diyarı gibi telâkki etmiş olanların zihniyetinden bir tortu, şuurunun altında yaşıyordu. Hilton’dan Âkile Hanım Sokağı’na gelmek onda büyük heyecan uyandırmıştı. Daima omuzuna takılı duran fotoğraf makinesini, Dick mâni olmasa her adımda kullanacaktı. New–York sokaklarında görülen kolları açık, ayakları çıplak, saçları tay kuyruğu gibi tepeden tutturulmuş, yahut erkek gibi kesilmiş genç kızlardan ziyade yeldirmeli, eski usul başları kapalı, bilhassa arada bir, eski günlerin bir gölgesi dolaşan çarşafli kadınlar onu bilhassa alâkadar ediyordu.¹²⁸

Yazar, Mary’nin gözünden Batılılarının Türk toplumunu algılama ve yorumlamasını, onların zihninde oluşan Türk insanı formunu ve onlarda uyandırdığı merak ve heyecanı ifade eder. Geleneksel Türk aile yapısını yakından ve yerinde görmek, gerçek kahramanlarıyla bir arada yaşayarak objektif bir bakış açısıyla değerlendirmek için yerinde yapılan bir gözlemin topluma tamamen yabancı biri için önemine değinmiştir.

¹²⁸ Adıvar, *Sokağı*, s. 209.

3. BÖLÜM

HANDAN

Halide Edip Adıvar'ın 1912 yılında kaleme aldığı *Handan* romanı karşılıklı mektuplaşma şeklinde yazılmıştır. İki samimi dost olan Refik Cemal ve Server'in mektuplarıyla başlayan roman; Handan, Neriman, Hüsnü Paşa, Nazım ve doktorun mektuplarıyla devam eder ve biter. Roman toplam 66 mektuptan oluşmaktadır. Bütün bu mektuplarda anlatılan her olay Handan merkezlidir.

Refik Cemal, komşusu olan Cemal Bey'in kız kardeşinin kızı olan Neriman'a âşık olur. Neriman'ın da Refik Cemal'i beğenmesiyle nişanlanırlar. Birbirlerini tam olarak tanımayan bu çift, nişanlı kaldıkları sürece bir araya gelerek hem birbirlerini tanırlar hem de büyük bir aşkla birbirlerine bağlanırlar. Neriman'ın, dayısının kızı Handan'a olan düşkünlüğünü ve hayranlığını sık sık dile getirir. Refik Cemal, Handan'ın, Neriman'ın hayatında bu kadar önemli ve özel bir yere sahip olmasını garip karşılamakta ve bu durumdan rahatsızlık duymaktadır. Mutlu bir evlilikleri olan Refik Cemal ve Neriman'ın bir de bebekleri olacaktır. Abdülhamit devrinin istibdat döneminin yaşandığı yıllarda Refik Cemal, şüpheli bulunduğu için yurt dışına sürgüne gönderilir.

Handan, edebiyat ve musiki dersleri aldığı hocası Nazım'a âşık olur fakat Nâzım'ın idealist olması, inandığı değerlere ve davasına hizmet için Handan'a olan aşkına, maksadını tercih etmesi evlenmelerine mani olur. Bu aşkı unutmak için Hüsnü Paşa ile evlenen Handan, mutsuz bir evlilik yapar, Nazım ise hükümete karşıtı eylemleri sonucu tutuklu bulunduğu hapisanede intihar eder. Bu haber Handan'ın hayata küsmesine ve mutlu bir evlilik yapamamasına sebep olur. Hüsnü Paşa'ya âşık olmamasına rağmen onu ilişki kurduğu diğer kadınlardan kıskanır. En son aldatılma

olayı Handan'ın bütün dengesini bozar ve hastalanır. Hüsnü Paşa, iyileşmesi için Handan'ı Avrupa seyahatine çıkarır. Burada Handan ve Refik Cemal birbirlerini tanırlar ve aralarında güzel bir dostluk başlar.

Bir müddet Londra'da aynı evde kalan Handan ile Refik Cemal'in dostlukları Handan'ın ağır bir hastalık geçirmesi ile büyük bir aşka dönüşür. Handan hastalığı sırasında Refik Cemal'den büyük bir yakınlık görür. Onun ilgi ve şefkati sayesinde hastalığı atlatır. İkisi de Neriman'a ihanet içerisinde olduklarının farkındadır ve vicdan azabı çekerler. Ancak duygularına karşı koyamazlar. Zamanla bu vicdan azabı Handan'da ruhi bir bozulmaya sebep olur.

Handan, o büyük hastalığı Refik Cemal'in şefkatiyle atlatmasına rağmen, yaşadığı yasak aşkın verdiği ıstırap ve çektiği vicdan azabı sonucu tekrar hastalanır. Son günlerinde yaşadığı hezeyanlar, onun Refik Cemal'e olan aşkını itiraf ettiği bir vasıta olur. Aynı zamanda bu hezeyanlar sırasında Neriman'ı kıskandığını açığa vurur. Hatta ondan kurtulmak ve Refik Cemal'e kavuşmak için onun ölmesini bile istemektedir. Daha fazla bu yükü kaldıramayan Handan, vefat eder. Cenazesi İstanbul'a getirilir. Bütün olayları mektuplar aracılığıyla öğrendiğimiz bu romanda sadece son bölüm mektup şeklinde değildir. Hacı Murat Efendi ve oğlu Haşim'in diyalogları aracılığıyla cenazenin getirilişi, cenaze töreninde yaşananlar ve olaylar anlatılır ve roman son bulur.

3. 1. Kıskançlık

Döner Ayna ve Âkile Hanım Sokağı romanlarında ele aldığımız kıskançlığın, bu romanda farklı bir boyutuyla ele alındığı görülmektedir. Diğer romanlarda kadınların birbirine olan haset ve kıskançlıkları, bu romanda ilk olarak bir erkeğin sevdiği kadından bir başka kadını kıskanması şekliyle ortaya çıkar. Burada Refik Cemal'in Handan'a karşı kıskançlık beslemesinin sebebi Neriman'ın hayatının merkezine Handan'ı koymuş olmasıdır.

İlk kez bir araya geldikleri aile yemeğinde konu Handan'dır. Ertesi gün baş başa olacakları ilk buluşmalarında Refik Cemal ile Neriman'ın konuştukları konu yine Handan olmuştur.

Neriman'ın sürekli Handan'dan bahsetmesinden rahatsızlık duyan Refik Cemal'de pek tabii olarak Handan'a karşı kıskançlık duygusu gelişmeye başlar. Evliliklerinin ilk aylarında Neriman'ın, eskisi kadar Handan'dan bahsetmemesi Refik Cemal'i memnun eder ve bunu arkadaşı Server'e yazdığı bir mektubunda şu şekilde belirtir: “En çok bana gurur veren şey nazarlarının her gün bana daha yakın bir muhabbetle parlaması ve eskisi kadar Handan'dan bahsetmemesi oldu.”¹²⁹ Bunun ardından da arkadaşına Handan'ı kıskandığını şu cümlelerle itiraf eder: “Çünkü Neriman'ın hayatında bu kadar kati bir hükümle yaşayan bir dostu azıcık kıskanıyorum. Bu kıskançlık hayatımın yegâne bulutunu teşkil ediyordu.”¹³⁰ Refik Cemal kendine bu itirafı yaparken bir tür teslim olma hissine de kapıldığını anlarız. Ayrıca bu durum bize Refik Cemal'in Neriman'ı bir kadından, kendi kuzeninden kıskanacak kadar sevdiğini gösterir.

“[kıskançlık], kişinin iyi bir şeye sahibiyetini koruma arzusuyla alakalı bir tür endişe halidir ve o şeyin kaybedilebileceğini düşündürten gerekçelerin güçlü olmasından ziyade, o şeye çok büyük değer verilmesinden ileri gelir.”¹³¹

Yazarın *Döner Ayna* ve *Âkile Hanım Sokağı* romanlarında da işlenmiş olan kıskançlık meselesi daima bir erkeğin eşini veya sevdiği kadını, kendine rakip gördüğü bir başka erkekten kıskanması ya da bir kadının kocasını veyahut âşık olduğu erkeği bir başka kadından kıskanması şeklindeydi. Kıskançlık duygusunu yaşayan kişi, karşısında hemcinsinden birini rakip olarak görürken, bu romanda diğerlerinden farklı olarak, rakip olarak karşı cinsten birini görmekte ve kıskançlık duygusu beslemektedir. Buna sebep olan Neriman'ın hayatının merkezine Handan'ı koymuş olmasıdır. Kocasıyla yaptığı her konuşmada mutlaka Handan'dan bahsetmesi bu durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Refik Cemal, Neriman'ın yanında daha az bir “kendisi” olmuştur. Neriman'ın dünyası, kalbi Refik Cemal yerine Handan'la kuşatılmıştır.

¹²⁹ Halide Edip Adivar, *Handan*, Can Yayınları, İstanbul: 2011, s. 20.

¹³⁰ Adivar, *Handan*, s. 20.

¹³¹ Descartes, *Halleri*, s. 160.

Önceki bölümlerde tarifini yaptığımız kıskançlık duygusunu Alfred Adler, farklı bazı yönleriyle şöyle izah etmiştir: “Kıskançlık, olağanüstü sıklığı dolayısıyla dikkatimizi çeken bir karakter özelliğidir. Kıskançlık denilince sadece sevgi ilişkilerinde rastlanan duygu anlaşılmalıdır; aksine bütün insanî ilişkilerde karşımıza çıkmaktadır.”¹³²

Bu tanıma göre, kıskançlık sadece karşı cinslerin birbirlerini kendi hemcinsinden kıskanması şeklinde değil; kişilerin, önem verdikleri, sevdikleri, değerli saydıkları kişileri veya şeyleri hayatın her safhasında her türlü insan ilişkisinde, tehlike arz eden herkesten ve her şeyden kıskanma durumudur. Adler, tanımına şu şekilde devam eder:

Kıskançlık çok çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Kıskançlık, başkalarına güvenmemek, onlara pusu kurmak, başkalarını tenkit edici bir tavır almak ve ihmal edilmekten korkmak gibi belirtiler şeklinde görülebilir. Bu belirtilerden hangisinin ön plana geçeceği, sosyal hayat için daha önce yapılmış olan hazırlıklara bağlıdır.¹³³

İnsan sadece davranışlarıyla değil, ima ve söylemiyle de bu durum ortaya koyar. Refik Cemal’in şu cümlesi Handan’a duyduğu kıskançlığı ima eden bir başka örnektir: “Biraz sonra yatağımızın karşısında da bütün bütün başka bir vaziyette mütefekkir ve gergin çehresiyle Handan’ı görünce azıcık sıkıldım.

“–Handan hayatımızı ebediyen seyrediyor gibi, Neriman, dedim.”¹³⁴Bu romanda kıskançlık, farklı bir açıdan işlenmiş olup, sadece birinin kendi cinsinden birini rakip olarak görmesi ve eşini veya sevdiği insanı o kişiden kıskanması şeklinde kalmayıp, birinin kıskandığı kişi kendi hemcinsinden biri olup onu karşı cinsten birinden kıskanması şeklinde de ortaya çıkmıştır. Neriman’ın, Handan’ı Nâzım’dan kıskanması buna bir örnek teşkil etmektedir.

Salı gün muayyen zamandan iki gün evvel Handan’ın asabiyeti son dereceyi buldu. O gece bana o kadar çok Nâzım’dan bahsetti ki uyur uyumaz Nâzım’ı rüyamda görmeye başladım. Gece yarısı

¹³² Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul: 1979, s. 176.

¹³³ Adler, *Sanatı*, s. 178.

¹³⁴ Adivar, *Handan*, s. 22.

uyandığım vakit Handan, mağmum ve sakit, gözleri şamdanın alevine dikili, hâlâ uyuyamamıştı.

–Hâlâ niçin uyumadın Handan?

–Uyuyamıyorum, Neri. Artık hiç, hiç gelmeyecek zannediyorum.

–Keşke hiç gelmese, Handan. Artık bu adamdan canım sıkıldı.

“Halbuki bu, sıkıntıdan ziyade Nâzım’ın Handan’ın kalbinde tutuğu yeri kıskanmaktı.”¹³⁵

Üçgen arzu teorisine göre bu duygu durumunu bir özne, bir nesne bir de kışkırtıcı rolündeki dolayımlayıcı şeklinde açıklayabiliriz. René Girard, arzunun gerçekten belirlediği anda, tutkulu kişilerde dolayımlayıcıyı bulduğumuzu ve arzunun her doğuşunda üçüncü şahısların her zaman mevcut olduğunu belirtir.¹³⁶ René Girard’ın ortaya koyduğu bu teoriye göre üçgenin üç köşesini oluşturan bu üç rolün sahibi burada mevcuttur. Özne, nesnesini kışkırtıcı da denilen dolayımlayıcıdan kıskanmaktadır. “Kıskançlık standart bir biçimde üç kişiyi içerir.[K]ıskançlığın odağı ya da nesnesi paradigmatik bir biçimde üçüncü bir kişidir.”¹³⁷ Neriman, Handan’ı kıskandığı için bu durumda özne halinde, Handan ise nesnedir. Neriman’ı kıskançlığa sevk eden dolayımlayıcı ise Nâzım’dır.

Kıskançlık, bir rekabet ortamından doğar. Genellikle bu rakip insanın kendi hemcinsidir. Kadın ya da erkek, karşı cinsten birinden bir tehlike sezdiğinde içinde uyanan bu kıskançlık duygusunu hareket ya da sözleriyle belli eder. Bu durumda kıskanan insan korumacı ve savunmacı bir yol izleyerek kişiden kişiye değişen bir savaş taktiği uygular. Genel bir tavır haline gelen bu durum, *Handan* romanında tam tersi bir şekil almıştır. Handan, kocası olan Hüsnu Paşa’yı kendine rakip olan diğer kadınlardan hiçbir şekilde kıskanmamaktadır. Bu durumu, şaşkınlık ve hayretle dile getiren Server’in Refik Cemal’e yazdığı mektubun satırlardan anlıyoruz:

¹³⁵ Adivar, *Handan*, s. 72.

¹³⁶ Girard, *Hakikat*, s. 37.

¹³⁷ LaFolette, *İlişkiler*, s. 22–223.

“Merakıma başka bir sebep de var ya. Birkaç zamandır Hüsnü Paşa Paris’te. Pek acayip bir hayat!.. Her yerde opera dansözlerinden Matmazel Juliette’le güzel siyah sakalını teşhir edip duruyor. Ben senden öğrendiğime nazaran karısı da İtalya’da fırsat buldu.”¹³⁸

Buradaki durum diğer kıskançlık duygusunu ortaya çıkaran şartlardan pek farklı olmamakla birlikte, sonucu oldukça aykırı bir hal ortaya koymaktadır. Kıskançlığı oluşturacak bütün unsurlar ortadadır ancak kıskanan ve kıskanılan biri ya da birileri mevcut değildir. Bu durumun ortaya çıkmayıştındaki sebep Handan’ın eşini sevmemesi ve sahiplenmemesidir. Fakat diğer taraftan Hüsnü Paşa ile birlikte olan Matmazel Juliette, Hüsnü Paşa’yı Handan’dan kıskanmaktadır. Romanda kısa bir rolü olan Matmazel Juliette’in söylemleri ise sadece Handan’a yönelik kıskanma duygusunu barındıran ifadelerdir. Fransa’da bir gezinti sırasında Server’in, Hüsnü Paşa ve Matmazel Juliette ile karşılaşmasında ortaya çıkan diyalog Matmazel Juliette’in kıskançlığını açıkça ifade ettiği söylemiyle sınırlı kalır. Server’in Handan’ı tanıdığını anlayınca ona Handan’la ilgili birçok soru sorar:

–Öyle ise söyleyiniz, hangimiz daha güzeli? Çünkü bu hayvan, karısını pek beğenir! Bu, pek garip bir mevki oldu. Pek düşünmedim de:

– O daha ziyade bir Şark güzeli. Siz Parislisiniz. Onun için mukayese kabil değil.

–Mesela şişman, siyah saçlı, badem gözlü, ay yüzlü?

Tebessüm ettim:

–Pek teferruat bilmem ama öyle de değil, Madam.

–Herhalde pek şık olamayacak, eminim ki değil.

Ben artık Hüsnü Paşa’dan istimdada mecbur oldum. Hüsnü Paşa’nın çehresi bozulmadı. Onun acayip, anut bir tebessümü var. Âdeta bu bir tehlike alameti. Onu takındı:

–Şık değil mi, Madam? Bütün Fransız kadınlarının şıklığı bir araya gelse onun tabii zarafeti kadar değildir.

¹³⁸ Adivar, *Handan*, s. 97.

Juliette kızdı. Fakat Hüsnü Paşa'nın tabiatını pekiyi bildiğinden daha fazla ileriye varamıyordu. Mamafih devam etti:

–O halde çirkinmiş; onu da inkâr edemezsin ya?

–Benim için karım dünyanın en güzel kadınıdır, Madam.

–Benim burada artık işim kalmamış öyle ise, Paşa!¹³⁹

Matmazel Juliette, tanımadığı fakat çok merak ettiği Handan'ı kıskanmakta ve ona dair söylemlerinde kıskanç ve alaycı bir ifade kullanmaktadır. Bu diyalogda Juliette'in Hüsnü Paşa'yı, Handan'da kıskanmasını yine üçgen arzu kavramıyla açıkladığımızda öznenin dolayımlayıcının kişiliğini sahiplendiğini, kendi kendini olmayı bırakmadan öteki yani kışkırtıcı konumundaki dolayımlayıcı olmaya çalıştığını görmekteyiz. “Dünyadaki bir kişi, olay ya da şey yüzünden kederli, kıskanç ya da sevinçli oluruz. Kıskançlığımızın nesnesini bilmek, gelecekte nasıl hareket edeceğimizi akla uygun olarak kestirmemizi sağlar.”¹⁴⁰ Matmazel Juliette'in, kıskançlığının nesnesi Hüsnü Paşa'dır. “Nesnenin duyguyu açıkladığını ileri sürdüğümüzde kıskançlığının nesnesinin onun nedeni olduğu da düşünebiliriz.”¹⁴¹ Daha sonraki bölümlerde Hüsnü Paşa'nın birlikte yaşamaya başladığı Matmazel Juliette, artık Handan gibi giyinir, süslenir, saçını ve makyajını Handan'a benzetmeye çalışır. Juliette'in kıskançlık duygusunun nesnesi Hüsnü Paşa olduğu için Juliette'in kışkırtıcısı Hüsnü Paşa'nın karısı Handan'dır.

Matmazel Juliette burada özneyken, nesnesi Hüsnü Paşa'dır. Dolayımlayıcı rolünde ise Handan vardır.

Romanda gelişen diyaloglarda gerek Hüsnü Paşa'nın gerekse Handan'ın söylemlerine bakıldığında, Hüsnü Paşa'nın Handan'ı kıskanmadığı algısı yaratılsa da aksine, okuru hayrete düşüren bir kıskançlık durumu ortaya çıkar.

¹³⁹ Adivar, *Handan*, s. 109.

¹⁴⁰ LaFolette, *İlişkiler*, s. 56.

¹⁴¹ LaFolette, *İlişkiler*, s. 58.

–Hatırlar mısın, Neriman? Bizim aşçının kirli bir çocuğu vardı. Bu adam ben onu seviyorum diye dadılık eder dururdu. Şimdi Nâzım'ı kucağına almaya nazlanıyor.

Hüsnü Paşa gülüyor:

–Şimdi de Handan, istersen, daha pis bir çocukla, hatta bir maymunla hatırın için sokaklarda gezerim. Fakat bu bebeği, bu ismini hazmedemediğim bebeği kabil değil kucağıma alamıyorum.¹⁴²

Hüsnü Paşa ölmüş birinden hatta o ölünün isminden bile karısını kıskanmaktadır. Gerek sahiplenme duygusu gerekse paylaşamama düşüncesi ve kaybetme korkusu kişiyi kıskançlığa sürükleyen nedenlerdendir. Bu sebeplerden dolayı, Hüsnü Paşa'nın Handan'ı bir ölüden bile kıskanması onun yaşadığı bütün bu korkuların ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Hüsnü Paşa'nın rakibinin bir ölü olmasına rağmen, kıskançlık duygusunu açığa çıkaran çaresizlik, öfke, tedirginlik hali, korku gibi duyguları yoğun olarak yaşar. Bunun sonucunda da Handan'a karşı ilgisiz görünmek, aldatmak, ona kendini değersiz hissettirmek gibi davranışlar sergilemeye başlar.

Birçok karakterin arasında görülen kıskançlık meselesini RéneGirard'ın üçgen arzu kavramına göre açıklamak istediğimizde şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Hüsnü Paşa: Özne, Handan: Nesne, Nâzım: Dolayımlayıcı

Hüsnü Paşa üçgen arzu kavramına göre Neriman'ı Nâzım arzuladığı için arzulamaktadır.

Kıskançlık, bir başkasının özel bir yere konması dolayısıyla taraflardan birinin rahatsız olmasıyla ortaya çıkar. Bazen bu ayrıcalıklı konum üçüncü tarafa bir çeşit iyilik ya da haz veren bir şeydir. [K]ıskançlık yalnızca ayrıcalıklı bir yere konma arzusu değildir; bir başkasının ayrıcalıklı bir yere konmasından rahatsız olmaktır.¹⁴³

¹⁴² Adıvar, *Handan*, s. 113.

¹⁴³ LaFolette, *İlişkiler*, s. 225.

Handan ve Hüsni Paşa'nın bir diyalogunda, birbirlerine kıskançlık ekseninde söyledikleri sözlerden gerçek duygularının açığa çıktığı görülür:

–Bu akşam burada mı kalacaksınız? Pek tuhaf! Niçin acaba? Bilir misin, artık kıskançlığından bıktım, Handan. Bir de seni budala Refik Cemal pürüzamet ve lakayıt görürken adam zanneder. Hele bir kere şu yüzüne bak. Saçların hâlâ karmakarışık.

Handan kesik, müteredit, ne söylüyor, işitmiyordum.

–Bir erkek, bir kadına münhasıran bağlansın, bunu nerde gördün güzelim? Herhalde o erkek ben değilim, Hanımefendi. Gidiyorum, evet, hem Juliette'e değil.

–Neme lazım? Kiminle istersen gittikten sonra kıskanmak öyle mi? Pek acayip bütün dünya kadınları olsa kıskanmam.

–Ya, sesin titriyor, gözlerinden yaşlar akıyor, o neye?

–Hiddetimden. Bir paçavra gibi beni tahkir ediyorsun. Gitmek mi? Evet, köye gidiyorum. İstersen gel, istersen kal!

–Ben sana mutlak köye git demedim ya. Köye elbet ya...Felsefeler geç kaldı, bana söylemeye ne hakkın var? Açıktan açığa Neriman'ın kocasına kur ediyorsun.

–Ben mi? Bu fazla. Rica ederim, git. Ben de yarın artık İstanbul'a, babama gidiyorum.¹⁴⁴

Bu romanda diğer romanların aksine farklı boyutlarıyla işlenmiş olan kıskançlık duygusunu karakterlerde ararken yazarın net bir durum ortaya koymadığını görüyoruz. Bir kadının kocasını kıskanması genel bir tavidir fakat rakip olabilecek bir kadını kocası için kendine tercih etmesi ya da yakıştırması, rastlanması zor bir durumdur. Baştan beri Refik Cemal'e Handan'ı üstün vasıflarıyla sürekli öven ve Handan'la ilgili olumsuz hiçbir şeyin konuşulmasına razı olamayan Neriman, o kadar ileriye gider ki, onun kendisinden daha fazla Refik Cemal'i hak ettiğini kocasına söyler.

–Refik, keşke Handan'ın kocası olsaydın, birbirinize daha uyardınız.

¹⁴⁴ Adıvar, *Handan*, s. 116.

–Bir daha böyle şey söyleme, Neriman. Hayatıma senden başka arkadaş tasavvur edemem ve istemem. Handan bence yalnız bir kardeş, hem pek samimi bir kardeş!..

–Biliyorum ama, bak senin ne efkârını, ne de hislerini dolduramıyorum. O senin ruhunda hiç boş bir yer bırakmayacaktı.

–Budala olma Neriman’cığım! Efkarımı, ihtisasatımın bir kısmını tatmin etmek için mutlaka karım olması lazım değil. Bir kadın sıfatıyla da o olur. Zaten Handan’la sen birbirinizi ikmal ve itmam ediyorsunuz. O efkarımın kardeşi, eşi; sen, sevgilim, hayatıma, kalbime hâkim kadın, her şeyim, arkadaşım ve sevgilim!

Neriman gözlerinde minnetli yaşlarla boynuma atıldı. Acaba Handan’ı kıskanıyor muydu?¹⁴⁵

Neriman’ın söyleminden kocasını kendisine nazaran daha üstün vasıflara sahip Handan’dan kıskanmak bir tarafa onu açık bir şekilde Refik Cemal’e yakıştırarak anlaşılması zor bir tavır içerisine girer. Fakat bu ilginç yaklaşım, Refik Cemal’in zihninde bir şüphe uyandırır; bu konuşmayı karısının kıskançlığına yorar.

Yazar, buradan itibaren diğer incelediğimiz romanlarda olduğu gibi kıskançlık duygusunu daha açık ve net bir şekilde, karı ve kocanın birbirini kıskanması biçiminde işlemeye başlar. Neriman’ın, Handan’ı kıskanma olasılığı ile birlikte, Hüsnü Paşa da karısı Handan’ı kıskandığı görülür. Refik Cemal’in sözlerinden Neriman’ın Handan’ı kıskanmasından şüphe duyduğunu; Server’in yazdığı bir mektupta ise yine bazı şüphelerin Handan ve Refik Cemal’in aralarında bir ilişki olabileceği yönünde geliştiğini haber verir durumdadır.

Dün buraya Osmanlı sefareti kâtiplerinden biri geldi.

Konuştuk. Sizden havadis istedim. Pek kimse ile konuşmuyormuşsunuz. Fakat Handan nazar-ı dikkati celbediyormuş. Seninle dostluğu da bazı küçük şüpheler uyandırıyormuş; sen hemen her gün Handan’a gidiyormuşsun. Siz gezerken yanınızda daima Handan bulunuyormuş. Hüsnü Paşa kıskanıyormuş. Ondan dolayı şimdi karısını kapıyormuş.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Adivar, *Handan*, s. 124.

¹⁴⁶ Adivar, *Handan*, s. 126.

Yazar, Server aracılığıyla kıskançlığın net olarak ortaya konduğu bir söylem oluşturmuş, kısa fakat açık bir biçimde bir kocanın karısını bir başka erkekten kıskanması durumunu diğer romanlarda olduğu gibi işlemeye başlamıştır.

Handan ve Hüsnü Paşa'nın tartıştığı bir zamanda evlerine giden Neriman, duydukları ve gördükleri karşısında çok üzülür. Bu durumu Refik Cemal'e anlattığı bölümde, eşler arasında geçen diyalogda özellikle "kıskanma" meselesinin odak noktası olduğu görülür.

-[H]andan da kendini tamamen kaybetmişti. Sesi boğuk boğuk çıkıyordu. Bilmem ne kadar sürdü. En nihayet Hüsnü Paşa, Handan'ı dövdü zannıyla titredim. Çünkü odada bir şeyler atılıyor, kıyamet kopuyordu. Hüsnü Paşa:

"Bir daha gelmeyeceğim, lanet olsun!" iltifatıyla odadan çıktıktan sonra bana tesadüf etti ve benimle de hemen dertleşti:

-Handanın hırçınlığı artık bana kendimi astırarak. Bu ne çekilmez şey, efendim. Dırdırdır! [S]öyle, Allah aşkına, bir kadın evvelâ kocasının üstünü, başını düzeltir. Sonra kıskançlık kavgası eder.

-Kuzum Paşa, ben bu kıskançlık kavgasını anlamıyorum. Bu neden oluyor? Sabahleyin yataktan kalkınca kıskançlık kavgası neden çıkıyor?¹⁴⁷

Sevsin ya da sevmesin; bir kadın ya da erkek kendine ait olanı bir başkasıyla paylaşmak istememektedir. Handan, Hüsnü Paşa'yı sevmese bile onun başka bir kadına gideceği düşüncesini kabul etmemekte, bu da onu hırçınlaştırmaktadır.

Üçgen arzu teorisi ekseninde bu üç tarafı ele aldığımızda Handan'ın özne, Hüsnü Paşa'nın nesne, Matmazel Juliette'in ise dolayımlayıcı olduğu görülür.

Handan her ne kadar kocasını sevmese de Matmazel Juliette'den kıskanmaktadır. Çünkü sahip olduğu bir nesne durumundadır ve o nesneyi kimseyle paylaşmak istememektedir. Handan'ın hem özne hem de nesne olduğunu görmekteyiz. Bunun sebeplerinden biri arzunun da sebebi olan esas olan nesnedir. Diğer bir sebep ise

¹⁴⁷ Adıvar, *Handan*, s. 128.

kışkırtıcı konumundaki dolayımlayıcılardır. Birincisinde kışkırtan Nâzım, ikincisinde ise Juliette'dir.

Üçgen arzu kavramına göre Hüsni Paşa ve Neriman, özne durumunda olduklarında Handan nesne konumundadır. Her ikisinde de kışkırtıcı güç olan dolayımlayıcı Nâzım'dır. Handan ve Hüsni Paşa hem nesne hem de özne olmuşlar; biri özne olduğunda aynı üçgen içerisinde bir diğeri nesne durumunda olmuştur. Hüsni Paşa'nın nesne olduğu yapıda özne ve dolayımlayıcı rolleri Handan ve Matmazel Juliette arasında değişmektedir.

İlerleyen bölümlerde Handan ve Hüsni Paşa'nın ayrı kaldıkları günlerde birbirleriyle mektuplaşmalarında bazı itiraflara ve duygusal boşalmalara şahit oluyoruz. Handan, kıskançlığını, çektiği acıları ve bu durumların kendisinde yaptığı tesiri retorik birçok soruyu sorarak şu sözlerle ifade eder:

–[İ]çimde korkunç yılan dişleriyle vücudumu zerre zerre zehirleyen öyle bir kıskançlık var ki...Bu, kalbimde değil; kalbim seni kıskanmaya tenezzül etmiyor. Fakat etimde, kanımda ve kemiklerimde, anlıyor musun, Hüsni? Anlayamazsın. Çünkü benim vakarıma emniyetin seni böyle seni böyle bir zehirden her vakit muhafaza etti. Değil mi? Ve edecektir de. Sadece kalbimin başkalarının olması hiçtir. Sence bir insan kalbi, ruhu bir paçavra, değil mi? Müsterih ol. Bugün kıvranan, en fena ve sefil bir acı ile kıvranan şey ne kalbim ne de ruhumdur. Ne uzun ve fena bir gece idi. Nasıl odanın karanlığında eski hayaller, ölü saatler dirilip yaşıyordu. Bu o kadar şedit ve canlı bir azaptı ki...Bazen seni hiç sevmeyerek sana sırf tahammül ettiğim zamanlarda bile canlanmışlardı. Ve sen daima karşımda başka kadınla, bana o kadar mahrum olan nüvazişlerinle dolaşıyordun. Ne istiyordu hayalin benden? Uyuduğum vakit bir sıra kâbus. Karşımda, çehresini seçemediğim kadınla sen sevişirken benim vücudum zerre zerre ayrılıyor, oyuluyor, yanıyor. Terler içinde azaplar ve ateşler içinde âdeta cinnetle pençe pençeye, boğaz boğaza idim. Nihayet ilk ziya ile sükûnet de geldi. Pencereden gelen bu mahcup, küçük ziya ne lütufkâr ve müşfikti. Seni metresinle, hain siyah gözlerinle sürdürdü çıkardı. Fakat ben hasta idim; bir paçavra gibi, bir avuç toprak gibi idim.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Adivar, *Handan*, s. 144.

Handan hem kıskançlığını hem de bunun sonucunda ruhunda meydana gelen değişiklikleri ve çektiği acıları itiraf etmekte ve bütün bunların sorumlusu olarak da Hüsnü Paşa'yı görmektedir. Kıskanmanın sadece sevilen kişi veya eşya ile sınırlı olmadığı, kıskanmanın ortaya çıkması için; bir kişi ya da eşyaya aidiyet duyma, sahip olma ve paylaşmayı reddetme duygularının olmasının yeterli olduğu görülmektedir. Handan bu itirafında Hüsnü Paşa'yı sevmemesine rağmen onun sadece kendine ait olduğu düşüncesinden hareketle duyduğu kıskançlık ve çektiği acıları dile getirmektedir.

3. 2. Şüphe

Halide Edip, bu romanda tıpkı kıskançlık gibi şüphe duygusunu da farklı bir boyutuyla ele almıştır. Şüphe meselesi öncelikle romanın işlendiği Abdülhamit devrinin bir yansıması olarak devlet–millet arasındaki güvensizliğin, padişahın vehimlerinin bir sonucu olarak roman kahramanlarına sirayet etmesi ve sebepleri, etkileri şeklinde işlenmiştir. Öncelikle romanın erkek anakarakteri Refik Cemal nezdinde bir devlet görevlisinin, devrin siyasi ortamından kaynaklanan bazı durumlardan ötürü şüpheli görüldüğü için hafiye teşkilatı tarafından takip altında olması ve bu baskının doğurduğu bir sonuç olarak onun da çeşitli vehimlere kapılması işlenmiştir.

“Korkak bir tavırla etrafta dönen ahvale nazaran benim şüphe altında olduğumu, şüpheli kıyafetli adamların benim hakkımda tahkikat yapmakta olduklarını ve şüphe büyümeden benim bir şehbenderlikle hemen bir yere gitmem münasip olacağını söyledi.”¹⁴⁹

Buradaki ifade, istibdat devri yaşandığı için her şeye şüphe ile yaklaşıldığı, oldukça sıkı bir takip durumunun yaşandığını ortaya koymaktadır. Devleti tehdit etsin ya da etmesin siyasi, askeri ve bürokratik alanlarda görev yapanların potansiyel şüpheli olma durumunun artık dönemin siyasetinin gerekliliği ve sonucu olduğunu ve bu durumun oldukça yaygın yaşandığını göstermektedir. Özellikle padişahın aşırı şüpheli tutumu herkesten ve her şeyden şüphelenmesi, paranoyaya varacak kadar ileri gitmesi,

¹⁴⁹ Adıvar, *Handan*, s. 30.

kendince tahtını ve hayatını korumak için padişahı bazı tedbirler almaya yöneltmiş ve o devirde birçok hafiye ve jurnalci türemiştir. Bu da o devrin politikasının bir sonucudur.

Paranoya istihbaratçılarda, askerlerde ve politikacılarda meslek hastalığı haline gelebilir. Bu kişiler, herkese ve her şeye şüpheyile baktıkları için, kendi halindeki insanları bile ‘şüpheli’ kategorisine dahil edebilirler. Diktatörlerde hem narsistik hem de paranoid özelliklerin bir arada olduğunu görürüz. [K]omplo teorilerine çok meyillidirler.¹⁵⁰

Refik Cemal’in sürekli sorgulayıcı tavrı onda birçok şeye şüpheyile yaklaşma durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde sadece siyasi erke duyduğu şüphe değil, karısı Neriman’a da şüpheli yaklaşmasına sebep olan durumların oluştuğu sahnelere şahit oluyoruz. İzlediği haberini aldıktan sonra eve döndüğünde duyduğu konuşmalar sorgulayıcı ve şüpheli olma durumuna bir örnektir:

Selim Bey etrafına bakındı. Saffet’le Şehper’in yanında söylemek istemiyor gibiydi. Sonra

büyük bir cesaretle:

–Eğer miskin Hüsnü Paşa yerine Handan’ın kocası Refik Cemal olsaydı zavallı Nâzım’ın ruhu daha memnun olacaktı, dedi ve artık tahammül edemeyerek gözlerini sildi.

Bu, birdenbire zihnime bir mızrak gibi saplandı. Bu ne demekti? Zavallı Nâzım beni neden Handan’ın kocası görmek isterdi? Handan’ı sevmiş olmasından mı, yoksa Neriman’ın evli olması ruhunu muazzep edeceğinden mi? Bu, birdenbire zalim bir şüphe oldu. Başım döndü. Sanki Neriman’ın çehresindeki ilk saffet ve ziya karardı. Acaba Nâzım’ı sever miydi? Şimdi burada niye yoktu? Nâzım’ın hayalini, Nâzım’ın amcasını görmüş olmak sevincini filan unuttum.¹⁵¹

Refik Cemal’de artan zihinsel bulanıklıklar, cevapsız sorular, bilinmezlikler birçok soruyu önüne getirmiş ve kaygı ve korkularının ortaya çıkmasına ya da artmasına

¹⁵⁰ Tarhan, *Dili*, s. 178– 179.

¹⁵¹ Adıvar, *Handan*, s. 33.

sebepe olmuştur. “Şüphede, kaygı ve korkuyu artıran bir durumdur. Bu duygu eğer olumlu yorumlanırsa, insana faydalı olur. Ayrıca şüphede, insanı korku ve kaygı duyduğu, kendisini üzen şeylere karşı diri tutar.”¹⁵²

Refik kafasında sorularla Neriman’ın yanına gider ve şüphede bir tutumla onu sorgulamaya başlar. Eve gittiğinde Neriman’ı ağlarken bulur.

–Niçin ağlıyorsun, dedim ve zannederim sesimde halimden ziyade bir hiddet ve teccüss hali vardı. Fakat Neriman farkına varmadı. Zaten bendeki tahavvüllerin hiç farkına varmaz. Düşündüm ki benim cahil annem ve komşunun adi kızları kocalarının ruhlarıyla daha meşguldürler.

–Zavallı Nâzım’ı hatırladım, dedi.

–Nâzım senin nen oluyor da hatırlayıp ağlıyorsun?

–Nem mi? Nem mi oluyor? Selim Bey amcamızın yeğeni ve Handan’ın hocası.

–Handan’ın hocası, her şüphede şey Handan’a ait.¹⁵³

Refik ardı ardına kafasındaki şüphelerin açığa çıkması, netleşmesi için sorular sormaya devam eder:

–[R]ıca ederim söyle. Nâzım bu familya içinde bir kız sevmedi mi? Neriman pek açık surette bozulan bir çehre ile sükûnetinde devam etti.

–[S]öyle rica ederim, yalnız ne dereceye kadar seviştiniz? Söyle!

Bu defa Neriman, pürfeveran:

–Beni sevdiğini nerden biliyorsun, dedi.

Bu bana büyük bir ümit verdi.

–O halde Handan, dedim.¹⁵⁴

¹⁵² Tarhan, *Dili*, s. 172.

¹⁵³ Adıvar, *Handan*, s. 34.

¹⁵⁴ Adıvar, *Handan*, s. 35.

“İnsana yeni sorular sorduran şüphe, belirsizliğin azalmasını sağlar. Ama kişi aklındaki sorulara tatmin edici cevaplar bulamazsa, yaşadığı belirsizlik ve zihin bulanıklığı artar.”¹⁵⁵ Daha öncede belirttiğimiz gibi kaygı ve korkuyu artıran bir durum olan şüphe duygusunun Refik Cemal’deki etkisi zihnini yoran sorulara karşılık cevap aramaya yönelik davranışlarda bulunması, gerçeklerin açığa çıkması için sorgulayıcı bir tutum içerisinde olmasıdır. Bu etkenler de onda sinirlilik, endişe, korku gibi duyguları yaşamasına sebep olmaktadır. Yukarıdaki Neriman’la olan diyalogu sonrasında şöyle der: “Artık hiddet sırası bana gelmişti. Ve ilk kavgamızı oracıkta ettik. Dün gece yine ilk defa olarak yatağımıza aramızda bir şey kırılmış gibi girdik.”¹⁵⁶ Çok mutlu ve huzurlu yaşayan Neriman–Refik Cemal çifti, kıskançlık ve şüphe duyguları sebebiyle huzursuz ve tartışmalı günler geçirmeye başlamıştır. İnsanda psikolojik bütünlüğü bozan bu olumsuz duygular, Refik Cemal ve Neriman’ın hayatını yine olumsuz yönde değiştirmektedir.

Şüphe çok çeşitli şekillerde insan zihnini meşgul eder ve yorar. Kafalarda netleşmeyen sorular birbiri ardına sıralanır ve cevap bekler. Bu hem zihnen hem de fiziki olarak insanı yorar. Acabalar, belkiler, sankiler, kişilerin söylemlerini şüphe üzerine kurduğu zaman kullandıkları sözcüklerdir. Kişi bazen şüphesini giderecek, zihnindeki bulanıklığı netleştirecek sorular sorarak belirsizlikten doğan sıkıntıları gidermek ister.

Handan, Hüsnü Paşa’yla yaptığı mutsuz evliliğin sonunu bilememekte ve kafasında ileride ne olacağını, nasıl bir sonla karşılaşacağını bilinmezliği içinde onu kemiren bir şüphenin içerisinde kıvranıp durmakta ve şüphelerini giderecek sorular sorup durmaktadır.

“–Kararın nedir, beni istiyor musun, istemiyor musun? Artık bu müphem ve sefil hayata mütehammil değilim. İstemezsen ne olacağım? [A]caba, “Bu başladığımız hayat yolunda, seninle nihayete kadar gidelim” diyecek misin?”¹⁵⁷

¹⁵⁵ Tarhan, *Dili*, s. 173.

¹⁵⁶ Adıvar, *Handan*, s. 35.

¹⁵⁷ Adıvar, *Handan*, s. 157.

Refik Cemal, Hüsnü Paşa'nın Handan'a yazdığı mektubu yine Handan'a uzatırken içeriğini, niçin yazıldığını bilmediği bu mektup için, “[b]elki elimdeki mektup ona iyi bir haber veriyor”¹⁵⁸ olma ihtimalinden doğan bir şüphe içinde onun mektubu okumasını bekler.

Bir gece Handan'ın rahatsızlanması ve bayılması sonucu, Eleni Refik Cemal'den yardım ister. Handan'ın başını dizlerine alan Refik Cemal, Handan'ın saçlarının kendi koluna, etine temas etmesinden derin bir haz duyarak Nazım'ı hatırlar ve bir şüphe belirir içinde:

“–Acaba zavallı Nâzım bu canlı, güzel yılanların boğuşunu hâlâ mezarında duyuyor mu?”¹⁵⁹ Handan'ın birdenbire hastalanması ve bunun sonucunda kendini uzun süre bilemeyecek kadar baygın kalmasının sebebini bilmeyen Refik Cemal, Neriman'ın soruları karşısında sadece hastalığa sebep olacak şüphelerini dile getirir:

–Sükûnete ihtiyacı olduğu için onun da etrafındakiler sakit ve yabancı insanlar olması lazım. [N]asıl saikle böyle bayıldı? Belki Hüsnü Paşa'dan fena bir mektup aldı, belki bu onun hayatını altüst edecek bir mektuptu? [A]yılıncaya kadar ciddi çehreler görmeli.¹⁶⁰

Handan'ın Hüsnü Paşa'dan aldığı mektubun içeriğini bilmek isteyen Refik Cemal, kafasında şüphesini ortadan kaldıracak sorulara cevap bulmak ümidiyle mektubu aramaya koyulur. “–Acaba Hüsnü Paşa'nın mektubunda ne vardı? Yoksa zaten çok zamandır bu hastalık için mi hazırlanıyordu?”¹⁶¹

Refik Cemal'in Handan'ın tedavisi için ailesinden ve kendinden ödün vermesini, gecesini gündüzüne katarak onun iyileşmesi için çabalamasını Neriman'ın da garip karşılamaya başlaması, içinde bazı şüphelerin uyanmasına sebep olur. Hem Neriman Refik Cemal'den şüphe etmekte hem de Refik Cemal, Handan'a olan aşkının Neriman tarafından fark edildiği şüphesiyle panikleemektedir.

¹⁵⁸ Adıvar, *Handan*, s. 169.

¹⁵⁹ Adıvar, *Handan*, s. 173.

¹⁶⁰ Adıvar, *Handan*, s.175.

¹⁶¹ Adıvar, *Handan*, s. 179.

–Hissediyorum ki ruhumun en hakiki çocuğu Şimdi bu sevgili sakat kadın! Kucağımda kızım kúçük Handan ‘ı tuttuğum zaman nasıl onun aczi, zaafi ile ruhumda kuvvetli, büyük bir himaye, nihayetsiz ve müsamahakâr bir Őefkat uyanıyor. [B]u yeni alil Handan işte bu benim ruhumun sevgilisi. Bütün kâinata onun gözlerine ziya, onun ellerine değnek, onun bütün ihtiyacının hizmetkârı, onun yetim ve ebediyen yalnız sakat ruhunun eşi olmaktan başak bir arzum, bir emelim yok. Onun için yaŐıyorum. Neriman bile bu beni tamamen ihata eden Şeyi sezdi. [B]azen acaba kendisinin ihmal edildiğini duyuyor, sızlanıyor mu, diyorum. Herhalde duyuyorsa da bu hasta kardeşini yaŐatmak için yaşayan bu Őefkatten onu mahrum etmek istemez zannederim. Yalnız, geçen akşam Handan uyuduktan sonra ben harareti var zannıyla yatağının başını bırakmamıŐtım. Neriman yalnız uyuyamadı, geldi. MüŐfik bir serzeniŐle:

–Sister Janette henüz burada. Sen artık gel, Refik, dedi.¹⁶²

Handan’ın hasta bakıcısı olan Janette, Refik Cemal’in aşırılığa giden ilgisi sebebiyle birtakım düşünelere ve Őüphelere kapılır.

Bir kelime söylemeye vakit bulamadan Sister Janette geldi. Fakat Handan, etrafında mevcudat tamamen çekilmiş gibi sıcak, yumuŐak dudaklarını getirdi, elimi medit, yakıcı bir buse ile öptü. Sister Janette onun bana nüvaziŐlerine bir hasta, bir alil dimağın tezahüratı diye bakarken bile bugün çehresi değişti. Tuhaf tuhaf Handan’ı süzdü. Ertesi sabah gezmeye giderken bizi yalnız bırakmadı ve hep mümkün olduğu kadar bizi yalnız bırakmıyor.¹⁶³

Sister Janette’in bu davranışı Refik Cemal ve Handan arasında bir yakınlaŐma sezdiğinin ifadesidir. Belki bu Şüpheli durumu kanıtlamak, belki de her ikisinin daha fazla yakınlaŐmasını önleyip iliŐkilerini ilerletmelerine engel olmak için bir an bile yalnız bırakmamakta ve onları uzaktan uzağa izlemeye başlamaktadır.

¹⁶² Adivar, *Handan*, s. 191.

¹⁶³ Adivar, *Handan*, s. 214.

Refik Cemal, Handan'ın kendisine olan düşkünlüğü ve duyduğu yakınlığı fiziksel temaslarla de belli etmesinden onun da kendisine âşık olabileceği şüphesine kapılır.

Zannederim ki bugün, şimdi artık Handan beni bilerek seviyor. Neriman'ın kocası olduğumu bilerek! Pek emin değilim. Fakat bu şüphe bile bana öyle hiçbir insanın erişemeyeceği bir şeye, bir aşka erişmiş hissi veriyor. Terazinin bir gözündeki Neriman'a hıyanet hissine galip gelen şey Handan için ne olmalı! Aman ya Rabbi, ne olmalı?¹⁶⁴

Refik Cemal her ne kadar Handan'ın kendisini sevdiği hissine kapılsa da içinde bir şüphe taşımaktadır. Özellikle de kardeşi gibi gördüğü Neriman'a ihanet etmeyeceğini düşünmesi bu şüphenin en kuvvetli tarafıdır. Çünkü Neriman Handan için bir kardeşten ötedir. Onu daha bebekken tanımış, bir anne gibi büyüttüştür. Bundan dolayı kardeşi gibi gördüğü, kızı gibi büyüttüğü Neriman'a ihanet etmesini zihni kabul etmez. Bu düşünceler Refik Cemal'in şüphesini haklı kılmakla beraber, Handan'ın dimağındaki iyileşme, kendine gelmesi ve sağlıklı düşünebilmeye başlamasına rağmen gösterdiği fiziksel temas ve yakınlık onun her şeye rağmen duygularına karşı koyamayıp âşık olduğunu gösteren birer işarettir.

3.3. İdeoloji

Bu romanda ideoloji diğer iki romandan farklı olarak eski ve yeninin karşılaştırıldığı tartışıldığı biçimde değil, içinde bulunulan sistemin bir eleştirisi olarak karşımıza çıkar. Bu da tabii olarak bürokrat olan Refik Cemal ve Server'in yazışmalarıyla ortaya konmaktadır. Henüz romanın başlarında Refik Cemal'in Server'e yazdığı bir mektupta dönemin ağır bir eleştirisi yapılmaktadır. Refik Cemal, Neriman'a dair bazı eleştirilerini sıralarken memleketin yanlış politikalar sonucu içine düştüğü durumu ifade etmektedir.

Hayatımda Neriman'da yegâne bulamadığım bir şey varsa o da bu, kendisince pek nazârî bulduğu bu şeylerle iştiğalimi anlamıyor. Çarkları artık levsten, ihtimalden ve kan pıhtılarından dönmek

¹⁶⁴ Adivar, *Handan*, s. 214.

istemeyen ve belki bir gün zordan kırılacak olan bu memleketin makinesini görmüyor. Kendi yeşil ve sakit yuvasının haricinde bir şey bilmek istemiyor. Anaları, büyük anaları gibi burada sakit yaşayıp ölürlen etrafında bütün bir ırkın, bütün bir mülkün döküldüğünü, sefaletten, her türlü fena ve çaresiz dertten döküldüğünü duymuyor bile! Bilmem neden bunun aksini istiyorum ben de? Onu hangi kadın bilecekti? Yalnız bu tahsilleri ciddi olan kızların bu noktada daha canlı, daha meram anlatır olacağını ümit etmişim.¹⁶⁵

Birçok tarihi belgede o devrin çok ileri boyutta sıkı bir denetim ve yönetim mekanizması içinde toplumun hemen her kesimini baskı altında tuttuğunu, bunun için devletin bütün birimlerinin, gazetelerin, basılı her türlü yayının devletin kontrolünde bir işleyiş içinde yürütüldüğünü öğrenmekteyiz.

Abdülhamit dönemindeki sansür ve yasakları çeşitli belgelerle anlatan Cevdet Kudret, kanun ve tüzüklerin hiçe sayılarak yayınlanan kararnamelerin basın ve yayına nasıl bir baskı getirdiğini ve ilgili maddelerin neler olduğunu şu ifadelerle belirtir:

İstanbul'da çeşitli dillerde basılan gazetelerin bir kısmının bir süreden beri memleketin genel çıkarlarına aykırı bir takım zararlı düşünceler ve yalan haberler yayınlanmakta..., birçok uydurma ve yalanlarla zihinleri karıştırma bunun sonucu olarak da halk arasında çatışmaya yol açmakta oldukları gerekçesiyle çıkarılan bu kararname ile: "Âsâyişi ve düzeni korumak gerektiğinden, bu türlü gazete ve dergilerin bütün devlete ve bütün millete dokunan zararlarının önlenmesi için, Basın Nizamnamesi'nin hükümleri dışında olarak hükümetçe cezalandırma işlemine ve önleyici tedbirler alınmasına karar verilmiştir."¹⁶⁶

II. Abdülhamit dönemi sansürün, baskının ve jurnalciliğin hemen hemen her yerde ve herkese uygulandığı bir sıkıyönetim devridir. Özellikle askerler, bürokratlar, devlet görevlileri ve memurlar çok yakın bir takip altında olup attıkları her adım saraya bildirildiği bilinen bir gerçektir. Tarihi birçok belgede verilmiş olan jurnallerin

¹⁶⁵ Adıvar, *Handan*, s. 27–28.

¹⁶⁶ Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, Karacan Yayınları, t.y., s. 7.

örneklerine ulaşılabilir. Padişah Abdülhamit çevresinde olup bitenlerinden haberdar olmak için hafiyelik sistemini kurmuş ve bu sistem birçok jurnalcinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu faaliyetin gayesi –nefs i nefisi hümayuna– karşı hıyanet edenleri hemen Yıldız sarayına bildirmek idi. Bu iş öyle geniş bir hal aldı ki; büyüğünden haklı, veya haksız tekdir gören bir memur, hemen o mafevkin aleyhinde bir jurnal hazırlar, saraya sunardı. Journaller iki kanaldan Yıldız sarayına akar, dururlardı. Birisi: bu gizli işe memur olan hafiyeler tarafından, diğeri de, padişahın ihsan, mevki elde etmek, teveccüh kazanmak ihtimali ile ve – sadakat, übudiyyet– nişanesi olarak her şahıs tarafından yazılan, gönderilen jurnallerdi. Bunlar içinde: vezirlerin, nazırların, kumandanların, valilerin, mutasarrıfların, mahkeme reislerinin, din âlimlerinin, tekke dervişlerinin, serbest meslek adamlarının sundukları jurnaller, yıllarca yıldız sarayında toplanarak müthiş bir yekûn tuttu.¹⁶⁷

Bütün bu istihbaratın işlenmesi ve yaygınlaşması, aynı zamanda da bir teşkilat şekline dönüştürülmesi adına hafiyelik sistemi kurulur. Sansürler, jurnaller, hafiyeler devrin tam bir sıkıyönetim devri olmasına neden olmuş, özgürlükler kısıtlanmış, suçlu ya da suçsuz birçok insan ailesinden, işinden, vatanından ayrılmak zorunda kalmıştır.

Abdülhamid şahsî endişelerle kurduğu siyaset sisteminde muvaffak olmak için memleketi sıkı bir kontrolün çemberi altına almağa lüzum görmüştü. Bunun için sarayından, sarayın kapısından başlayarak bütün memleketi saracak bir istihbarat şebekesi kurmağa ihtiyaç vardı. Bu şebekede çalışacak olanlar görecekları nimetlerle kendisine bağlanmalı idi.

[S]on senelerinde hafiyeliği sanat ve meslek edinmiş olanların miktarı (30.000)'i bulduğu hakkında kuvvetli rivayetler vardır.

[t]aç ve tahtından olmak, mezara gitmek korkusu onu en ufak bir şüphe üzerine tevkif ve nefiy cezalarını ibzal ile tatbik etmekte sevk ediyordu.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Faiz Demiroğlu, *Abdülhamid'e Verilen Journaller*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1995, s. 8–9.

¹⁶⁸ Süleyman Kani İrtem, *Bilinmeyen Abdülhamid*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2003, s. 158–163.

Refik Cemal'in nezdinde yazar, vatansever birinin hiç suçu olmamasına rağmen peşindeki hafiyelerin asılsız ihbarları sonucu ailesinden ve vatanından ayrılmak zorunda kaldığı için çektiği sıkıntı ve acıları işler. İnsanların suçları ispat edilmediği halde sürgün edilmesini dile getirir. Nâzım gibi kendini vatanına adanmış bir kahramanın, adı bir suçlu gibi hapse atılmasının doğurduğu trajik sonu ve haksızlıkları anlatır. Devrin yanlış işleyen sisteminin eleştirisini yapmakta, ülkeyi yöneten sultanın kişisel vehimlerinin sonucu ortaya çıkan jurnalciliğin ve hafiyeliğin yanlış kişiler elinde kötüye kullanılmasının sonuçlarını ifade eder.

Abdülhamid'in vehmini en ziyade tahrik eden taç ve tahtını kaybetmek korkusu idi. [A]rtık kendisinde fikren muvazene ve selâmet kalmaz gibi idi; en sadık zannettiklerini bile bu yolda en ufak ve olmayacak bir şüphe üzerine hemen feda ediverirdi.¹⁶⁹

Baskı döneminde asker olan ya da devlet kademesinde çalışan herkesten şüphelenildiği, suçlu ya da suçsuz olduğuna bakılmaksızın sürgüne gönderildiği, cezalandırıldığı bir devrin açık bir eleştirisini yapan yazar; bunu karakterlerin ağzından şu şekilde ifade eder:

Dün Hariciye'de bizim mümeyyiz beni çağırdı. Mümkün olabildiği kadar hayırhah bir adam. Oda kapısını kapadı. Korkak bir tavırla etrafta dönen ahvale nazaran benim şüphe altında olduğumu, şüpheli kıyafetli adamların benim hakkımda tahkikat yapmakta olduklarını ve şüphe büyümeden benim bir şehbenderlikle hemen bir yere gitmem münasip olacağını söyledi. Zaten bugünlerde İstanbul'un bütün havasında artan tazyik ve tecessüsü âdetâ omuzlarında hissedecek bir hal buluyordum. Köprüde yürürken görünmeyen birtakım gözler alımdan dimağıma geçip beni teftiş ediyor; etrafımda giden adamların ağızlarında kelepçe, dimağlarında bir çember var zannediyorum. Bütün efkâr ve tahassüs İstanbul'da durmuş gibi.¹⁷⁰

¹⁶⁹ İrtem, *Abdülhamid*, s. 164.

¹⁷⁰ Adıvar, *Handan*, s. 30–31.

Yazar, Refik Cemal aracılığıyla döneme dair sıkıntıları retorik bir söylem içerisinde ortaya koyar. Hükümetin halka yaptığı baskıyı, haksızlıkları, devrin özgürlükleri kısıtlayıcı anlayışı sonucunda yaşananları bir karakterin eleştirel söylemiyle dile getirmektedir.

Askerî hükümet, gerekli görünen kişilerin gece ve gündüz evlerini aramağa; şüpheli ve sabıkalı güruhundan olup hükümetçe tutuklananları, sıkıyönetim altına alınan yerde konutları olmayan kişileri başka bir yere uzaklaştırmağa; ...zihinleri karıştıracak yayın yapan gazeteleri hemen kapamağa ve her türlü cemiyetleri (toplantılar, kurullar, dernekler) yasaklamağa yetkilidir.¹⁷¹

Refik Cemal'in ağzından, Abdülhamit devrinin ne kadar sıkı bir denetim altında geçtiği, yine o dönemde casusluk faaliyetlerinden haberdar olmak için hafiyelerin birçok insanı takip ederek saraya bildirdiklerinin bilgisini öğrenmekteyiz. O devrin en bilinen, en çok konuşulan ve tarihe damgasını vuran özelliklerinden biri hafiyelerin birçok kişiyi saraya jurnallesidir. Bu jurnaller karşılıksız kalmamakta, ihbar edenler çeşitli şekillerde ödüllendirilmektedir. Bu durum ise asılsız birçok ihbarın yapılmasına ve suçsuz insanların boş yere cezalandırılmasına sebep olur.

II. Abdülhamit kurmuş olduğu istihbarat örgütü sayesinde gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında meydana gelen hadiselerden hemen haberdar olur ve ona göre çözümler arardı. Kendisi ve ailesi için çok mütavazı harcamalar yapan ve israftan sürekli kaçan Sultan, istihbarat söz konusu olduğunda bol miktarda ihsan ve atıyyeler dağıtmaktan geri kalmamıştır. Bu suretle Saray'dan başlamak üzere ülkenin her tarafına yayılan bir istihbarat örgütü meydana getirmiş ve örgüt elemanlarını kendi özel hazinesinden beslemek suretiyle onları nimetlere boğmuştur.¹⁷²

Yazar, kendisinin de bizzat yaşamış olduğu dönemi romandaki kahramanlar aracılığıyla anlatmakta, istibdat yönetiminin insanların hayatına ne gibi zorluklar ve çaresizlikler yüklediğine parmak basmaktadır. Bütün bu olumsuzlukları yaşayan aydın

¹⁷¹ Kudret, *Sansür*, s. 17.

¹⁷² Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul:2005, s. 77.

biri olarak vatani ve milleti için mücadelesini gerek kalemiyle gerekse halkı bilinçlendirmek için yaptığı mitinglerle sürdüren Halide Edip'in hayatı boyunca devam ettirdiği misyonunu, Handan'ın Nazım'la olan bir diyalogu sırasındaki söyleminde okura aktardığı görülür. "Benim en büyük emelim bütün Anadolu'da dolaşarak halkın ruhunu, dimağını uyandırmak için vaaz etmek olduğunu söylediğim zaman azıcık güldü."¹⁷³ Bu söylem yazarın gerçek hayatta, Kurtuluş Savaşı sırasında ülkü haline getirdiği vatan savunmasını kendi bireysel çabalarıyla bütün İstanbul başta olmak üzere Anadolu'da yaptığı mitinglerle halkı bilinçlendirmek suretiyle gerçekleştirmeye çalıştığının bir ifadesi olarak kendini Handan'la buluşturmuştur.

Halide Edip, istibdat devrinin insan ruhunda yaşattığı sıkıntıları bir monolog şeklinde, Refik Cemal aracılığıyla yansıtmaktadır. Refik Cemal, başına gelecekleri az çok tahmin ederek bir bunalım içerisinde şu iç konuşmayı yapar:

Belki Neriman doğuruncaya kadar tehir ederler, belki de ondan sonra Neriman'ı götürmek kabil olur. Ya bunu istemesem ne olacaktı? Belki tevkif, belki hapis ve belki de ölüm! Bu düşünceler zihnimden geçerken zavallı Nazım'ın boynunda ip takılı müthiş hayali gözümde geçti. Bu cevval, pürhayat çocuk her şeye karıştırdığı muhteris ve yaşayıcı bir şiir ve hayalle, ana toprağı için kurduğu rüya ile boğularak gitti. Yine hatırıma geldi. Belki de onu öldürmüşlerdi. Kim bilir ben de mümanaat etsem, belki! Karanlık, murdar bir odada gırtlığında bir ipe ölmek o kadar çirkin ki, hatta bir maksat gaye için şehitliğin muazzam hissini gideriyor!¹⁷⁴

Bu romanda devrin eleştirisini sık sık yapan yazar, karakterlerin söylemlerine bunu yansıtır ve eleştirel bir biçimde devrin aksayan yönlerini ortaya koyar. Bir konuşma esnasında Handan'ın, Nazım'a en büyük emelinin Anadolu'yu dolaşarak halkın ruhunu, dimağını uyandırmak için vaaz etmek olduğunu söylemesi üzerine Nazım'dan şu şekilde bir tepki alır: "Ruhlarını, dimağlarını yükseltmek istediğin bu

¹⁷³ Adıvar, *Handan*, s. 60.

¹⁷⁴ Adıvar, *Handan*, s. 31–32.

adamların evvela bu siyasi zincirden kurtulmaları, başka bir idare altına girmeleri lazım geleceğini düşünmedin mi, dedi.”¹⁷⁵

Burada öncelikle artık farklı bir yönetim tarzına ihtiyaç duyulduğunu ancak bu gerçekleşikten sonra toplumsal eğitimin, aydınlanmanın, gelişmenin mümkün olabileceği vurgusu yapılmaktadır.

Devrin yasaklarına da göndermelerde bulunan yazar, bunu karakterlerin söylemleriyle yansıtır. Nazım’ın şu ifadesiyle devrin yasaklarına atıfta bulunmaktadır: “Dinleyiniz. Eğer bu memlekette yazı yazılsa, sansür olmasa, yahut hiç olmazsa kemanla, musiki ile hayat kazanılsa hocalık etmem.”¹⁷⁶ Neriman’ın Refik Cemal’e Handan ve Nazım’ı anlatırken kullandığı ifade de yine devrin yasaklarına atfen kullanılan bir söylemdir. Nâzım’ın bu söylemi, sansürün fikir ve sanat adamlarının düşüncelerine, fikirlerini beyanlarına ve ifade özgürlüklerine kısıtlama ve engel getirmesi düşünce ve sanat hayatını neredeyse yok etme durumuna getirmesinin bir ifadesidir. 1889–1890 yıllarında sansürün sertleştiğini, basına karşı yapılan baskılar ve verilen jurnaller sonucunda dergilerin kapatılmaya başlandığını belirten François Georgeon, sansür dönemini şöyle anlatır:

[B]eyrut’ta basın koşulları ağırlaşır. Gazeteciler ve yayıncılar baskılara maruz kalır ve bu güvensiz ortam içinde birçoğu ifade özgürlüğü peşinde yurtdışına ve Mısır’a gider. İstanbul’da çıkan ve çağının en iyi yazarlarını bünyesinde toplayan, büyük edebiyat dergisi Servet-i Fünûn, 1789 rejimine yapılan basit bir gönderme yüzünden 1900’lere doğru sansür edilir: Dergi bir süre kapatılır ve yeniden çıkmaya başladığında en iyi yazarlarını yitirmiştir.

Sansüre hızla otosansür eşlik eder, öyle ki birini diğerinden ayırmak güçleşir. Matbuatın denetimi, yayınları ince eleyip sık dokuyan bir küme sansürcüden çok, tir tir titreyen korkutulmuş gazete sahiplerinin ve gazetecilerin eseridir. [G]azeteciler ve yazarlar huzurlarını koruyabilmek adına, ele alınmamasında yarar olan sözcükleri, cümleleri, konuları kendiliklerinden saf dışı

¹⁷⁵ Adıvar, *Handan*, s. 60.

¹⁷⁶ Adıvar, *Handan*, s. 75.

bırakırlar ve sonunda kendi kullanımları için sakınılması gereken terim ve deyim listeleri çıkarırlar.¹⁷⁷

“Handan’a bazen memnu kitaplar getirmek için nefyedilmek tehlikesini bile göze alıyordu.”¹⁷⁸ Yazar, Neriman’ın ağzından eleştirel söylemine şöyle devam eder:

Bütün bu dersler, bu konferansların Handan’ın mektuplarının birinde dediği gibi onun dimağını vazıhan tekarrür etmiş muayyen bir noktaya isal etmek için verildiği anlaşılıyordu: Memleketin halindeki müthiş sefaleti, fenalığı hissettirmek ve bunun çaresini bulmak için düşünmeye sevk etmek!¹⁷⁹

Bu ifade yine devrin kötü şartlarına işaret etmekte ve yapılması gerekenler için vatanını seven herkesin bir şeyler yapma konusunda düşünmeye davet etmektedir.

¹⁷⁷ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s.188–189.

¹⁷⁸ Adivar, *Handan*, s. 77.

¹⁷⁹ Adivar, *Handan*, s. 77.

SONUÇ

Halide Edip Adıvar'ın romanlarında diyalog ve iç monologları incelediğimiz bu çalışma, karakterlerin sözleri altında yatan gerçek anlamın ne olduğunu yani “Alt metinde ne söylenmiştir ve hangi niyetle/amaçla, hangi koşullar altında, hangi otoriteye dayanılarak/hangi otoriteden çekinilerek yapılmıştır?” sorusunu kapsayan bir çalışmadır.

Bu incelememiz kişinin söylemini belirleyen birçok etken olduğunu gösterdi. Söylem, kişinin kimliği, aldığı eğitim, psikolojik durumu, dini hassasiyetleri, değerleri, ideolojisi ve yetiştiği çevreye bağlı olarak belirlenmektedir. Bundan dolayı bir söylem incelemesi yapılırken farklı disiplinlerden yararlanabileceğimizi gördük. Tarih, siyaset, sosyoloji, psikoloji, felsefe, gibi birçok bilim dalı söylem incelemesinde yararlanılan alanlardan bazıları oldu.

Şimdiye kadar siyaset bilimi, radyo–televizyon–sinema, gazetecilik, sosyoloji, dilbilim gibi alanlarda yapılan söylem çalışmaları, edebiyat alanında yapılmamakla birlikte olabilirliği tartışılan bir konudur. Temel noktaya baktığımızda söylem gündelik dildir. Bundan dolayı da söylem incelemesi ancak gündelik dile uygulanabilir. Fakat romanlarda oluşturulan diyalogların gündelik dilden bağımsız olmadığını, romancının bu diyalogları oluştururken tasvir ettiği karakterin jest, mimik, hal ve tavırlarının bize gündelik dilde olduğu gibi metni de inceleyebilme kolaylığı sağlar.

Biz bu çalışmayla romanlarda oluşturulan dilin, karakterlerin kişisel özellikleri bağlamında gündelik dilden farklı olmadığını gördük. *Döner Ayna* romanında Huriye karakterinin diyaloglarında, söyleminin tıpkı gündelik dilde olduğu gibi jest, mimik ve kişisel özellikleri de göz önüne alınarak kıskanç kadın kimliği formunda ortaya çıktığını görürüz.

Âkile Hanım Sokağı romanında ise Nermin karakterinin özellikle iç monologlarında kocasından şüphelendiğini görürüz. Nermin'in kocasını kıskanması sonucunda intikam hissiyle hareket etmeye başlaması söylemini bu yönde oluşturmasını sağlar. Onun söylemlerinde altta yatan anlamın kıskançlık ve şüphe olduğunu gösteren en kuvvetli delil onun zihinden geçenleri bilmemiz oldu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi önemli olan metnin ne söylediği değil neyi, nasıl söylediğidir. Biz onun “acaba”larından içinden çıkamadığı bir şüphe çıkmazında, kıskançlığı her geçen gün artan bir kadının bunalımında olduğunu gördük.

Handan'da hemen bütün karakterler, kıskançlık ve şüphe duygularını yaşayan kişilerdi. Bu durum hem davranışlarına hem de söylemlerine yansımış olup diğer iki romana nazaran kıskançlığın farklı bir boyutunu da ele alan yazarın bu romanda konuyu daha çok ideoloji ekseninde şüpheyi de farklı bir boyutta işlediği görülür.

Halide Edip Adivar'ın bütün romanlarında kadın temelli bir yapı üzerine kurulmuştur. Kadının aile ve toplumdaki yeri, statüsü, üstlendiği roller çerçevesinde bir kimlik oluşturur. Kadın ya da erkek olsun yarattığı karakterlerin çoğunda kıskançlık sıklıkla işlenir. Daha çok kadın ve erkeğin birbirine olan aşklarıyla başlayan bu kıskançlık durumu, istediğini elde edememe veya kendine ait olanı başka biriyle paylaşma düşüncesinden doğar. Ayrıca yine romanlarının çoğunda baştan sona nüfuz eden bir ideoloji vardır. Eski Türkiye ve Yeni Türkiye'nin karşılaştırıldığı, eleştirildiği romanlarda karakterlerin söylemi ideolojik bir dil halini alır. Yazar, daha çok kadın karakterlerinde görülen ülkü sahibi, mücadeleci, vatansever olma, kadının toplumun her kesiminde ve eğitilmiş bireyler olarak var olmaları için verdikleri mücadeleleri eleştirel bir söylem halinde romanda işler.

Bütün bunlardan yola çıkarak roman kişilerinin söz ve ifadelerinin tıpkı gündelik dilde olduğu gibi incelenebilir olduğu, metnin asıl anlamının ne olduğunu, kimin neyi, neden ve nasıl söylediğinin analizinin yapılabileceğini saptadık.

Bir yazar yarattığı karakterlerin genel özelliklerinin yanı sıra zihninden geçenleri, fikirlerini, yaşadıklarını, ileride neler yapacağını belirler. Bunu metinde işlerken biz de bu kişilerin bütün özelliklerine vâkıf oluruz. Bu durum bize kişinin neyi, neden söylediğini bilmemize imkân tanır.

Gerçek hayattaki kişilerin söylemleri öznel bir formdadır ve kişinin eğitim durumu, inandığı değerler, toplumdaki statüsü, siyasi ve ideolojik kimliği bağlamında incelenmektedir. Romanlarda kurgusal bir metin vardır ve yazarın roman kişilerine konuşturduğu dil günlük hayatta konuştuğumuz dilden farklı değildir.

Gerçek hayatta olduğu gibi roman kişilerinin de kimliğine dair bilgiler ışığında ve diğer donanımları çerçevesinde söylediklerinin altında yatan anlamların ve içeriğin incelenebileceği görülmüş olup bir edebî eserde de söylem inlemesi yapılabileceğini kanıtlamış olduk.

BİBLİYOGRAFYA

Adıvar, Halide Edib. *Âkile Hanım Sokağı*, İstanbul: Ahmet Hikmet Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, 1958.

_____, *Döner Ayna*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1964.

_____, *Handan*, İstanbul: Can Yayınları, 2011.

_____, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Can Yayınları, 2016.

Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Şelale Başar. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.

Altuğ, Taylan. *Dile Gelen Felsefe*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Atabağsoy, Naim, “Türk Romanında Gayrimüslime Bakış (1900–1960)”, Doktora Tezi. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2015.

Austin, J. L., *Söylemek ve Yapmak*, (Çev. R. Levent Aysever), İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*. Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, İstanbul: Kaf Yayıncılık 1999.

Bayraktar, Nesrin. *Dilbilimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

Bayrav, Süheyla. *Yapısal Dilbilim*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969.

Bennett–Goleman, Tara. *Duyguların Simyası*. İstanbul: Alfa Yayınevi, 2003.

- Benveniste, Emile. *Genel Dilbilim Sorunları*. Çev. Erdim Öztokat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Bilgin, Nuri. *Kimlik İnşası*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2014.
- Çalışlar, İpek. *Halide Edib*. İstanbul: Everest Yayınları, 2010.
- Çankaya Üniversitesi, Türk Dili Birimi, TDE Ders Notları,
<http://turk101.cankaya.edu.tr/uploads/files/Dil.pdf> (erişim 02/01/2017)
- Demirci, Kerim. *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2013.
- Demiroğlu, Faiz. *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1995.
- Descartes, *Duygular Ya Da Ruh Halleri*. Çev. Çiğdem Dürüşken. Alfa Yayınevi, İstanbul: 2017.
- Deutscher, Guy. *Dilin Aynasından*. Çev. Cemal Yardımcı. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Doğan Aksan Armağanı. Haz. Kâmile İmer, Leyla Subaşı Uzun. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1998, XVII.
- Ekşi, Halil ve Hilal Çelik, "Söylem Analizi", *Dergi Park*. 2013, c. 27
- Elbirlik, Tolga ve Ferhat Karabulut. "Söylem Kuramları Bir Sınıflandırma Çalışması", *Dil Araştırmaları*, Güz 2015/17.
- Engin, Vahdettin. *II. Abdülhamid ve Dış Politika*. Yeditepe Yayınları, İstanbul: 2005.
- Enginün, İnci. *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- _____, *Halide Edip Adıvar*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- _____, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Findley, Carter. *Modern Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş, 2010.
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.

- Gerard, Réne. *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, Çev. Arzu Etensel İldem. İstanbul: Metis Yayınları, 2001.
- Gür, Tahir. “Post–Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 5 (2013): 185–202.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Ruhbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
- İmer, Kâmile. Ahmet kocaman, A. Sumru Özsoy. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- İrtem, Süleyman Kani. *Bilinmeyen Abdülhamid*. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2003.
- Karaağaç, Günay. *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK, 2013.
- Klein, Melanie. *Haset ve Şükran*. Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten, İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Kocabaş, Süleyman. *İnönü Dönemi*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 2009.
- Kocaman, Ahmet. *Söylem Üzerine*. Ankara: Metu Press, 2003.
- Kudret, Cevdet. *Abdülhamit Devrinde Sansür*. Karacan Yayınları, t.y.
- LaFollette, Hugh. *Kişisel İlişkiler*. Çev. Fermâ Lekesizalın. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Larraín, Jorge. *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Çev. Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- Lumley, Gregor Mc Lennon ve Paul Q. Hirst. *İdeoloji Üzerine*. Der. ve Çev. Can Şahan. İstanbul: Kuram Yayınları, t.y.
- Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Özgü, Halis. *İnsanlar ve Maskeler*, İstanbul: Özgü Yayınevi, t.y.
- Öztürk, Kemal. *Halide*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

- Rifat, Mehmet. *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Roisin, Mc Donougf, William Bluhm, Bo Gustafsson, Stuart Hall, Bob
- Rutherford , J, A. Staurt, K. Mercer, P. Parmer, H. Bhabha, S. Hall, J. Weeks, L. Young. *Kimlik*. Çev. İrem Sağlamer. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998.
- Soysal, Mümtaz. *İdeoloji Öldü mü?* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.
- Söylem ve İdeoloji*. Haz. Barış Çoban, Zeynep Özarslan. İstanbul: Su Yayınları, 2003.
- Sözen, Edibe. *Söylem*. İstanbul: Paradigma Yayınları. 1999.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Dili*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Teun A. Van Dijk, “Introduction: Discourse Analysis as a New Cross–Discipline”, Ed. Teun van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis–3*. (1985): 1–10.
- Tolga Elbirlik ve Ferhat Karabulut. “Söylem Kuramları Bir Sınıflandırma Çalışması”, *Dil Araştırmaları*, 17 (2015): 31–50.
- Trevor Purvis ve Alan Hunt, çev: Simten Coşar “Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji. Söylem, İdeoloji”, ISSN: 2148–970X DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2014.1.936> 19/05/2017.
- Uçan, Hilmi. “Söylem Gösterge Bilimi ve Duygu Değeri: Tevfik Fikret’in “ Sitâyiş–i Hazret–i Padişâhî” ve “Sis” Şiirlerinde Sevgi ve Nefret.” *Sosyal Bilimler Dergisi* XII (2010): 31–50.
- Uluköse, Güven. *Halide Edip Adivar*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 2006.
- Uyguner, Muzaffer. *Halide Edip Adivar, Yaşamı Sanatı Yapıtlarından Seçmeler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1994.
- Vardar, Berke. *Dil Bilim Sorunları*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 1968.
- Yücebaş, Hilmi. *Neyzen Tevfik*. İstanbul: L&M Yayınları, t.y.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Ayşe Sibel		ŞAHİN
Doğum Yeri ve Yılı	İstanbul		14.09.1976
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	Orta		
Eğitim Durumu	Başlama – Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	1989	1994	Kadıköy İmam Hatip Lisesi
Lisans	2010	2014	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans	2014	2018	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama – Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1. Ortaokul	2015	2015	Şehit Öğretmen Yasemin Tekin Ortaokulu
2. Vakıf Üniversitesi	2017		İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	aysesibelsahin@hotmail.com		
Tarih	18.09.2018		
İmza			
Adı Soyadı:	Ayşe Sibel ŞAHİN		

